

PRAVA DJECE ČIJI SU RODITELJI U ZATVORU

ZBORNIK PRIOPĆENJA SA STRUČNE RASPRAVE

Zagreb
2009.

Izdavač:

Pravobranitelj za djecu

Za izdavača:

Mila Jelavić, dipl. iur.

Urednica:

mr. sc. Maja Gabelica Šupljika

Recenzentica:

prof. dr. sc. Antonija Žižak

Lektor:

Kristian Lewis, prof.

Grafička obrada i tisak:

Tamposit, Nedelišće

Naklada:

800 primjeraka

Tiskano u studenome 2009.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 719019

ISBN 978-953-95451-8-3

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
POZDRAVNA RIJEČ RAVNATELJA UPRAVE ZA ZATVORSKI SUSTAV	9
<i>Maja Gabelica Šupljika</i> ODRASTANJE DJETETA ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU – PSIHOLGIJSKI POGLED I EUROPSKA ISKUSTVA.....	11
<i>Bruna Profaca, Gordana Buljan Flander</i> PODRŠKA DJETETU ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU	32
<i>Mila Jelavić</i> OBITELJSKOPРАВNA I SOCIJALNA ZAŠTITA DJETETA ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU	47
<i>Ranko Marijan</i> DJECA ČIJI SU RODITELJI U ZATVORU – KAZNENOPРАВNI ASPEKTI	57
<i>Dean Ajduković</i> ŠTO JE NAJBOLJI INTERES DJETETA ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU NAKON OBITELJSKOG NASILJA?.....	62
<i>Ljiljana Vukota</i> PROGRAM PROMICANJA RODITELJSKE KOMPETENCIJE I SMANJENJA NEGATIVNIH UČINAKA SEPARACIJE OČEVA I DJECE ZA VRIJEME IZDRŽAVANJA KAZNE ZATVORA – PROROK	70
<i>Igor Kanižaj</i> MEDIJSKO STIGMATIZIRANJE DJECE	82
ZAKLJUČCI RASPRAVE.....	88
FOTOGRAFIJE	89

„Djeci treba reći da u zatvoru postoje ograničenja koja se tiču zakona, ali ne i ograničenja koja se tiču ljubavi.“

Marie-France Blanco, iz knjige „Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on good Practice“, Eurochips, Paris, 2006.

PREDGOVOR

Danas u Hrvatskoj ima nekoliko tisuća djece čiji su roditelji u zatvoru. Ona su ranjiva, često zanemarena i zaboravljena od društva. Imaju različite životne povijesti, nekada su i sama neposredne žrtve, a gotovo uvijek su neizravne žrtve. Dijete bez svoje krivnje i samo snosi posljedice zato što su mu otac ili majka u zatvoru. Povrijeđena su i prekršena mnoga njegova prava i ono je prisiljeno živjeti s posljedicama pogrešnoga roditeljskog izbora. S druge strane, i kad su u zatvoru, otac i majka ne prestaju biti roditelji, a svoditi ih na *lopove* i *zatvorenike* znači uskratiti djetetu šansu za roditeljsku ljubav i brigu, koja mu je potrebna, premda privremeno ne žive zajedno. Djetetu treba pomoć kako bi shvatilo da kazna i odgovornost roditelja za loše ponašanje ne znače da je i ono kažnjeno. Zato mu je važno omogućiti kontakt s roditeljima u zatvoru u neprijetećem okruženju koje će olakšati komunikaciju i održavanje odnosa nužnog za odrastanje.

Pripremajući ovu stručnu raspravu nailazili smo na različita stajališta i reakcije. Od podrške i blagonaklonosti što želimo progovoriti o pravima skupine djece uz koju se često vezuju negativne asocijacije, do pitanja zašto smo se odlučili za to kad su tu stvari prilično jasne, a postoje i prioritetniji problemi u zatvorskom sustavu. Susreli smo se i s podsmijehom i pitanjem „Hoće li nam sad pravosudni policajci glumiti odgojiteljice?“

U sferi interesa Ureda pravobraniteljice za djecu nalaze se sva djeca bez iznimke i osjećamo se pozvanima i obveznima progovoriti o svima njima, upozoriti na nedostatke i nebrigu o njima ili pak istaknuti pozitivne primjere. Ni jedno dijete ili skupina djece ne smije biti marginalizirano ni zaboravljeno. Važna zadaća ovoga Ureda jest upozoriti na važnost zaštite djece čiji su roditelji u zatvoru, potaknuti sve one koji sudjeluju u skrbi o toj djeci, ili donose odluke koje ih se izravno ili neizravno tiču, na odgovarajući pristup, na posebnu osjetljivost i zaštitu od dodatnoga traumatiziranja i stigmatizacije.

Zakonom o pravobranitelju za djecu, kao i međunarodnim dokumentima i smjernicama, pravobraniteljici je dano pravo ali i dužnost „pristupa u prostorije i uvida u način ostvarenja brige o djeci koja borave ili su privremeno ili trajno smještena kod fizičkih ili pravnih osoba“. Jedno od tih mjesta je i zatvor i kaznionica¹. Osim toga, naši obilasci zatvora predstavljaju vrstu vanjskog neovisnog uvida od strane institucije koja je neovisna o zatvorskoj upravi i izvršnoj vlasti. Time se ostvaruju preporuke Vijeća ministara iz 1999. o tome da se, u namjeri nadvladavanja nekih negativnih posljedica pretrpanosti zatvora,

¹ Zbog ekonomičnosti i kolokvijalnosti koristit ćemo u tekstu riječ zatvor za obje institucije, i zatvor i kaznionicu.

trebaju poticati kontakti zatvorenika s njihovim obiteljima uz maksimaliziranje podrške zajednice (Recommendation No. (99)22).

U skladu sa zakonskom obvezom, a potaknuti prijavama Uredu, pravobraniteljica i njezini suradnici su, tijekom tri godine, obišli 12 zatvora i kaznionica u Hrvatskoj, razgovarali s osobljem, s nekim zatvorenicama i zatvorenicima, pregledavali prostore u kojima se odvijaju susreti djeteta sa zatvorenim roditeljem. Predstavnica Ureda sudjelovala je 2006. godine na međunarodnoj konferenciji² koja se bavila djecom čiji su roditelji u zatvoru te stekla uvid u to kakva je praksa i tendencije razvoja u drugim državama. Ocijenili smo da i mi o tome ovdje moramo javno govoriti kako bismo skrenuli pozornost stručnjaka na svu osjetljivost i važnost pristupa djeci zatvorenika. Pri tome nam se nametnuo niz pitanja. Kako se osjećaju djeca čiji su roditelji u zatvoru na izdržavanju kazne? Kako proživljavaju odvojenost od jednog roditelja, viđaju li se s njime, znaju li gdje je i posjećuju li ga? Kakvu pomoć i podršku trebaju? Što su društvo i država dužni učiniti kako bi im pomogli da, ako to žele i ako je moguće, održe komunikaciju s ocem ili majkom koji su u zatvoru? Kakav je zakonodavni i kaznenopravni okvir za ova djelovanja te što čine i mogu učiniti stručnjaci? Kako mediji tretiraju djecu čiji su roditelji lišeni slobode?

Uz činjenicu da na brigu o nekoliko tisuća djece čiji su roditelji lišeni slobode Hrvatsku obvezuju Konvencija o pravima djeteta, nacionalni zakoni, preporuke Vijeća Europe i nova Europska zatvorska pravila, odlučili smo o toj delikatnoj i nedovoljno poznatoj temi javno progovoriti. Stoga je pravobraniteljica za djecu organizirala stručnu raspravu „Prava djece čiji su roditelji u zatvoru“, koja je održana 27. veljače 2008. u prostorima Tribina Grada Zagreba. Raspravu je pratilo oko 120 sudionika, među kojima su bili predstavnici ministarstava zdravstva i socijalne skrbi, pravosuđa te obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, zatim centara za socijalnu skrb, Uprave za zatvorski sustav te uprava kaznionica i zatvora, predstavnici policije, sudova, Državnoga odvjetništva, znanstvenih i visokoškolskih institucija, nevladinih i strukovnih udruga, ureda pučkog pravobranitelja i pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, Agencije za odgoj i obrazovanje te odvjetnici i drugi zainteresirani. Poticaji za raspravu bila su uvodna izlaganja koja su temu zahvatila s različitih aspekata, a koja su skupljena u ovome zborniku. Da bi on bio potpuniji, zamolili smo nakon rasprave i eksperte iz područja kliničke psihologije za njihov doprinos temi. Zasigurno ima i drugih aspekata problema koje nismo dotaknuli, što ćemo u daljnjem bavljenju ovom temom učiniti. Tekstovi u zborniku izražavaju autonoman stav stručnjaka koji može osvijetliti i problematizirati pojedine aspekte dobrobiti djece čiji su roditelji u

2 Konferencija „Children of Imprisoned Parents: European Perspectives“, 12. – 13. svibnja 2006. u Parizu, u organizaciji EUROCHIPS-a (European Committee for Children of Imprisoned Parents).

zatvoru. Vjerujemo da će iz toga proizići moguća rješenja, preporuke ili vizije, što je bio cilj stručne rasprave i svrha zbornika.

Osim upozorenja na potrebe i interese djece čiji su roditelji lišeni slobode, Uredu pravobraniteljice za djecu važno je na jednome mjestu skupiti više pogleda na ovu temu i zahvatiti je multidisciplinarno te pokušati, osim o zaštiti prava djeteta, progovoriti i o penološkoj rehabilitaciji njegova roditelja. Stoga se, osim predgovora iz Ureda pravobraniteljice za djecu, na početku zbornika nalazi i pozdravna riječ ravnatelja Uprave za zatvorski sustav kako bi se čula i perspektiva sustava izravno zaduženog za zatvorenike od kojih mnogi imaju djecu.

Zbornik sadržava tri skupine izlaganja³. Prva skupina posvećena je odrastanju i podršci djeci čiji su roditelji u zatvoru i sadržava dva rada: „Odrastanje djece čiji su roditelji u zatvoru“ autorice Maje Gabelica Šupljika i „Podrška djetetu čiju je roditelj u zatvoru“ autorica Brune Profaca i Gordane Buljan Flander u kojima se postavljaju ključna pitanja o odrastanju i podršci toj skupini djece i na njih se odgovara koristeći iskustvo dviju institucija koje se bave pravima djece, njihovim mentalnim zdravljem i oporavkom. U ovoj skupini nastoji se zahvatiti i pozicija roditelja zatvorenika, a s time i penološko-rehabilitacijska dimenzija.

U drugoj skupini nalaze se dva teksta pravne naravi: „Obiteljskoppravna i socijalna zaštita djeteta čiji je roditelj u zatvoru“ autorice Mile Jelavić, pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske, i „Djeca čiji su roditelji u zatvoru – kaznenopravni aspekt“ autora Ranka Marijana, suca Vrhovnoga suda Republike Hrvatske. U tekstovima autori elaboriraju zakonom propisane obveze društva kako u zaštiti prava djeteta, tako i omogućavanju prakticiranja roditeljskih prava i obveza zatvorenika.

Zadnju, treću skupinu izlaganja čine tri rada: „Što je najbolji interes djeteta čiji je roditelj u zatvoru nakon obiteljskog nasilja?“ autora Deana Ajdukovića; „Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora – PROROK“ autorice Ljiljane Vukota i „Medijsko stigmatiziranje djece“ autora Igora Kanižaja. Prvi rad je primarno usmjeren na osvjetljavanje djetetove pozicije, potreba i prava u „okruženju obiteljskog nasilja“, ali ne zapostavlja ni pogled na rehabilitaciju počinitelja nasilja u obitelji. Drugi rad u ovom dijelu predstavlja program za promicanje roditeljske kompetencije i smanjenje negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora. Posljednji tekst ove skupine bavi se medijskim stigmatiziranjem djece uopće, pa tako i ove specifične skupine.

³ U dijelu predgovora koji predstavlja svojevrsni „vodič kroz zbornik“ koristili smo se dijelovima recenzije prof. dr. Antonije Žižak.

Na kraju zbornika donosimo zaključke stručne rasprave koji su utemeljeni u prethodnim dijelovima zbornika, a nastojali smo da budu provedbeno koncipirani. Zbornik još sadržava i fotografije kojima smo željeli pokazati postojeće uvjete u zatvorskom sustavu i naglasiti mogućnosti njihova mijenjanja te pridonijeti demistificiranju okolnosti u kojima se provodi promocija zaštite prava djece čiji su roditelji u zatvoru.

Ovim zbornikom također želimo podsjetiti da je važan angažman svih nas da se svako dijete, čiji je roditelj lišen slobode, osjeća manje usamljeno, izolirano, deprivirano ili diskriminirano.

POZDRAVNA RIJEČ RAVNATELJA UPRAVE ZA ZATVORSKI SUSTAV*

Organizacija okruglog stola o temi „Prava djece čiji su roditelji u zatvoru“ hvale je vrijedan način da se na jednome mjestu okupi barem dio subjekata koji će kompetentno progovoriti o tom posebno osjetljivom području.

Nužnost da se Konvencija o pravima djeteta poštuje u svakom segmentu društva je nedvojbeno, pa tako i u zatvorskom sustavu u kojem djeca, čiji su se roditelji ogriješili o zakon, postaju nezaobilazan subjekt naše brige i obveze da sustav organiziramo tako da bi roditeljev boravak na izdržavanju kazne za djecu bio što je moguće manje traumatičan. Ljudska prava osobito su naglašena u našem Ustavu i zakonima, pa tako i u Zakonu o izvršavanju kazne zatvora. Pravo na obiteljski život tijekom izdržavanja kazne zatvora jednako je pravo zatvorenika kao što je to pravo članova obitelji koji su na slobodi. Zbog toga se u zatvorskom sustavu posebna važnost pridaje obiteljskim kontaktima i odnosima, pomaže se u njihovoj uspostavi ako su narušeni, zatvoreniku se omogućuje sudjelovanje u rješavanju obiteljskih problema i odgoju djece kroz ostvarivanje zakonom propisanoga prava na posjete članova obitelji dva puta mjesečno i blagdanom. Maloljetna djeca mogu posjećivati roditelje svaki tjedan i blagdanom kako bi što manje osjetila posljedice izbjivanja roditelja iz obitelji te kako bi se obitelj sačuvala do zatvorenikova izlaska na slobodu.

Posjeti su samo jedan od načina kroz koji se ostvaruje uloga zatvorskog sustava u promicanju obiteljskih odnosa. Prostorni uvjeti u kaznionicama i zatvorima često su limitirani, u nekima već dugo postoji prostor opremljen na djetetu primjeren način. Obilasci i primjedbe pravobraniteljice za djecu u tom su smislu dobrodošli i poticajni da se stanje unaprijedi i poboljša tamo gdje je to potrebno. Štoviše, smatramo da je pozornost Ureda pravobraniteljice posvećena zatvorskom sustavu naša prednost u odnosu na institucije u kojima takav nadzor još nije obavljen jer smo u poziciji da djeci, kao našim najvažnijim neizravnim klijentima, u cijelom sustavu stvorimo primjerene uvjete u kojima će provesti vrijeme s mamom i tatom.

Slično kao i djeca, i većina zatvorenika roditelja teško podnosi redukciju roditeljske uloge u svojem zatvoreničkom životu. Bez obzira na aktualni zatvorenički status i djela

* U ime Ivana Damjanovića, ravnatelja Uprave za zatvorski sustav, na skupu „Prava djece čiji su roditelji u zatvoru“ (veljača 2008.) pročitala Vesna Babić, načelnica Službe za tretman

koja su počinili, zatvorenici uglavnom žele biti dobri roditelji, ali mnogima je potrebno pružiti dodatna znanja i vještine kako bi njihove odluke i postupci bili na dobrobit djece. Kaznena tijela pružaju pomoć djeci zatvorenika posredstvom rada s roditeljem koji se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, kroz različite postupke, a u svrhu rehabilitacije i osposobljavanja zatvorenika za uredan život na slobodi i povratak vlastitoj obitelji, sa što manje štetnih posljedica. Stoga je održavanje i poboljšavanje veza s obitelji imperativ pripreme zatvorenika za otpust, a veoma često i središnji element tretmana. Osobito je to slučaj kod zatvorenika čije su veze s obitelji „napukle“ zbog različitih razloga, čija osobnost, stavovi, uvjerenja generiraju postupke koji obitelji, a posebno djeci, nanose veliku bol.

Posebno želimo naglasiti važnost skrbi o djeci koja se rađaju dok majka izdržava kaznu zatvora. Međunarodni standardi, konvencije i preporuke kao posebno osjetljivu kategoriju u zatvorskoj populaciji tretiraju trudnice, odnosno majke s djecom. Ti su standardi u našem sustavu u potpunosti poštovani. S obzirom na to da je odnos majke i djeteta iznimno važan za razvoj djeteta, naše zakonsko rješenje – mogućnost ostanka djeteta uz majku do navršene treće godine života – doneseno je na temelju prikupljenih stručnih mišljenja dječjih psihijatara, psihologa i institucija koje su se bavile zaštitom djece. Odluku o ostanku djeteta uz majku donosi centar za socijalnu skrb, a opremu, zdravstvenu i stručnu skrb o djetetu osigurava kaznionica uz obvezu upućivanja djeteta u predškolsku ustanovu izvan kaznionice.

Smatramo da, uza sve poteškoće s kojima se zatvorski sustav suočava, imamo dobro educirano, stručno i iskusno osoblje koje može, poštujući Zakon o izvršavanju kazne, Konvenciju o pravima djeteta, znanja s područja psihologije, pedagogije i penologije, značajno doprinijeti ostvarivanju prava djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne u segmentu koji je u ingerenciji kaznionica i zatvora.

*mr. sc. Maja Gabelica Šupljika**

ODRASTANJE DJECE ČIJI SU RODITELJI U ZATVORU psihologijski pogled i europska iskustva

Odrastanje je proces obilježen uobičajenim i „normalnim“ razvojnim krizama. Velike promjene u životu, posebice ako pripadaju u grupu „teških“, stresnih, kriznih ili traumatskih događaja, otežavaju nadvladavanje i nadilaženje tih očekivanih psihosocijalnih kriza. Uhićenje roditelja, istraga, suđenje i zatvorska kazna su takvi događaji. Oni su često praćeni interesom javnosti, medijskim izvještavanjem, reakcijama okoline i različitim promjenama u obiteljskim prilikama. Sve to istodobno na različite načine utječe na dijete i njegov razvoj.

Kada, vezano uz zatvore, razmišljamo o djeci, govorimo o tri skupine djece. Jedna skupina su djeca na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora (djeca starija od 16 godina) i djeca u odgojnim zavodima (stariji od 14 godina). Djeca koja su rođena za vrijeme majčina izdržavanja kazne zatvora i koja, prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (2003.), mogu do dobi od tri godine živjeti s majkama u zatvoru, čine drugu skupinu. Treća i najveća skupina su djeca izvan zatvora koja su na različite načine pogođena boravkom jednoga ili obaju roditelja u zatvoru i ona čiji su drugi bliski ljudi u zatvoru – djedovi, bake, braća, sestre ili rođaci s kojima su posebno povezani.

U maloljetničkom zatvoru (prema Izvješću Vlade RH, 2007.), zadnjeg dana prosinca 2006. godine nije bilo niti jedno dijete (osoba mlađa od 18 godina), a 13 pritvorenika bilo je maloljetno. Prema istom Izvješću na kraju 2006. u dvama odgojnim zavodima bilo je 26 djece. Na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora na isti dan 2007. godine (Izvješće Vlade RH, 2008.) bilo je troje djece, u dvama odgojnim zavodima nalazilo se 47 djece, a o djeci pritvorenicima nema podataka. Podaci za 2008. godinu (iz godišnjeg statističkog izvješća Uprave za zatvorski sustav) govore o 47 djece u odgojnim zavodima, dok u maloljetničkom zatvoru nije bilo djece, a o pritvoru nema podataka. Uz majke je u zatvoru, u dvije prošle godine, prema podacima Ureda pravobraniteljice za djecu, bilo ukupno troje djece. Izvješće Vlade ne sadržava podatke o ovoj djeci.

* prof. psihologije, zamjenica pravobraniteljice za djecu

Kao izvor podataka na temelju kojih se može zaključivati o broju djece koja su suočena sa sankcioniranjem roditelja zbog njihova sukoba sa zakonom, Ured pravobraniteljice za djecu koristio se podacima koji se odnose na europske zemlje. Naime, kad smo se 2006. godine počeli baviti tom temom, nismo mogli doći do podataka o broju djece čiji su roditelji u zatvoru u Hrvatskoj, pa smo o njemu zaključivali indirektno, koristeći se podacima o broju zatvorenika iz Izvješća Vlade RH o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2006. godinu i podacima Europskog odbora za djecu roditelja koji su u zatvoru (European Committee for Children of Imprisoned Parents, EUROCHIPS, 2006.). Potrebno je napomenuti da se točni brojevi ne prate automatski ni u europskim zemljama.

Prema podacima EUROCHIPS-a (2006.) u EU-u je u 2005. godini više od 700.000 djece bilo odvojeno od roditelja zatvorenika. U Velikoj Britaniji je bilo 125.000 takve djece, a roditelje koji jesu ili su bili u zatvoru ima 7 % školske djece. Osim punoljetnih muškaraca, roditelji su i 33 % maloljetnih počinitelja kaznenih djela i 61 % zatvorenica (prema Izvješću o socijalnoj isključenosti za 2002. godinu, EUROCHIPS, 2006.). Inače, u odnosu na broj žena u zatvoru, Hrvatska je sa 4,7 % (prema Izvješću Vlade RH, 2007.) slična svjetskom prosjeku, koji pokazuje da žene u zatvoru čine 4 % ukupne zatvorske populacije⁴. U Škotskoj, koja ima sličan broj stanovnika kao Hrvatska, 60 % zatvorenika ima djecu mlađu od 18 godina. Tamo su 80 % žena u zatvorima majke, a 60 % muškaraca su očevi.

Službeni podatak Vlade RH, osim broja od 2430 zatvorenika i 1150 pritvorenika na dan 31. prosinca 2006. godine, kazuje da je tijekom cijele te godine u zatvorskom sustavu RH boravio ukupno 17.921 zatvorenik u širem smislu. Misli se pri tome na osobe na izdržavanju kazne zatvora zbog kaznenih djela, osobe u pritvoru, one kojima je određeno zadržavanje, prekršajno osuđene i maloljetnike upućivane u odgojni zavod. Taj broj je za 2007. godinu iznosio 17.710. Zatvorenika je 31. prosinca 2007. bilo 2765⁵, a pritvorenika 1297. Na temelju podatka o više od 4000 zatvorenika i pritvorenika u jednom danu i velikom broju osoba koje su dulje ili kraće vrijeme bile u zatvorskom sustavu, možemo pretpostaviti da u Hrvatskoj ima nekoliko tisuća djece čiji su roditelji u zatvoru.

Podatke koji su nam bili ishodište za pretpostavku o broju djece odvojene od roditelja zatvorenika u Hrvatskoj prikazat ćemo uz podatke drugih europskih zemalja⁶ (prema EUROCHIPS, 2006.) (tablica)

4 Postotak žena u zatvoru u odnosu na ukupnu zatvorsku populaciju u nekim zemljama: Iran – 3,5 %, Brazil – 4,3 %, Velika Britanija – 6 %, SAD – 8,1 %, Paragvaj – 11,3 %.

5 Ukupan broj zatvorenika koji su tijekom 2007. godine izdržavali kaznu zatvora iznosio je 6488 (Izvješće Vlade RH, 2008.).

6 Nije jasno je li riječ samo o zatvorenicama u užem smislu ili o zatvorenicima u širem smislu i u svim formalno-pravnim statusima.

zemlja	broj stanovnika	broj zatvorenika	broj djece odvojene od roditelja zatvorenika	broj djece odvojene od očeva	broj djece odvojene od majki
Irska	3,6 mil.	3417	4442	4300	142
Hrvatska	4,5 mil.	3580 (31.12.06.)* 4062 (31.12.07.)	4654 5281		
Švedska	9 mil.	7332	9531	8902	629
Portugal	10 mil.	13.147	17.091	15.895	1196
Nizozemska	16 mil.	20.075	26.097	23.800	2297
Španjolska	40 mil.	61.163	79.512	73.389	6123
Italija	57 mil.	56.530	73.489	70.035	3454
Engleska/Wales	57 mil.	77.291	100.478	94.449	6029
Francuska	59 mil.	52.908	68.780	66.235	2545

* Podaci za Hrvatsku odnose se na broj zatvorenika i pritvorenika.

Iz tablice proizlazi da se broj zatvorenika množi s koeficijentom 1,3. Prema navedenom načinu računanja, u Hrvatskoj je na kraju 2007. godine više od 5000 djece bilo odvojeno od roditelja koji se nalazi u zatvoru ili pritvoru, no stručnjaci iz zatvorskog sustava procjenjuju da se radi o manjem broju djece. Ovdje nisu ubrojena djeca čija su braća ili sestre, a ponekad i roditelji, u odgojnim zavodima ili maloljetničkom zatvoru, niti djeca roditelja drugog formalno-pravnog statusa (zadržanici, kažnjenici).

Bez obzira na nepoznavanje točnog broja, a s obzirom na pretpostavku o više tisuća djece, Uredu pravobraniteljice za djecu nametnula su se pitanja o tome koliko je hrvatsko društvo svjesno postojanja ovih nekoliko tisuća djece, koliko prepoznaje i priznaje njihova prava, znaju li državne institucije njihov broj i njihova obilježja te što smo spremni poduzeti za njih. S obzirom na pojavnost kriminaliteta u Hrvatskoj i na preporuke o produljenju kazni za niz kaznenih djela, može se očekivati da će rasti broj zatvorenika uz koje će biti pogođeno i više djece, pa će odgovori na ta pitanja biti još važniji i potrebniji.

Kao temeljne sastavnice zajedničkog europskog djelovanja u najboljem interesu ove skupine djece EUROCHIPS (2006.) važnima smatra: 1. prepoznavanje prava djece čiji su roditelji u zatvoru; 2. poznavanje njihova broja; 3. svijest da djeca zatvorenika čine ranjivu skupinu djece s posebnim potrebama; 4. znanje da ta djeca trebaju primjereno objašnjenje za roditeljevu odsutnost i 5. prepoznavanje važnosti inicijativa koje štite i podržavaju vezu između djece i roditelja. Literatura i materijali različitih organizacija po-

kazuju da nedostaju istraživanja o posljedicama odsutnosti roditelja zbog služenja kazne na dijete, a nedostaju i znanstveno utemeljeni pristupi i modeli njihove zaštite. Istodobno su prisutne i značajne prepreke ostvarivanju njihovih prava i njihove zaštite.

Pojedini negativni utjecaji roditeljeva boravka u zatvoru ne odražavaju se jednako na svu djecu, a mnoge negativne reakcije i doživljaji bit će iskustvo manjeg broja djece. No, da bismo znali što moramo činiti kako bismo umanjili te utjecaje kada se oni pojave ili kako bismo ih spriječili, nužno je poznavati moguće reakcije i posljedice te općenito znati čime je obilježeno odrastanje djeteta čiji je roditelj u zatvoru.

Tko su djeca čiji su roditelji u zatvoru i čime je obilježeno njihovo odrastanje?

Djetetov je život neodvojiv od života njegovih roditelja. Često je otežan zbog roditeljeva izbora, njegovih postupaka i njegovih odluka. Djeca čiji su roditelji u zatvoru trpe više oblika diskriminacije te su u nepovoljnijem položaju od ostale djece zbog situacije u svojoj obitelji i zbog kaznenopravnog statusa svojih roditelja. Njihove potrebe najčešće nisu prepoznate i njih se ne zamjećuje kao skupinu koja, zato što su se na njihov život odrazili postupci njihovih roditelja, zahtijeva posebnu pažnju društva. Primjerice, u Zakonu o izvršavanju kazne zatvora dijete se ne spominje izrijeckom u članku kojim se definiraju članovi obitelji, već se ono naziva „rođakom u ravnoj lozi“.

Boravak roditelja u zatvoru te sve što mu prethodi i slijedi za njim višestruko utječe na dijete. Sve to može trajati dulje razdoblje i predstavljati dugotrajan i mučan proces koji uključuje uhićenje, istragu, pritvor, suđenje, suočavanje s kaznom, čekanje na odlazak u zatvor, sami odlazak, boravak u zatvoru, trajanje kazne, izlazak iz zatvora i uključivanje u normalan život. Mnoge od ovih faza često su praćene medijskim izvješćivanjem koje, osim što progovara o pojavama u društvu i opravdano informira javnost o njima, često ugrožava djetetovu privatnost, dodatno ga traumatizira i otežava suočavanje s ionako teškim događajima. Praćene su i reakcijama ljudi iz djetetove bliže ili dalje okoline, što sve utječe na djetetov razvoj te sadašnje i buduće odnose s drugim ljudima.

Psihosocijalni razvoj složen je proces, posebice za djecu čiji su roditelji u sukobu sa zakonom. Prema psihosocijalnoj teoriji ličnosti Erika Eriksona, zvanjoj još i teorijom društvenog razvoja (prema Pennington, 1997.), i razvojnom teorijom ličnosti (Fulgosi, 1981.), i djetinjstvo i odrasla dob obilježeni su nizom psiholoških kriza. One se odvijaju kroz osam stupnjeva društvenog razvoja tijekom cijeloga života. Razvoj djeteta se, tijekom 18 godina, odvija kroz pet stupnjeva i pet psiholoških kriza čije svladavanje određuje stav djeteta prema sebi i drugima i njegove temeljne osjećaje prema svijetu općenito i

prema drugim ljudima. U tom periodu naglašena je ovisnost o roditeljima i „cjelokupnoj socijalnoj matrici“ (Fulgosi, 1981.). Uspješno ili neuspješno razrješavanje pojedine razvojne krize od rođenja do 11. godine djetetova života utječe na osjećaj povjerenja ili nepovjerenja i sumnjičavosti prema ljudima i svijetu; osjećaj samostalnosti, sposobnosti i samopouzdanja ili nesposobnosti u ostvarivanju ciljeva; osjećaj odgovornosti za samoga sebe i inicijativnosti ili osjećaj krivnje zbog neprimjerena ponašanja. U doba adolescencije, od 11 do 18 godina, dijete prolazi kroz „križu identiteta“ koja, ako je pozitivno razriješena, dovodi do osjećaja identiteta i integriteta, što je temelj za ostvarivanje lojalnih odnosa s drugim ljudima, za odgovorno i posvećeno ponašanje prema poslu, iskazivanje uvjerenja, razvijenost moralnih vrijednosti. Neuspješno razrješavanje te krize pokazuje se u krizi identiteta, nedostatku posvećenosti poslu, vrijednostima, nepostojanju vjernosti i lojalnosti prema ljudima i idejama ili u delinkventnom ponašanju.

Osim toga, na svakom stupnju razvoja postoje važne osobe koje utječu na taj razvoj. Do prve godine to je majka, od prve do treće su to roditelji, od treće do pete uža obitelj, od pete do jedanaeste to su obitelj, susjedi, učitelji, a u adolescenciji za dijete su važni vršnjaci i grupe. Način na koji svi oni utječu na dijete vrlo je individualan i jedinstven u djetetovu životu. Neosporno je da djetetu bliski ljudi i važne osobe također reagiraju na sukob sa zakonom jednog svojeg člana i na ono što je posljedica tog sukoba. A njihove reakcije utječu na pozitivno ili negativno razrješavanje krize i razvojnih ishoda te osobnih obilježja s kojima dijete prolazi kroz djetinjstvo. Neke obitelji ne skrbe primjereno za dijete i ne pružaju mu potrebnu podršku. Druge to čine. U nekim se obiteljima pojedini članovi bitno razlikuju prema kvaliteti skrbi koju pružaju djetetu.

Dijete čiji je roditelj kažnjen zbog sukoba sa zakonom doživljava gubitak i odvojenost od roditelja dok je on na izvršenju kazne zatvora. Zbog ovog doživljava i različitim drugih reakcija na posebnost obiteljske situacije ono je, na neki način, također žrtva kršenja zakona. Često ne doživljava „prijateljstvo“ ni od svoje okoline ni od društva niti doživljava razumijevanje unutar obitelji. Vrsta kaznenog djela također je značajna varijabla utjecaja na dijete. Situacije u kojoj je roditelj ubio drugog roditelja ili neku drugu djetetu blisku osobu posebno su dramatične i složene. Takve su i situacije vezane uz kaznena djela na štetu djeteta, posebno kada je riječ o nasilju, zlostavljanju i spolnim deliktima. U tim situacijama veoma je važna procjena o potrebnoj zaštiti djeteta i procjena o tome koliko je kontakt s roditeljem u njegovu interesu.

Unatoč tim posebno teškim situacijama zatvorenik u načelu ne prestaje biti roditeljem kad uđe u zatvor. On najčešće voli svoje dijete, odgovoran je roditelj i želi kontakt s djetetom. No, ima zatvorenika koji su opasni za dijete i neodgovorni su roditelji, kao i onih

koji se ne žele susretati s djetetom u zatvoru. Roditeljev sukob sa zakonom, posebice kad je riječ o težim kaznenim djelima i nasilju, povezuje se često s međugeneracijskim prijenosom nasilja u obitelji. Obiteljsko iskustvo u činjenju kaznenih djela pojačava rizik od ponavljanja delinkventnih ponašanja djeteta, pri čemu je antisocijalno ponašanje roditelja, odnosno antisocijalni roditeljski model, jedna od varijabli koje su značajno povezane s ponavljanjem kaznenog djela kod maloljetnika (Marczyk i sur., 2003., prema Ricijaš, 2006.). Osim toga, izvješća o socijalnoj isključenosti naglašavaju povezanost smanjenja ponavljanja kaznenih djela kod zatvorenika i održavanja odnosa s obitelji kroz posjete.

Djetetove reakcije na posljedice roditeljskog sukoba sa zakonom razlikuju se od djeteta do djeteta i ovise o različitim faktorima: dobi djeteta, reakcijama okoline, podršci bliskih ljudi, vrsti zlodjela, duljini kazne, mjestu izdržavanja kazne ili počinjenja zlodjela. Ovisi i o obiteljskoj situaciji, onome s kim dijete ostaje živjeti i kakav je njegov odnos prema zatvoreniku. Eventualno iskustvo zlostavljanja i nasilja, ali i doživljaj prijateljstva, prepoznavanja i razumijevanja drugih ljudi također utječu na dijete i njegov razvoj u ovim specifičnim okolnostima.

Utjecaj zatvora na djecu pokazuje se u različitim područjima djetetova života: emocionalnom, kognitivnom, socijalnom, ekonomskom, zdravstvenom i ponašajnom.

Djetetove emocionalne reakcije

Roditeljev odlazak u zatvor izaziva kod djeteta niz emocionalnih reakcija kao što su strah, ljutnja, tuga, sram, zbunjenost. Narušen mu je osjećaj sigurnosti i pripadanja. Uhićenje i policijsko postupanje, odvođenje roditelja, često noću, za dijete koje tomu svjedoči situacija je koja izaziva strah i brigu za sebe, roditelja kojega odvođe, druge članove obitelji, strah od budućnosti i strah od toga što će se dogoditi njemu i njegovim bližnjima. Ljutnja je jedna od emocija usmjerena na policiju, na zatvor, na roditelje i na cijeli svijet. Zbog fizičke odsutnosti roditelja koji je u zatvoru dijete se suočava s gubitkom i osjećajem tuge. Nema bliske osobe i zajedničkih aktivnosti koje je ona dijelila s djetetom (npr. gledanje TV-a ili igranje nogometa). Ovisno o vrsti djela, o reakciji obitelji i okoline, javlja se i sram. Obitelj često nastoji sakriti od djeteta istinu. No, ono što obitelj misli da je skriveno, dijete ili jasno zna ili naslućuje, što opet povećava sram, strah, krivnju i druge neugodne osjećaje.

Organizacija Action for Prisoners' Families (2003.) navodi da obitelj zatvorenika kao najvažnije pitanje vidi što djeci reći o tome da mu je tata ili mama u zatvoru. Trećina djece zna istinu, trećini se govori neistina, a trećini se ne govori ništa. Djetetu se govori ono s čim se mogu nositi odrasli oko njega. I to se može razumjeti. U početku je drugi roditelj

toliko šokiran da ne može reći istinu, a kako vrijeme prolazi sve je teže o tome objektivno razgovarati. Djeca istinu često doznaju na ulici ili u školi, što za njih može biti traumatsko iskustvo. Istodobno, ono što dijete zamišlja može biti mnogo gore od istine. Djeca najčešće znaju istinu, ali prihvaćaju varke jer tako žele zadovoljiti drugog roditelja ili članove obitelji i ne pojačavati postojeći stres. Žele i zaštititi odrasle i iskazati im lojalnost. Točna informacija je djetetovo pravo i nužna je za uspješno suočavanje s činjenicom da je roditelj u zatvoru. Dijete treba znati da zatvor nije sinonim za napuštanje i da je ono još uvijek voljeno. Premda djetetu uz istinitu informaciju neće biti bitno lakše, istina će mu pomoći u humaniziranju iskustva koje će onda lakše integrirati u svoj život i „nositi“ se s njim. To će umanjiti njegovu zbunjenost te brigu za roditelja u zatvoru, kao i za onoga izvan zatvora. Bez znanja o činjenicama djeca se mogu osjećati krivom i odgovornom za situaciju u obitelji i za položaj roditelja. Nekad se od djeteta, pogotovo starijega, i stvarno očekuje da preuzme odgovornost i ulogu roditelja ili člana obitelji koji je u zatvoru, što je za dijete posebno teško iskustvo.

I strah, i ljutnja, i tuga zbog odvojenosti, i zbunjenost, i drugi osjećaji vode k ideji: „Ja sam bezvrijedan, moj roditelj je lopov.“. Dijete usto dobiva manje pažnje u obitelji koja je pod pritiskom. Vezano uz to ni ne očekuje ništa dobro od posjeta u zatvoru i može biti agresivno jer se osjeća kao najmanje važno u cijeloj situaciji, nevoljeno i napušteno. U situacijama kad je riječ o alkoholizmu ili zloporabi droga ili nasilju prema djetetu ili drugom roditelju, dijete može zbog odlaska roditelja u zatvor osjećati oslobođenje i novonastalu sigurnost za sebe i članove obitelji. U drugim pak situacijama odlazak u zatvor ono može doživjeti kao rješenje za roditeljevu sigurnost i vjerovati kako je roditelj sigurniji u zatvoru nego na slobodi.

Socijalne teškoće i promjene ponašanja

Stigmatiziranost, financijski problemi u obitelji, preseljenje zbog stida ili napada okoline i problemi zdravlja neke su prateće socijalne, ekonomske i zdravstvene teškoće s kojima se suočava ova skupina djece. Ona često manifestiraju probleme u ponašanju i neuspješnija su u školi. Susjedi i drugi nerijetko cijeloj obitelji pripisuju kriminalnost, svojoj djeci zabranjuju kontakte s djetetom čiji je roditelj u zatvoru, u školi se o tome govori. Roditelj zatvorenik više ne privređuje, obitelji je teško otplaćivati kredite ili plaćati podstanarstvo, gubi se podrška okoline i prijatelja. Sve to mijenja djetetov život. U ovim obiteljima ima više zdravstvenih problema (VIP, 2005.), dijelom zbog stresa i neizvjesnosti vezane uz uhićenje, istragu, izostanak prihoda i podrške. Djeca pokazuju smetnje sna i spavanja, a često imaju i probleme s prehranom.

Kod neke djece separacija od primarne roditeljske figure u ranoj dobi (posebno od majke) utječe na stvaranje (prekidanje ili izostanak) sigurne privrženosti, što će se odražavati na budući život i odnose s drugim ljudima. Gotovo trećina (30 %) djece zatvorenika ima problema u području mentalnog zdravlja, što je znatno više u odnosu na 10 % u općoj populaciji (www.prisonreformtrust.org.uk). Ona se izoliraju od drugih ljudi ili pokazuju regresivne oblike ponašanja, probleme u školi, smetnje koncentracije, ne izrađuju domaće zadaće, ocjene im postaju lošije. Ti problemi su posebno izraženi u vrijeme istrage, kad se još ne zna dolazi li roditelj kući. Dijete se teško fokusira na školu i školske zahtjeve. Često se agresivno ponaša, nasilno je prema vršnjacima ili postaje žrtva nasilja ili odbacivanja, a nekad se i povlači od drugih ljudi te članova obitelji. Roditelj s kojim dijete živi ima problema u discipliniranju i održavanju pozitivnog odnosa.

I u području socijalnog funkcioniranja i odnosa teško pitanje za obitelj je treba li reći u školi i vrtiću istinu o obitelji. Obaviještenost okoline može rezultirati dodatnim stigmatiziranjem, ali i pružanjem razumijevanja, pomoći i podrške. Sigurni smo, na temelju javljanja Uredu i iskazivanja zabrinutosti roditelja i djece, da je nužno jačati senzibilitet za tu skupinu djece u školama, jačati vještine odgojitelja i učitelja u komuniciranju s djetetom čiji je roditelj u zatvoru, kao i s drugom djecom, koja i sama često ne znaju kako se ponašati. Znamo za djevojčicu koja je (prema navodima majke) u prvom razredu osnovne škole pri predstavljanju u razredu rekla: „Ja nemam tatu. U stvari imam tatu, ali je on u zatvoru. Izaći će kad ja budem imala 32 godine i ne želim da me o njemu pitate.“. Unatoč tomu što djevojčica pokazuje asertivnost i djeluje „snažno“ u suočavanju s očevom odsutnosti, ne znamo kako se ona stvarno nosi s mogućim osjećajem krivnje, odgovornosti, napuštenosti, nevoljenosti. Ne znamo ni kako će najaviti izostanak iz škole zbog posjeta ocu te kako će druga djeca i učiteljica reagirati na to. Ne znamo ni kako će posjet ocu u zatvoru djelovati na nju.

Zašto je važan kontakt djeteta s roditeljem u zatvoru?

Već smo naglasili da to što se nalazi u zatvoru ne znači da je zatvorenik prestao biti roditeljem. On i dalje ima roditeljske odgovornosti i njegovo ga dijete treba. Održavanje odnosa između roditelja koji je u zatvoru i djeteta nužno je za uravnoteženo odrastanje i nadvladavanje razvojnih kriza. Ovaj se odnos može održavati kroz posjet roditelju u zgradi zatvora ili kroz drugu vrstu kontakta putem pisama, pošiljki sa slikama, audio i videovrscama ili putem telefona. U sedam dana, prema Izvješću škotske pravobraniteljice za djecu o pravima i statusu djece zatvorenika za 2007. godinu (www.sccyp.org.uk), u škotskim zatvorima ostvareno je 4313 posjeta, koji su uključivali 7906 odraslih i 1460

djece. Djeca su predstavljala 15,6 % svih posjetitelja. Podaci koje je hrvatska pravobraniteljica za djecu zatražila od Uprave za zatvorski sustav pokazuju da je u tri mjeseca 2008. godine (od travnja do srpnja) ostvareno ukupno 1456 posjeta maloljetne djece roditeljima zatvorenicima.

Korist i pozitivne posljedice kontakta djeteta s roditeljem u zatvoru, posebice osmišljenog i ostvarenog u dobrim uvjetima, višestruke su. One se odnose na samo dijete, na osobe koje se brinu o djetetu, na roditelje zatvorenike, na zatvor i zatvorsko osoblje te na zajednicu u cjelini (VIP, 2005.).

Djetetu je posjet važan ponajprije zato što se želi uvjeriti da je roditelj živ i da je dobro. Kroz posjet roditelju u zatvoru ono ostvaruje svoju potrebu za bliskošću i kontaktom s roditeljem, za ljubavlju i poštovanjem. Prostor prilagođen djeci (child friendly) i prijateljska atmosfera umanjuju djetetov strah i zbunjenost, ono će osjećati da ga se cijeni i da ga se ne smatra kriminalcem. Pomaže mu to da se osjeća kao druga djeca, da se čitav njegov život ne svodi na činjenicu da mu je netko najbliži u zatvoru. Očekuje se da će ostvarivanje roditeljske uloge, održavanje odnosa između roditelja i djeteta, zajednički sadržaji, unatoč tomu što je roditelj u zatvoru, utjecati na smanjenje problema u ponašanju i školi, smanjenje emocionalnih i socijalnih teškoća. I osobe koje se brinu o djetetu – drugi roditelj, baka ili djed, udomitelj ili odgojitelj iz doma – dovodeći dijete mogu razmijeniti informacije s roditeljem djeteta, pokušati rješavati neke probleme, lakše se suočavati s posljedicama roditeljskog utamničenja.

Zatvorenici se uspješnije resocijaliziraju, uviđaju smisao odgovornosti, zadovoljniji su i sretniji, mentalno su zdraviji ako dobiju priliku da budu dobri roditelji, unatoč tomu što su u zatvoru. Penološka psihologija u svojem proučavanju ponašanja zatvorenika, njihove prilagodbe na zatvor i njihovih reakcija na penološki tretman zanima se i za kontakt zatvorenika s obitelji. Nedostatak obitelji ili prijatelja za zatvorenike je glavni problem u suočavanju sa stresnim događajima u zatvoru, na rang-listi od 12 stresora (Mejovšek, 2002.). Pomanjkanje pozitivnih veza s osobama izvan zatvora je jedan od činitelja koji dovodi do tzv. prizonizacije koja predstavlja prihvaćanje običaja i normi koje vladaju u zatvoru, negativnih oblika ponašanja koja u stvari predstavljaju vrstu prilagodbe i poistovjećivanje s ulogom kriminalca te prihvaćanje običaja, standarda, moralnih vrijednosti, općenito kulture zatvora (Mejovšek, 2002.). Stupanj prizonizacije utječe na uspješnost reintegracije u društvo nakon izdržane kazne. Što je taj stupanj veći, reintegracija je manje uspješna, a to će se povratno odraziti na dijete i obiteljsko funkcioniranje.

Kroz kontakte zatvorenika s članovima obitelji i zatvor kao društvena institucija i zatvorsko osoblje mogu biti konstruktivno usmjereni na obitelj za vrijeme posjeta. „Dobri“

posjeti su korisni i za osoblje. Zatvorenike koji imaju priliku pokazati brigu i skrb prema djetetu (UN, 2005.) i osoblje će drukčije doživljavati. Postoje li osmišljene aktivnosti za djecu, ona se neće besciljno kretati u prostoru za posjete, neće trčati naokolo ili zbunjeno, izgubljeno i uplašeno sjediti s roditeljima ili na njihovu krilu. U prostoru će biti više reda, posjet će biti manje zahtjevan i za osoblje i za zatvorenika, a sve će se odvijati u boljoj psihosocijalnoj klimi. Budu li zatvorenici stabilniji, bit će manje izgreda, a više korisnih i svrhovitih aktivnosti te će se smanjiti i rizik od suicida. Posjeti su ključ dobrog odnosa s javnošću, umanjuju ostale negativne efekte i na taj način poboljšava se percepcija zatvorskog sustava u javnosti (VIP, 2005.).

No, ostvarivanje kontakta i sami posjeti mogu nositi za dijete i niz poteškoća. Sam odlazak djeteta roditelju u zatvor postavlja pred dijete i onoga tko ga prati niz zahtjeva. Valja se prilagoditi zatvorskom rasporedu posjeta. Dijete izostaje iz škole i iz drugih aktivnosti, pri čemu često treba smišljati razloge ili „markirati“, doživljavati neugodne reakcije okoline ako kaže istinu. Dulje ili kraće putuje, drukčije se hrani, često hoda do zatvora po hladnoći ili vrućini, umorno je, gladno i žedno. Nakon putovanja i smještaja u različitim uvjetima slijedi čekanje na ulazak u zatvor, često na hladnoći i kiši, u gužvi s ostalim posjetiteljima. Uniforma pravosudnih policajaca, odbojni namještaj, buka, sivilo, sigurnosni zahtjevi i provjere – sve to može zastrašiti dijete.

Dijete želi znati kakvo je zatvor mjesto, što može očekivati, koga će tamo sve sresti, kakvi će biti odrasli prema njemu, kako će ga pregledavati (Action for Prisoners' Families, 2003.). Ono se brine kakav će roditelj biti u susretu s njim. Filmski prikazi zatvorskog života, a ni tuđe priče, često ne pomažu u tome, već jačaju tjeskobu i brigu što će reći roditelju i kako će se on ponašati prema djetetu. Takvi prikazi često idealiziraju posjet, što opet može pobuditi neostvarljiva očekivanja. Djeca često navode da im smeta nedostatak privatnosti za vrijeme posjeta i nedostatak informacija o tome što će se u zatvoru događati (npr. kako će ga pretražiti) (www.ormiston.org).

Zatvorski posjeti nose i niz drugih specifičnih problema i izazova. Kao u uobičajenim obiteljskim odnosima, i u zatvoru odrasli imaju potrebu sami razgovarati o stvarima koje djeca ne trebaju čuti. Stoga razgovaraju „u šiframa“, što djecu zbunjuje ili su izložena sadržajima koji ih opterećuju. Zato, u takvim prilikama, djeca svih dobi trebaju mjesto gdje će moći otići i usmjeriti pažnju na njima primjerene sadržaje. Osim toga, pri posjetu u zatvoru, kao i pri posjetu u bolnici, djetetu može biti dosadno, želi da to što kraće traje i želi otići kući. S druge strane, završetak posjeta zna biti težak i tužan i za dijete i za odrasloga. Za sve takve situacije valja se pripremiti.

Kontakt roditelja zatvorenika i njegova djeteta predstavljaju povezivanje dvaju svjetova. Onoga unutar granica zatvora i onoga vanjskoga. Stoga je važno unapređivati te kontakte i odnose jer su oni jezgra moguće resocijalizacije i prilagodbe na normalan život nakon izlaska iz zatvora. Oni su, u krajnjoj liniji, zalog bolje budućnosti za zatvorenikovo dijete, ali i za cijelu obitelj i zajednicu.

Europski standardi

O europskim iskustvima može se raspravljati s aspekta zakonodavstva i prakse, kao i kroz odgovor na pitanje: primjenjuje li se Konvencija o pravima djeteta na djecu čiji su roditelji u zatvoru? Pregled materijala različitih udruga i preporuka vijeća Europe te izvješća i smjernica Europskog odbora za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (Committee for the Prevention of Torture, CPT) upućuje na to da se ni u EU-u stručnjaci unutar pravosudnog sustava nisu u potpunosti odmaknuli od prava zatvorenika, niti su se prioritarno okrenuli pravima djeteta. Nedostatak novca i stručnog kadra te prekapacitiranost zatvora često su argument za neavljenje djecom zatvorenika i neuviđanje važnosti njihova kontakta s roditeljima. Zaposlenici u zatvorima nisu osviješteni o pravima djece i odbijaju raspravljati o važnosti tih kontakata jer smatraju da postoje drugi prioriteti. Iskustvo posjeta je zbog toga za dijete često stresno i neugodno. Istodobno postoji niz primjera dobre prakse koji govore o visokim standardima ostvarenja prava djeteta vezanog uz roditeljsko izdržavanje kazne zatvora. U mnogim zemljama visoka je svjesnost o postojanju te grupe djece, prepoznaju se i priznaju njihova prava. Pojedinačni sustavi barataju informacijama o broju djece, o njihovim obilježjima te se poduzimaju različite inicijative i aktivnosti kako bi im se pomoglo.

U Europi je briga o djeci zatvorenika počela 1988., uglavnom adaptiranjem prostora koji se pretvarao u prostor za igru djece. Ta se briga danas najviše temelji na donacijama i volontiranju te na dobroj suradnji civilnog sektora sa zatvorskom službom. Radi se kroz projekte kojima je cilj na različite načine ograničavati štetu i odvojenost djece od roditelja. Mnoge europske zemlje su od 2001. okupljene u EUROCHIPS (European Committee for Children of Imprisoned Parents), europsku mrežu organizacija koje su usmjerene na prava djece čiji su roditelji u zatvoru, često najvišeg stupnja sigurnosti (www.eurochips.com). O primjerima dobre prakse izvještavaju najčešće udruge i organizacije civilnog društva. Pokazat ćemo ovdje primjere i praktična iskustva iz nekih zemalja Europe, kao i Australije i SAD-a.

U Velikoj Britaniji djeluje organizacija KIDS VIP (Visiting in Prisons) koja izvještava o dobroj praksi i mogućim modelima unapređivanja kontakta djece s roditeljima u zatvoru.

Ona naglašava važnost stvaranja uvjeta za posjet tijekom kojeg će dijete biti u centru (child centred visit), što se razlikuje od posjeta obitelji u kojima je često supružnik u centru zbivanja. Roditelj u ovom modelu, kroz zajedničku igru ili aktivnost (pisanje zadaće, gledanje fotografija, igranje društvenih igara) i općenito vrijeme kvalitetnije provedeno s djetetom, ostaje u odnosu s djetetovim razvojem i uključen je u stvaranje zajedničkog iskustva i pozitivnih sjećanja. Pokazuje odgovornost i ostvaruje brigu za dijete. Sve to pomaže poboljšanju odnosa osoblja i zatvorenika (osoblje počinje zatvorenika gledati kao roditelja, a zatvorenik opaža da zatvor pridaje važnost obitelji). U praksi se koriste letci, posterii koji djetetu opisuju što će se događati u zatvoru, kako se i gdje čeka ulazak ili susret, kako se odvija pretraživanje. Posjeti su različitog trajanja i različitog tipa. Dijete i zatvorenik mogu biti sami neko vrijeme ili se mogu nečim zajednički baviti zatvorenik, dijete, drugi roditelj ili skrbnik. Često su prisutni i članovi šire obitelji i druga djeca (partnerova djeca, nećaci). U komunikaciju roditelja i djeteta često je uključena i službena osoba (socijalni radnik, udomitelj). Moguće je ostvarivati i zajedničke aktivnosti za svu djecu i sve roditelje u zatvoru kroz blagdanske proslave, pričanje priča, zajedničke sportske aktivnosti, društvene igre, izložbe zajedničkih ili dječjih radova (KIDS VIP, 2005.).

Udruga Action for Prisoners' Families provodi od 2004. program „Every Child Matters“ kroz koji se naglašava nužnost psihološke pomoći djeci i važnost nastojanja da ih se učini vidljivima kroz skupljanje informacija o njima, integriranje njihovih prava u zakonodavstvo, političke odluke i praksu, vođenje računa o djeci pri određivanju kazne, uzimanje u obzir dječje perspektive i doživljaja kroz „child friendly“ informacije (www.prisonersfamilies.org.uk).

Talijanska organizacija Bambinisenzasbarre iz Milana od 1998. u svojem radu podržava odnos djece i roditelja u zatvorima, inicira edukaciju i psihološku pomoć djeci i roditeljima, osniva mrežu institucija za održavanje obiteljskih odnosa, sudjeluje u projektu Europske komisije koji se bavi roditeljima zatvorenicima i obiteljskim vezama. Njezini članovi sudjeluju u uređenju zatvorskih prostora i dječjih kutića za igru, sudjeluju u posebnim zbivanjima za djecu i roditelje, uključuju volontere koji prate djecu u zatvor i iz zatvora, rade s majkama i roditeljima u zatvoru na roditeljskim odnosima, uključuju psihologe, socijalne radnike, predstavnike institucija, provode individualna i grupna savjetovanja, organiziraju edukacije. Pružaju podršku svima koji su uključeni, a cilj im je izgraditi nacionalnu mrežu tijela i institucija s istom misijom (www.bambinisenzasbarre.org).

Škotska pravobraniteljica za djecu i mlade (SCCYP – Scotland's Commissioner for Children and Young People) u izvješću od 7. veljače 2008. za 13.500 djece u Škotskoj kaže da se njih, koji nisu krivi, ne vidi i ne čuje („Not seen, not heard, not guilty.“). Ona preporučuje da sudovi u odlučivanju o kazni vode računa i o pravima djece, da različiti

sustavi daju više podrške djeci zatvorenika, da zatvorska pravila budu sukladna pravima djece, da se vodi računa o djeci pri odluci o oslobađanju ili kontroliranim izlascima, kao i da se uzima u obzir dječje mišljenje i doživljaj. „Djeca zatvorenika su nevidljiva u očima zakona, ona su zaboravljene žrtve kriminala, njihovi glasovi su utišani stidom i stigmom...“ U škotskoj postoji dječja telefonska linija koja prima pozive koji se odnose na roditelje zatvorenike (www.sccyp.org.uk).

U Izraelu postoje hosteli u kojima odsjedaju djeca i njihovi pratitelji u gradu u kojem se nalazi zatvor. Studenti volonteri prate djecu ili pružaju djetetu podršku u obitelji u kojoj je jedan član u zatvoru. Slična praksa postoji i u Francuskoj i Nizozemskoj. Quaker Council for European Affairs, u kritici Europskih zatvorskih pravila (veljača 2006.), smatra da broj, dob i prebivalište zatvorenikove djece trebaju biti poznati pri ulasku u zatvor, što sada nije slučaj. Zbog toga je onemogućeno planiranje rada socijalne službe i ugrožena sigurnost djece (www.quaker.org). Quaker United Nations Office (QUNO), na raspravi UN-ova Odbora za prava djeteta u rujnu 2005. godine o djeci kojoj je uskraćena odgovarajuća obiteljska skrb te o međunarodnim standardima za zaštitu i alternativnu skrb za djecu bez roditeljske skrbi, tražio je ugrađivanje smjernica koje će pokazati na koji način zatvorska kazna roditelja uskraćuje djetetu odgovarajuću roditeljsku skrb (deprivira ga) te važnost svjesnosti o održavanju obiteljskih kontakata (www.quno.org).

Australska organizacija Defence for Children International upozorava da, uz sigurnosne zahtjeve, glavni interes vezan uz kontakte zatvorenika s vanjskim svijetom mora biti usmjeren dobrobiti djeteta koje će, ne bude li tih kontakata, više patiti zbog osjećaja odvojenosti i napuštenosti od roditelja u zatvoru nego zbog toga što će roditelja vidjeti u zatvorskom okruženju (www.dci-au.org). U SAD-u je Mississippi State University 2001. započeo projekt na temelju činjenice da nema dostupnih podataka o 5000 djece čiji su roditelji u zatvoru. Projekt uključuje razvojne i edukativne programe za roditelje s ciljem prekida nasilja i nasilnih ponašanja unutar obitelji. Predviđa se pomoć u troškovima prijevoza za posjete i provodi trening zatvorskog osoblja za potrebe djece i obitelji (www.msstate.edu).

Dječja participacija često se podcjenjuje, ali se i teško ostvaruje zbog nepovjerenja djece u sustav i okolinu i zbog njihove izoliranosti (Wolleswinkel, 2002.). Mnoga se djeca osjećaju kao da su jedina na svijetu čija je obitelj u takvoj situaciji i ne mogu razgovarati o tome ni s kim izvan obitelji. Istodobno se ponekad pogrešno idealizira odnos zatvorenika i njegove djece. Zatvorenici i njihova djeca trebaju u realnom kontekstu razgovarati o sebi, ističe Action for Prisoners' Families (2003.). Ta organizacija je u Young People Projectu (YPP), programu podrške mladima sa zatvorenikom u obitelji, te medijskoj kam-

panji i istraživanju „No One’s Ever Asked Me: young people with a prisoner in the family – life in shadow“, obuhvatila djecu u dobi od 12 do 18 godina. Djeca su izjavljivala kako bi voljela biti informirana na različite načine, kroz knjige, priče, mrežne stranice, forume o temama vezanim uz zatvorski sustav, telefonske linije pomoći, o svemu vezanom uz zatvor. Smatraju da njihovim majkama treba podrška. Razmišljaju o izletima i vikendima s roditeljima, žele grupe za pomoć i obiteljske sobe u zatvoru za druženje članova obitelji. Izvještavaju o promijenjenom odnosu prema njima od učitelja, socijalnih radnika, trenera, o lošem tretmanu od strane policajaca i zatvorskog osoblja. Govore o nedostatku povjerenja i žele razgovarati s nekim tko nije povezan ni sa zatvorom ni s obitelji. U literaturi se spominje i „osoba od povjerenja“ („a person of trust“) koja, kao medijator između djeteta i primarnog skrbnika, daje informacije, poznaje djetetove potrebe i specifičnosti, govori o zatvorskim pravilima.

Očito je u Europi i svijetu na tu skupinu djece usmjeren niz specijaliziranih agencija, udruga, grupa ljudi, stručnjaka i volontera. Ujedno postoji niz udruga i organizacija koje omogućuju savjetovanje i edukacije i koje su u vezi s upravama zatvora, a u njima se promišlja kako organizirati posjete koje će biti i „child friendly“ i „family friendly“. Među njima se održavaju redoviti sastanci, sklapaju jasni ugovori i nadležnosti, uprava dizajnira i određuje okvir događanja, a vanjski aktivisti ostvaruju pojedine aktivnosti.

Općenito se može reći da se kroz praksu u mnogim europskim zemljama potiču odnosi među djecom i roditeljima koji su u zatvoru, podiže se svjesnost zatvorskog osoblja o tome kako zatvor djeluje na djecu i o važnosti obitelji za rehabilitaciju zatvorenika. Promovira se dobra praksa vezana uz mjesto za igru i aktivnosti djece za vrijeme posjeta. Provodi se trening i pruža podrška službenicima koji se osposobljavaju i potiču na sudjelovanje i komunikaciju s djecom. Radi se s djelatnicima u zatvorima i volonterima da bi se što bolje opremili prostori za posjete. Ohrabruje se i potiče zatvorski sustav na razvijanje posebne vrste posjeta za djecu i obitelji. Ostvaruje se suradnja zatvorskog sustava i udruga civilnog društva. Radi se na informiranosti javnosti, posebice djece, o važnosti kontakta i načinima njegova ostvarenja. Otvaraju se mrežne stranice na kojima se nalaze odgovori na mnoga pitanja i pomaže se djeci u nošenju s ambivalentnim osjećajima. Ne gubi se iz vida važnost dječjeg mišljenja, stava i sudjelovanja u pitanjima koja ih se tiču, što odvojenost od roditelja zbog kazne zatvora svakako jest. Pruža se pomoć obitelji kroz pripremu, podršku, pratnju, troškove. Posjeti su nadzirani s ciljem intervencije i pomoći djeci i roditelju. Osposobljeni pojedinci pomažu djeci u integriranju iskustva nakon posjeta i vraćanje svakodnevnici.

Kako je u Hrvatskoj?

Budući da se, prema našim spoznajama, nitko u Hrvatskoj do sada nije bavio ovom temom, da bismo prikazali položaj djece čiji su roditelji u zatvoru, koristit ćemo se podacima Ureda pravobraniteljice za djecu za 2006. i 2007. godinu. U te dvije godine bilo je 46 pojedinačnih slučajeva koji su prijavljeni i razmatrani u Uredu. Prijavitelji su u pojedinačnim slučajevima npr. u 2007. godini bili: roditelji koji se nalaze na izvršenju kazne zatvora ili su u pritvoru (otac u deset slučajeva ili majka u pet slučajeva) te majka (u pet slučajeva) s kojom dijete živi. Javilo se i troje djece te deset drugih prijavitelja (očevi s kojima dijete živi, baka, stric, udomitelj, odvjetnik, saborski zastupnik, osnovna škola, Caritas, udruga). Kaznena djela roditelja zatvorenika odnosila su se (prema rangu) na: nasilje u obitelji, zlostavljanje i zanemarivanje, spolne delikte, ubojstvo, ratni zločin, kaznena djela protiv imovine. Osim rada po pojedinačnim prijavama, Ured je bio inicijatorom niza općih djelovanja, od kojih se najviše odnosilo na obilazak kaznenih institucija i kontakt s Upravom za zatvorski sustav. Neka postupanja je Ured inicirao na temelju medijskog izvještavanja.

Prijave Uredu pravobraniteljice za djecu koje su bile vezane uz djecu roditelja u zatvoru odnosile su se u ove dvije godine primarno na onemogućen ili otežan kontakt s djetetom. Roditelji zatvorenici (i majke i očevi) prituživali su se na: udaljenost i troškove prijevoza, to da dijete nema tko odvoditi, da dijete ili osobe s kojima ono živi ne žele kontakt, da je dijete odvedeno na nepoznatu adresu, da ne postoji odluka suda o kontaktu, da je premali broj kontakata ili su prekratki. Prepreke kvalitetnom kontaktu odnosile su se, prema prijavama, na: odbijanje kontakta od samog zatvorenika, konflikt zatvorenika s djetetovim skrbnikom, financijske teškoće, administrativne prepreke, nedostatak „child friendly“ okruženja, predugo čekanje na susret, čekanje u neprimjerenim uvjetima, neprimjereno pretraživanje djeteta, obiteljski sukob. Također su nas obavještavali da se susreti odvijaju u lošim prostornim i socijalnim uvjetima, da ne postoji spremnost udomitelja ili centra za socijalnu skrb za dovođenje djeteta u posjet roditelju u zatvoru, da su kontakti s djetetom povezani s pogodnostima zatvorenika, da škola ne pokazuje razumijevanje za dijete, da medijsko izvještavanje ugrožava dijete. Neke prijave su se odnosile i na potrebu prijevremenog izlaska iz zatvora zbog skrbi za dijete, neprimjerenu sadašnju brigu o djetetu ili ugroženost djeteta od osoba s kojima živi, neuzdržavanje, nejasnoću u korištenju dječjeg doplatka, smještaj i ekonomske teškoće te manipulaciju djetetovom imovinom.

Ured je postupao i u slučajevima u kojima je roditelj u zatvoru zbog obiteljskog nasilja, a dijete pokazuje probleme u ponašanju ili se nasilno ponaša te postoji zabrana

susreta i druženja između roditelja i djeteta, kao i u slučaju ubojstva jednog roditelja od strane drugog roditelja i u slučaju pokušaja takvog ubojstva. Postupali smo i u slučaju djeteta čija su oba roditelja u pritvoru i ne mogu postići suglasnost o povjeravanju djeteta na čuvanje i odgoj. Također smo uočili da u nekim slučajevima postoji potreba hitnog neposrednog zbrinjavanja djeteta koje je ostalo bez roditeljske skrbi te centar u tim slučajevima donosi odluku privremenog karaktera dok se na sudu ne pokrene postupak donošenja odluke o skrbi za dijete. Uočeno je da je u interesu djeteta da se ti postupci žurno provode, što nije uvijek slučaj, a da se djetetu u međuvremenu pruža intenzivna psihološka podrška.

Stručni suradnici iz vrtića i škola Uredu su uputili nekoliko upita o pravu djeteta na informaciju o roditelju. Naime, ima slučajeva da djelatnici odgojno-obrazovne institucije i drugi roditelji imaju informaciju da je roditelj djeteta u zatvoru, no drugi roditelj s kojim dijete živi, ili baka i djed, odbijaju djetetu reći tu činjenicu i često odsutnost roditelja objašnjavaju boravkom u bolnici, službenim putem ili godišnjim odmorom i pri tome strahuju od djetetovih pitanja. Djeca uz to pokazuju neprimjereno ponašanje ili se primjećuju emocionalne poteškoće. Podržali smo psihologe i druge stručne suradnike da savjetuju članove djetetove obitelji da djetetu, ovisno o njegovoj dobi i dosadašnjem iskustvu, kažu istinu o boravku roditelja u zatvoru i pruže mu podršku u suočavanju s tom činjenicom. U slučaju u kojem se javilo dijete i iskazalo strah od oca koji uskoro izlazi iz zatvora, Ured je ostvario kontakt s policijom koja je odmah djelovala i jamčila sigurnost te dala upute djetetu i obitelji.

Često su Uredu bila prijavljivana kršenja dječjih prava putem medijskog izvještavanja o kaznenom djelu roditelja ili o sudskom procesu dok je roditelj u pritvoru. Medijski tretman djece čiji su roditelji počinitelji kaznenih i drugih djela važna je tema jer on može višestruko štetiti djetetu. Prikaz rekonstrukcije zločina s punim imenom i prezimenom žrtve i počinitelja i detaljima slučaja mogu dijete dodatno traumatizirati, viktimizirati, izložiti ga poruzi, procjeni, izazvati kod njega najrazličitije neugodne emocionalne reakcije. Samo neiznošenje imena djeteta često je nedovoljno za prikrivanje njegova identiteta. Ovdje nije riječ samo o mogućoj izloženosti djetetove privatnosti, nego o prikazivanju djetetova života i tragičnih okolnosti njegova odrastanja. Često i sami roditelji izlože dijete medijskom tretmanu tijekom uhićenja, sudskoga postupka ili izdržavanja kazne.

Na početku bavljenja Ureda ovom temom, obilasci zatvora i kaznionica 2006. godine (Izvešće o radu pravobranitelja za djecu za 2006. godinu, 2007.) pokazali su nam da su prostorni uvjeti za kontakte djece s roditeljima u zatvoru neprimjereni, nehumanizirani i nisu „child friendly“ te da osoblje zatvora, niti općenito zatvorskog sustava, nije senzi-

bilizirano na potrebe djece zatvorenika. Upraviteljima smo preporučivali jednostavne, jeftine i izvedive promjene u prostoru koje su uglavnom bile odmah prihvaćane i ubrzo realizirane⁷. Upravitelji zatvora su nas informirali da, nakon malih intervencija u prostoru, zatvorenici izražavaju zadovoljstvo promjenama, zaposlenici izjavljuju da je atmosfera za vrijeme posjeta nakon promjena ugodnija te je komunikacija između roditelja i djece bogatija i raznolikija. Istodobno roditelji i zaposlenici manje trebaju regulirati dječje ponašanje za vrijeme posjeta. Znakovita je i činjenica da zatvorenici s velikim zadovoljstvom odnose u svoje sobe dječje crteže izrađene za vrijeme posjeta.

Česta je situacija da se u zatvoru ne može osigurati posebna prostorija u kojoj bi se obavljali samo posjeti djece, no u postojećim uvjetima se za dio prostora nabavlja odgovarajući „dječji“ namještaj, društvene igre, pribor za crtanje, dječji časopisi te se kontaktira s vrtićima koji pomažu u opremanju. Upravi za zatvorski sustav i upraviteljima pojedinačnih zatvora pravobraniteljica je, osim preporuke vezane uz konkretnu prijavu, naglašavala važnost kontakta djeteta s roditeljem u zatvoru i upućivala preporuke o stvaranju primjerenih uvjeta za ostvarivanje tog kontakta kada to nije suprotno djetetovoj dobrobiti.

Iz Izvješća o društvenom razvoju, Hrvatska 2006., Programa UNDP-a (UNDP, 2006.) proizlazi da se održavanje obiteljskih veza i kontakata s vanjskim svijetom smatra ključnim tijekom izdržavanja kazne, no dislociranost kaznionica od mjesta boravka obitelji često je prepreka ostvarivanju prava na obiteljski kontakt. U istom Izvješću konstatira se da nevladine institucije u Hrvatskoj ne nude programe namijenjene djeci zatvorenika s obzirom na to da je općenito mali broj nevladinih institucija koje nude programe pogodne za zatvoreničku populaciju.

Želeći zahvatiti taj problem s više aspekata i upozoriti javnost i stručnjake na nekoliko tisuća takve djece, pravobraniteljica za djecu je u veljači 2008. organizirala javnu raspravu o temi „Prava djece čiji su roditelji u zatvoru“. Tom prilikom je javnost informirana o europskim standardima i mogućim modelima ostvarivanja i održavanja kontakta djeteta s roditeljem, a izlaganja su skupljena u ovom zborniku.

Što još možemo učiniti?

Znanje o mogućem utjecaju roditeljskog sukoba sa zakonom i mogućnostima ublažavanja tog utjecaja trebalo bi, uz procjenu najboljeg interesa djeteta, biti ishodištem svih odluka koje se donose ne bi li se olakšalo odrastanja djece čiji su roditelji u zatvoru. Za

⁷ Kako ti prostori izgledaju nakon promjena, vidi se na fotografijama u prilogu.

to su nužni egzaktni podaci i znanstvena istraživanja koja će objasniti odnose između pojedinih varijabli boravka roditelja u zatvoru i djetetova funkcioniranja, njegovih neposrednih reakcija i dugoročnih posljedica. Također je važno poznavati pozitivnu praksu i postignuća drugih koja se mogu ostvariti u Hrvatskoj. Ono što sada znamo jest da je kontakt djeteta i roditelja zatvorenika nužan za održavanje njihova odnosa i da je on povezan s prekidom transgeneracijskog prijenosa nasilja i kriminalnih djela.

U mnogim zemljama prepoznata je i važnost dječjeg mišljenja, iskazivanja stavova i potreba, kao i sudjelovanja u pitanjima koja ih se tiču, posebice kad je riječ o djeci odvojenoj od roditelja lišenih slobode. Unatoč tomu što se najveće promjene, prema našim opažanjima, vide u mijenjanju materijalnih i kadrovskih uvjeta te što su oni preduvjet većih promjena, važnije od toga je da dijete doživi, a sustav pokaže, pozitivan odnos prema djeci, da prepozna je smisao i korist od djetetova posjeta zatvoru i da djeca predstavljaju visoki prioritet u zatvorskom životu. Stoga su, osim malih promjena koje mogu unaprijediti dječje posjete u zatvoru, a mogu se učiniti u zatvorskoj zgradi, mnogo važnije one koje treba učiniti izvan zgrade, a odnose se na ljude, stručnjake, sustave, organizacije, tijela i na kraju državu. Pri tome se treba voditi najboljim interesom djeteta i nastojati umanjiti i ublažiti štetu koja je proizišla iz sukoba roditelja sa zakonom te pomoći djetetu da prevlada neugodno iskustvo i negativne posljedice.

Najbolji interes djeteta treba promatrati iz razvojne perspektive djeteta koje je nezrelo u različitim područjima svojega razvoja i ovisno je o odraslima. Ako smo svjesni te djetetove perspektive, lakše ćemo odgovoriti na pitanje koliko je primjereno dijete tretirano od roditelja, države i drugih (Wolleswinkel, 2002.). Djetetov interes možemo podijeliti na njegov temeljni, razvojni i autonomni interes (Eekelaar, 1992.). Temeljni interes (basic interest) odnosi se na fizičku, emocionalnu, tjelesnu i kognitivnu skrb. Razvojni interes označava približavanje odrasloj dobi bez štetnih kriza i prepreka, a autonomni interes označava slobodu izbora vlastitog životnog stila. Pritom najbolji interes djeteta podrazumijeva mogućnost zadovoljavanja temeljnih razvojnih potreba koje odgovaraju pojedinim skupinama prava djeteta (Žižak i Vizek Vidović, 2004.). U Hrvatskoj tek valja osvijestiti važnost specifičnih potreba djece, koje proizlaze iz činjenice da je djetetov jedan roditelj ili su oba roditelja u zatvoru.

UN-ovi priručnici za osposobljavanje zatvorskog osoblja navode da kontakti između roditelja i djeteta imaju emocionalnu važnost i za osoblje, i za zatvorenika, i za obitelj te da je podržavanje veza s obitelji kroz posjete posebno važno za mlade zatvorenike (UN, 2005. i 2005a.). Zbog toga je potrebno poboljšavati uvjete za posjete unutar zatvora

uspostavom, djeci prilagođenog, prostora za kontakt i čekanje. Posjete je potrebno unapređivati tako da omogućuju djetetu da vidi gdje roditelj živi, supervizirati ih i omogućiti ih što prije nakon pritvaranja. Komunikaciju između djeteta i roditelja zatvorenika moguće je poboljšati uvođenjem telefonskih kartica ili drugih tehnologija za prevladavanje fizičke odvojenosti, posebice kad je riječ o pritvoru u stranoj zemlji, a troškove putovanja za dijete treba nadoknaditi kad god je to moguće. Posjeti se trebaju odvijati u uvjetima privatnosti za dijete i roditelja. Posjetitelji nisu kriminalci, pa se ne treba prema njima ponašati tako ni pri pretraživanju ni za vrijeme posjeta. I zatvorenici i posjetitelji često su tjeskobni prije samog posjeta, zato je korisno da netko od osoblja bude dostupan i jednima i drugima za razgovor o tome. Stresnost posjeta umanjuje se ako je prostor ugodan i sličan izvanzavorskom. Važno je da se dijete i roditelj mogu dodirivati te da se mala djeca mogu držati u krilu ili naručju.

Zatvorenik ima roditeljske odgovornosti, unatoč tomu što je u zatvoru, stoga je potrebno provoditi rehabilitacijske programe koji jačaju znanja i vještine roditeljstva i roditeljskih odgovornosti. Da bi se olakšao povratak zatvorenika u obitelj, nužno je poticati kontakte djeteta, roditelja i trenutačnog skrbnika, savjetovati zatvorenikovu obitelji ili partnera o tome kako pripremiti dijete te prije izlaska omogućiti zajedničko provođenje vremena djeteta, zatvorenika i skrbnika. Postoje razni modeli ostvarivanja i održavanja kontakta djeteta s roditeljem. U nekim je zemljama naglasak na udomiteljstvu koje se ostvaruje u blizini zatvora, negdje su organizirani dječji servisi, centri podrške, mjesta za igru unutar zatvora. Drugdje postoje koordinatori za nekoliko zatvora koji se brinu primarno o kontaktima djece i zatvorenica/zatvorenika. Negdje su uključeni volonteri, a programe superviziraju stručnjaci izvan zatvora. U tome sudjeluju i pravosudni sustav, i sustav socijalne skrbi, i nevladine udruge s programima psihosocijalnog tretmana zatvorenika i podrške djetetu, i obitelji, te volonteri i grupe mladih koje pomažu djeci zatvorenika.

Na kraju, nije moguće izreći zaključak koji će se odnositi na svu djecu. Djeca kojoj je zajedničko to da im je roditelj u zatvoru međusobno su vrlo različita kao što su različiti njihovi odnosi s roditeljima i okolnosti njihova odrastanja. No, za sve njih vrijedi isto pravilo: da je od samog prostora i organizacije posjeta važniji pozitivan odnos prema njima. Ne treba ih se smatrati „komplikacijom“ i još jednom skupinom djece za koju nemamo snage i vremena zato što imamo premalo osoblja i previše zatvorenika i zato što financijski loše stojimo, već ih treba promatrati s puno više pažnje, interesa i poštovanja.

Literatura

- Action for Prisoners' Families (2003.). *Telling the Children, a Guide for the partners and families of prisoners*. London: Riverbank House.
- Eekelaar, J. (1992.). The importance of thinking that children have rights, *International Journal of Law and the Familie*, 6, 230–231.
- EUROCHIPS (European Committee for Children of Imprisoned Parents) (2006.). *Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on Good Practice*, ed. By Ayre, L., Philbrick, K., Reiss, M. Paris: EUROCHIPS and Bernard van Leer Foundation.
- Fulgosi, A. (1981.). *Psihologija ličnosti, Teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) (2006.). *Izvešće o društvenom razvoju Hrvatska 2006., Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: UNDP.
- Izvešće o radu pravobranitelja za djecu za 2006. godinu* (2007.). Pravobranitelj za djecu, URL: <http://www.dijete.hr>.
- Izvešće o radu pravobranitelja za djecu za 2007. godinu* (2008.). Pravobranitelj za djecu, URL: <http://www.dijete.hr>.
- Izvešće Vlade RH o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2006. godinu* (2007.).
- Izvešće Vlade RH o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2007. godinu* (2008.).
- KIDS VIP (Visiting in Prisons) (2005.). *Children Visiting Prisons, Sharing Good Practice*. London: KIDS VIP, HM Prison service, NOMS (National Offender Management Service).
- Mejovšek, M. (2002.). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Pennington, D. C. (1997.). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ricijaš, N. (2006.). Instrumenti procjene djece i adolescenata – mogućnosti primjene kod procije za maloljetnike. *Ljetopis socijalnog rada*, vol. 13, 2, 271–295.
- UN (2005.). Human Rights and Prisons, Manual on Human Rights Training for Prison Officials. *Professional Trainig Series*, No. 11. New York and Geneva: United Nations.
- UN (2005a.). Human Rights and Prisons, Trainers Guide on Human Rights Training for Prison Officials. *Professional Trainig Series*, No. 11. Add.2. New York and Geneva: United Nations.
- Wolleswinkel, R. (2002.). Children of imprisoned Parents. In Willems, J. C. M. (ed), *Developmental and Autonomy Rights of Children: Empowering Children, Caregivers and Communities*. Antwerp/Oxford/New York: Intersentia.
- www.bambinisenzasbarre.org
- www.dci-au.org – Defence for Children International, Australia
- www.eurochips.com – European Committee for Children of Imprisoned Parents
- www.msstate.edu – Mississippi State University
- www.ormiston.org – Ormiston Children & Families Trust

www.prisonersfamilies.org.uk – Action for Prisoners Families

www.prisonreformtrust.org.uk

www.quno.org – Quaker United Nations Office

www.quaker.org – Quaker Council for European Affairs

www.sccyp.org.uk – Scotland's Commissioner for Children and Young People

Zakon o izvršavanju kazne zatvora (2003.). Narodne novine 190/03, pročišćeni tekst.

Žižak, A., Vizek Vidović, V. (2004.). *Participacija djece u procesu odgoja-ostvarenja prava djece smještene u domovima za djecu u Republici Hrvatskoj: Model malih participativnih programa*. Zagreb: Udruga za inicijative u socijalnoj politici.

*dr. sc. Bruna Profaca**

*doc. dr. sc. Gordana Buljan Flander***

PODRŠKA DJETETU ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU

Nekad sam pisala poeziju

Ali više ne pišem

Tko bi to htio čitati?

O njemu u zatvoru

O sramoti. O čekanju

O ljubavi

Usprkos svemu

*Nepoznata autorica****

Dijete čiji je roditelj u zatvoru traumatizirano je odvajanjem, zbunjeno roditeljskim ponašanjem i stigmatizirano zbog srama povezanog s roditeljskim nezakonitim djelovanjem. Ova situacija, iako se naizgled čini jasnom po svojem sadržaju, opterećuje dijete i svojim drugim obilježjima. Drugim riječima, djeca su osjetljiva i na druge stresore koji prate situaciju u kojoj su se odjednom našla: financijske teškoće, promjene skrbnika, moguće odvajanje od braće i sestara i druge oblike narušavanja roditeljskih odnosa.

U pregledu reakcija djeteta na boravak roditelja u zatvoru Wright i Seymour (2000.) ističu one najčešće: identifikaciju s roditeljem zatvorenikom, promjene u orijentaciji na budućnost, nametajuće misli vezane uz roditelja, zabrinutost za ishod roditeljeva slučaja, za život bez roditelja i nesigurnu budućnost, nametajuće slike uhićenja roditelja, stid, ljutnju, uznemirenost, tugu, krivnju, nisko samopouzdanje, usamljenost, potištenost, poteškoće s prehranom i usnivanjem, regresivno ponašanje i probleme s održavanjem pažnje te poteškoće u školi i socijalnom ponašanju. Uz ove neposredne reakcije, većina djece čiji su roditelji u zatvoru imaju niz negativnih posljedica i na kasniji razvoj. Posljedice su vidljive u njihovu emocionalnom stanju i prilagodbi, odnosu s roditeljima, tjelesnom zdravlju i poteškoćama u procesu ostvarivanja skrbništva. Kako će se boravak roditelja u

* prof. psihologije, voditeljica dijagnostike i tretmana u Poliklinici za zaštitu djece grada Zagreba

** prof. psihologije i psihoterapeutkinja, ravnateljica Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, voditeljica znanstvenih i stručnih programa Hrabrog telefona

*** Nepoznata autorica, preuzeto iz knjige: Marton, C. (2005.). *Loving Through Bars*. Santa Monica Press, str. 15 (prijevod: Tina Antonini).

zatvoru odraziti na djetetovo stanje, ovisi o više čimbenika: dobi u kojoj je došlo do separacije od roditelja, trajanju odvojenosti, zdravstvenom stanju obitelji, odnosima u obitelji skrbnika, stabilnosti odnosa s roditeljem, ranijim iskustvima odvajanja, vrsti kaznenog djela roditelja, dostupnosti podrške te stupnjem stigmatizacije u zajednici povezanim s kaznenim djelom roditelja (Seymour i Hairston, 2001.).

U promišljanju uvjeta u kojima će se ostvarivati kontakt između djeteta i roditelja u zatvoru, iako nije lako dati jedinstveni odgovor za svu djecu i svaku obitelj, danas prevladava stajalište da mnoga djeca imaju niz dobiti od održavanja kontakta s roditeljem u zatvoru. Potencijalna dobit najviše ovisi o tome kakvu podršku dijete prima kako u komunikaciji s roditeljem u zatvoru (u pisanju pisama, pripremi za posjete i dr.), tako i u razjašnjavanju situacije u kojoj se dijete nalazi i u suočavanju s njom.

U ovom članku neće biti govora o podršci djetetu čiji je roditelj u zatvoru zbog počinjenog djela na štetu samog djeteta. Budući da je u tom slučaju najčešće riječ o nekom obliku zlostavljanja i zanemarivanja od strane tog roditelja, susreti s roditeljem koji je izvor traumatizacije za dijete nisu preporučeni, ili su preporučeni u posebnim okolnostima i nakon stručne procjene i djeteta i roditelja te djetetove okoline. U takvim slučajevima dijete i njegov nezlostavljajući roditelj/skrbnik trebaju stručni tretman, a podrška zlostavljanom i zanemarenom djetetu usmjerava se na suočavanje s traumatskim iskustvom i integriranje takvog iskustva u kontinuitet svakodnevnog života. Pitanje podrške zlostavljanom djetetu i njegova oporavka u takvom je slučaju primarno, a susret sa zlostavljajućim roditeljem za njega može biti izvor ponovne traumatizacije i interferirati s tretmanom u koji je dijete uključeno.

Međutim, niz je drugih razloga zbog kojih dolazi do pritvora, uhićenja ili odsluženja kazne osoba koje su i roditelji te u tim okolnostima valja posebno pažljivo voditi računa o podršci njihovoj djeci. Pitanje podrške djetetu čiji je roditelj u zatvoru stoga je od presudne važnosti. Doživljaj traume razvija se kod djece i mladih koji su izloženi zastrašujućim situacijama koje je teško predvidjeti i kontrolirati. U većini takvih situacija roditelji mogu pomoći svojoj djeci u uspostavljanju osjećaja sigurnosti i kontrole. Kad se traumatsko iskustvo dogodi uz podržavajućeg skrbnika, djetetove reakcije ovise o njegovim reakcijama. Međutim, ako je stresor ili traumatski događaj intenzivan ili je izvor traumatizacije sam roditelj, djeca imaju poteškoća u regulaciji svoje pobuđenosti. To dovodi do poteškoća u suočavanju s vlastitim doživljajem anksioznosti, ljutnje i osjećaja bespomoćnosti.

Dakle, ako je dijete izloženo neočekivanom i traumatskom događaju i ako skrbnik ne može preuzeti funkciju moduliranja djetetova iskustva, što se događa zbog izloženosti

narušenoj obiteljskoj dinamici ili nasilju, dijete ne može na prikladan način organizirati i razumjeti to iskustvo. Za razliku od odraslih, djeca nemaju drugih mogućnosti samozaštite, ovisna su o skrbniku/odrasloj osobi. Nadalje, djetetovo ponašanje organizira se u smjeru preživljavanja u danim okolnostima, što kod odraslih u djetetovoj okolini, ako nemaju razumijevanja, dovodi do odbijanja i osude (Van der Kolk, 2005.). Traumatska iskustva koja nastaju zbog izloženosti teškim iskustvima u obitelji za dijete nose posljedice koje se odražavaju na njegov cjelokupni razvoj.

Mnoga djeca koja su doživjela uhićenje nekog od svojih roditelja i ranije su bila izložena traumatskim događajima u obitelji, pa stoga taj događaj često nije izoliran niti prvi događaj tog tipa. Boravkom roditelja u zatvoru započinje razdoblje neizvjesnosti za dijete i krize za cijelu obitelj. To nije jednoznačan i izoliran događaj, već je to niz stresnih događaja, od kojih svaki može biti nova kriza za dijete i obitelj. Taj niz događaja najčešće se odnosi na:

1. uhićenje roditelja
2. događaje neposredno nakon uhićenja
3. osiguravanje skrbi za dijete dok je roditelj u zatvoru
4. promjenu mjesta boravka i drugih okolnosti u djetetovu životu (npr. život s udomiteljima ili u domu, promjene u strukturi obitelji, promjene u odnosima između roditelja, razvod roditelja i dr.)
5. posjete roditelju u zatvoru
6. ponovni život s roditeljem nakon izdržavanja kazne.

Samo uhićenje roditelja i razdoblje neposredno nakon njega za dijete je iznimno važno. Ako dijete svjedoči nasilnom odvođenju roditelja, ono vidi roditeljsku uznemirenost, zbunjenost, strah i stid. Važno je znati da, bez obzira na to što je roditelj uradio, dijete ima potrebu vidjeti ga kao osobu koja ga voli i vodi. Izlažući se takvom događaju, dijete doživljava snažan osjećaj bespomoćnosti, ljutnju i/ili tugu. Ako dijete ne svjedoči uhićenju te od drugih saznaje da je roditelj uhićen i da je neizvjestan njegov povratak, taj događaj je za dijete ipak i dalje stresan jer razvija unutarnju predodžbu događaja. Ako događaj nije primjereno objašnjen, doživljava napuštenosti i trajne odvojenosti za dijete može biti i bolniji od samog događaja (Wright i Seymour, 2000.). Nadalje, nakon uhićenja roditelja potrebno je djetetovo zbrinjavanje koje predstavlja za dijete neočekivanu, i često neprimjerenu, separaciju od roditelja. Čak i kada dijete ostaje u vlastitom domu nakon odlaska roditelja u pratnji policije, u tom trenutku nameće mu se niz pitanja na koja treba odgovore, a odrasli, bez obzira na to jesu li članovi obitelji ili policajci i stručne

osobe, trebaju djetetu dati odgovore. Sve se to odnosi i na situacije u kojima dijete nije prisutno (ako ne živi s roditeljem ili je u tom trenutku u školi ili na nekom drugom mjestu). Tijekom ovog razdoblja, neposredno nakon uhićenja, odrasli moraju djetetu objasniti što se dogodilo.

Adalist-Estrin (2003.) navodi četiri glavna pitanja koja djeca žele postaviti ili postavljaju roditelju koji je u zatvoru:

- Gdje si?
- Zašto si tamo?
- Kad se vraćaš kući?
- Jesi li dobro?

Uz ta pitanja spomenuta autorica navodi i dva pitanja koja djeca rijetko postavljaju, tzv. „pitanja iza scene“. Ona mogu biti izražena na različite načine: otvoreno i neposredno, ili pak posrednim načinima – suprotstavljanjem roditeljima, povlačenjem ili pak agresivnim ponašanjem. Ta je pitanja važno prepoznati u ponašanju djeteta i njegovim osjećajima, a glase: *Jesam li ja kriv/kriva?* i *Voliš li me?*. Dobro bi bilo da se svi odrasli u djetetovoj okolini pripreme u komunikaciji s djetetom na ta pitanja: i roditelj zatvorenik i članovi obitelji, tj. skrbnici, kao i ostali odrasli. Odrasli često otvoreno govore kako im je teško s djetetom o tome razgovarati ili da ne znaju kako djeci objasniti nastalu situaciju da ih djeca razumiju. Također, odrasli u djetetovoj okolini ne znaju tko je osoba koja bi djetetu trebala odgovoriti na ta pitanja. Koliko je god moguće, važno je da na njih odgovori roditelj kojem su pitanja postavljena – roditelj u zatvoru. Međutim, dijete pitanja često postavlja i roditelju/skrbniku s kojim živi i tada ta osoba odgovara na njih. U oba slučaja dijete će dobro reagirati ako se na pitanja odgovara jasno, iskreno i otvoreno (Adalist-Estrin, 2003.).

Pitanje **Gdje si?**

Često su odgovori koji se daju djeci na ovo pitanje neistiniti. Odrasli daju djeci odgovore koji ih možda u prvom trenutku zadovolje, kažu im da je roditelj na putu, na školovanju, radi u drugom gradu, u vojsci je ili bolnici. Iako ti odgovori djecu početno mogu zadovoljiti, takva objašnjenja, osim što su neistinita, nose i niz rizika: djeca se dodatno brinu za roditelja, boje se za njegov život, misle da je roditelj umro i dr. S vremenom djeca saznaju istinu na puno bolniji i neprimjereniji način – od drugih osoba, posjetom zatvoru, slučajnim pozivom, putem medija, iz pisma koje nije njemu namijenjeno ili na neki drugi neočekivani način. Nakon toga shvate da su im odrasli lagali i razvijaju nepo-

vjerenje u kontaktu s roditeljem. S druge strane, saznanjem istine dijete često, zajedno s obitelji, čuva tajnu u odnosu na ostatak okoline. Ovo je, naravno, odluka koju svaka obitelj za sebe donosi. Međutim, ovisno o djetetovu aktualnom emocionalnom stanju, važno je procijeniti dijete i prepustiti mu odluku hoće li nekoj osobi od povjerenja (odrasloj ili vršnjaku) reći o saznanju koje ima o roditelju.

Pitanje ***Zašto si tamo?***

Djeca trebaju jasno objašnjenje, osobito prije posjeta roditelju u zatvoru. Ovisno o svojoj dobi, djeca razumiju da određena ponašanja nose posljedice, pa čak i kazne ako se prekrše pravila. Što je dijete starije, ono se zanima za više detalja vezanih uz događaj, dok mala djeca trebaju samo jednostavni opis događaja. Istina je uvijek djetetu lakša od onoga što će zamišljati. To se odnosi i na slučajeve kada krivnja roditelja nije dokazana, a on je u pritvoru. Tada je to dodatni izvor frustracije i za roditelja i dijete i obitelj. Razgovor o tim događajima kod djece izaziva neugodne osjećaje (ljutnju, tugu, osjećaj napuštenosti). Potrebno je ohrabriti roditelja na ovakav razgovor koji ponekad prvotno rezultira djetetovim odbijanjem. Stoga je važno da roditelj dobije podršku prije razgovora s djetetom. Često dolazi do neslaganja između roditelja u zatvoru i ostalih skrbnika (kod kuće) o načinu komunikacije s djetetom. Zato je važno da, kad je god to moguće, dijete dobije informaciju neposredno od roditelja zatvorenika. S druge strane, važno je roditelja pripremiti na djetetove neposredne reakcije na činjenice koje će saznati – neugodne osjećaje, odbijanje, nekontrolirano ponašanje i dr.

Pitanje ***Kad se vraćaš kući?***

Na to pitanje roditelji često imaju potrebu dati odgovor koji će umiriti dijete, ali i zaštititi sebe od djetetovih reakcija. Djeca, međutim, na neizvjesnost najbolje reagiraju ako dobiju iskren odgovor čak i kad on glasi „Ne znam“. Ako se djeci daje konkretan odgovor, on mora biti razvojno primjeren, tj. mlađa djeca trebaju objašnjenja koja će razumjeti (npr. „kad završiš četvrti razred“, „nakon što dva puta budeš na ljetovanju“ i sl.). Pri tome dijete treba i objašnjenja kamo se roditelj vraća, jer to možda neće biti „kući“, kao što dijete zamišlja. Djeca često zamišljaju i idealiziraju ponovno spajanje obitelji. Iskrenost u odgovaranju djetetu smanjuje uznemirenost do koje dolazi kada shvati da njihove fantazije ne odgovaraju realnoj obiteljskoj situaciji.

Pitanje ***Jesi li dobro?***

Djetetu svakako ne treba govoriti o situaciji u zatvoru koja će ga dodatno uznemiriti i preplaviti na način s kojim se neće moći suočiti, ali ni ne predstavljati zatvor kao mje-

sto koje je jako ugodno. Kao što navodi Adalist-Estrin (2003.), ravnotežu između istine i izražavanja poteškoća što roditelj nije s djetetom može se naći u odgovoru: „Nisam ovdje najbolje, ali sigurno ću izdržati.“ ili „U redu sam na neki način, ali zatvor nije inače dobro mjesto i ti mi najviše nedostaješ.“

Kao što je Adalist-Estrin (2003.) istaknula, ostaju još pitanja *Jesam li ja kriv/kriva?* i *Voliš li me?* Roditelj treba podršku u odgovaranju i na ta pitanja, čak i kad ona nisu postavljena. Najvažnije je da, osim izravnih tvrdnji kojima se dijete osigurava da nije ništa krivo i da je voljeno, dijete na ta pitanja dobije odgovore i u svakodnevnoj komunikaciji i kroz osiguravanje situacija u kojima će se osjećati bezuvjetno voljeno.

Kod pružanja podrške djetetu valja voditi računa o onim činiteljima u djetetovu životu koji mogu ublažiti posljedice stresnih i traumatskih događaja. Manja je vjerojatnost da će djeca koja su razvila dobre odnose u obitelji s jednim roditeljem ili obama roditeljima, koja imaju iskustvo dobrog postignuća u školi i održavaju veze s vršnjacima, razviti psihičke smetnje zbog stresnih događaja (Rutter, 1983., prema Goodyear, 1992.). Nadalje, pokazalo se da su individualne karakteristike, kao razvijeno samopouzdanje i otpornost, rezultat interpersonalnih iskustava (Hartup, 1983., Rutter i Garnezy, 1983., prema Goodyear 1992.). Te karakteristike ličnosti mogu biti važni faktori koji određuju djetetove sposobnosti suočavanja sa stresnim situacijama, pa tako i situacijom stresne separacije od roditelja koji je u zatvoru. Djeca koja žive u podržavajućoj okolini i razvijaju strategije suočavanja postaju inače otpornija na stres, a otpornost pomaže da se ublaži djelovanje stresora i kriznih događaja.

Dakle, činitelji koji pomažu djetetu u stresnim situacijama su:

- zdrav odnos s barem jednim roditeljem ili odraslom osobom
- razvijene socijalne vještine i vještine rješavanja problema
- razvijena barem jedna strategija suočavanja
- doživljaj samopoštovanja i osobne odgovornosti
- sposobnost usmjeravanja pažnje, razvijeni interesi i hobiji.

Individualne reakcije i posljedice stresnih događaja ovise o mogućnostima uspješnog suočavanja sa stresom, kao i o količini i kvaliteti socijalne podrške, posebice bliskih osoba. Stabilna briga odraslih pokazuje se kao značajni zaštitni faktor tijekom djetinjstva i mladosti (Lacković Grgin, 2000.).

Podržavanje djece u suočavanju sa stresnim događajima

Djecu se može podržati u suočavanju sa stresom i u obitelji i u školi. Pri stvaranju uvjeta života za dijete koji će biti manje stresni valja voditi računa o socijalnoj podrš-

ci, usmjeravanju na rješavanje problema, predviđanje stresnih situacija i učenju načina kako ih izbjeći i/ili se suočavati s njima. Socijalna podrška djetetu su roditelji koji slušaju i čuju dijete, prijatelji s kojima se može razgovarati i koji pomažu u razmišljanju i traženju rješenja za dijete.

U suočavanju s teškim situacijama odrasli općenito pomažu djeci kad:

- obraćaju pažnju na dijete – u različitim situacijama, onim ugodnim, ali i neugodnim – osobito kod svađa s prijateljima, pojave noćnog mokrenja, slabe koncentracije...
- ohrabruju dijete – pozitivni su, pokazuju da im je stalo
- priznaju djetetu SVE osjećaje – važno je da dijete zna da je u redu biti ljut, uplašen, usamljen, da odrasli imenuje djetetove osjećaje i pomogne mu da govori o njima
- pomažu djetetu da vidi i druge aspekte situacije
- organiziraju aktivnosti koje potiču suradnju – tako pomažu djetetu da sudjeluje svojim ritmom i potiču razvoj socijalnih vještina
- potiču uključivanje drugih odraslih (članova obitelji i prijatelja)
- osiguravaju redovite razgovore u sigurnom okruženju – članovi obitelji, ali i grupe, razreda, u situacijama koje su im ugodne vole dijeliti osjećaje, iskustva, strahove... Odrasli mogu identificirati načine kojima se dijete koristi i pomoći drugima iz ovih iskustava.
- organiziraju različite tjelesne i sportske aktivnosti
- razvijaju kod djeteta zdrave navike
- uče dijete da je griješiti normalno te da su greške dio učenja
- stvaraju s djetetom pravila za različite situacije, u razredu, u obitelji
- razgovaraju s djetetom o postupanju u teškim situacijama, razgovaraju o tome što bi moglo učiniti, pitaju ga za njegovo/njezino mišljenje
- pričaju i čitaju priče o suočavanju sa stresom i problemnim situacijama.

Uz ova opća načela o podršci djeci koja se suočavaju s teškim situacijama i događajima, kod pružanja podrške djeci zatvorenika valja voditi računa u kakvom je odnosu dijete s roditeljem koji je u zatvoru bilo prije njegova uhićenja, o tome je li u zatvoru otac ili majka, o tome je li dijete smješteno s bliskim osobama, s drugim roditeljem ili je u novim okolnostima (udomitelji, posvojitelji, dom...). Također, djetetove reakcije i specifičnost podrške ovisit će o djetetovoj dobi, ranijim traumatskim i stresnim iskustvima, ranijim gubicima i iskustvima s procesom tugovanja te prisutnosti i dostupnosti svih zaštitnih činitelja koji pomažu u stresnim situacijama, a prethodno su navedeni.

Podrška u obitelji

Uza sve navedene načine suočavanja s teškim i stresnim situacijama općenito, djeca zatvorenika u svojoj obitelji trebaju podršku i za održavanje kontakta s roditeljem koji je u zatvoru. Ta podrška se ne odnosi (samo) na odlazak djeteta u posjet. Dijete dobiva podršku ako u obitelji može razgovarati o osjećajima koje ima, a koji su povezani s roditeljem koji je u zatvoru, s činjenicom da je roditelj napravio nešto nedopušteno te s razdvojenošću od roditelja. Pri tome je najvažnije da su odrasli u obitelji poštteni i iskreni u komunikaciji s djetetom. Nekad je teško, ali roditelj s kojim dijete živi može imati potpuno drukčije osjećaje prema partneru u zatvoru od djeteta čiji je to roditelj. Pri tome je važno, koliko je to god moguće, razdvojiti svoje osjećaje od djetetovih i dati jasno dopuštenje djetetu da ono smije osjećati nešto drugo prema roditelju u zatvoru.

Nadalje, čest je slučaj da članovi obitelji ne žele razgovarati s ljudima izvan obitelji o svojem članu koji je zatvorenik. Treba i o tome razgovarati s djetetom, dati mu puno mogućnosti da o svojem roditelju razgovara u obitelji te da ima pravo birati s kim će izvan obitelji o tome govoriti. Koliko je god moguće, dijete u obitelji treba dobiti ohrabrenje da piše roditelju u zatvor (to uključuje i crteže, priče...).

Djeca o roditelju u zatvoru trebaju dobiti smislene odgovore koji neće pojačavati njihovu tjeskobu. Mala djeca mogu dobiti pojednostavnjena objašnjenja, dok starijima treba više detalja. Postoje iskustva koja pokazuju da se starija djeca mogu nositi s detaljima priče koja u sebi uključuje kazneno djelo. U svakom slučaju, bez obzira na težinu priče, lakše će se suočiti s njom ako je čuju od roditelja nego putem medija ili od prijatelja. Ako roditelj zatvorenik i dalje ima aktivnu ulogu u djetetovu životu, to je veći pokazatelj da on mora biti što više uključen u objašnjavanje novonastale situacije djetetu.

Ako dijete odbija posjet roditelju, najčešće treba podršku u suočavanju s teškim osjećajima povezanim s činjenicom da je roditelj u zatvoru. Zato je važno da dijete zna da i drugi odrasli na svoj način doživljavaju tu činjenicu, da imaju slične ili različite osjećaje od djeteta. A najvažnije je da djetetu drugi odrasli ili članovi obitelji koji s djetetom žive jasno kažu da neće biti ljuti na dijete ako ono posjeti roditelja u zatvoru ili i dalje izražava ljubav prema njemu/njoj. Naravno, tada valja dopustiti i suprotno, da dijete bude ljuto i da ne želi biti blisko s roditeljem u zatvoru, čak i kada drugi roditelj ili članovi obitelji ostaju bliski s njim/njom.

Koliko će dijete posjećivati roditelja, ovisi o nizu faktora: troškovima, zatvorskoj praksi, udaljenosti i mogućnosti prijevoza i preferencijama drugog roditelja. Međutim,

istraživanja pokazuju da je za većinu djece dobro da posjećuju roditelja (Adalist-Estrin, 2003.). Posjeti sa sobom nose teške situacije, čekanje, uznemirujuće osjećaje, stres. Neposjećivanje se katkada čini lakšim izborom, ali dugoročno to nije tako za odnos djeteta i roditelja. Pri tome je važno da drugi roditelj s kojim dijete živi ili ostatak obitelji u održavanju kontakta potraži svu raspoloživu pomoć i podršku koju može dobiti (škola, socijalna služba, savjetovišta, udruge...).

Prilikom posjeta obitelj je ta koja procjenjuje i preuzima odgovornost za ishod po dijete i tada valja voditi računa o nizu okolnosti (Adalist-Estrin, 2003.):

- pravilima prilikom posjeta na koja valja pripremiti dijete na način koji će razumjeti.
- djetetovim sklonostima i reakcijama u sličnim situacijama (koji je za dijete prikladan dio dana, kako se dijete ponaša u novim okolnostima, može li mirno sjediti i dr.).

Razgovarati s djetetom o čemu želi pričati s roditeljem, ohrabriti ga da bude otvoreno, da priča o svakodnevnom životu (što djeca ponekad izbjegavaju s ciljem zaštićivanja roditelja zatvorenika), razgovarati s djetetom nakon posjeta i pripremati ga za sljedeći posjet. Pri tome dijete treba dopuštenje da samo odlučuje što će pričati i reći. Razgovor prije i poslije ima funkciju podrške, a ne kontrole djetetovih misli i osjećaja.

Djeca različite dobi reagirat će na drukčiji način prilikom posjeta. To ne znači da djeca u svakoj dobi ne trebaju kontakt s roditeljem, ali susret i posjet valja isplanirati drukčije. Jako mala djeca trebaju roditelja koji će njima puno pričati, pred kojim se naglašavaju djetetove vještine, koji će se tijekom razgovora s njim poigrati (i igre riječima i priče su igre!), koji neće na njih vršiti pritisak za određenom vrstom kontakta i koji će biti strpljiv. Što je dijete starije, važno je da odrasli pokazuje sve više interesa za njegov život, aktivnosti, interese, da mu jasno i otvoreno odgovori na sva pitanja ma kako teška bila i da pruži djetetu razumijevanje za osjećaje koje ima bez posramljivanja.

Staro je pravilo da je lakše napustiti nego biti napušten. Prilikom odlaska bolje je da roditelj zatvorenik pozdravi dijete koje odlazi, nego da dijete gleda kako se roditelj vraća u zatvor.

Podrška roditelja zatvorenika djetetu

Iako su okolnosti komunikacije djeteta s roditeljem zatvorenikom ograničene, za posljedice po dijete ova komunikacija je od presudne važnosti. Ponekad je posjet roditelju

prva situacija u kojoj dijete ima mogućnost razgovarati s roditeljem i postaviti sva pitanja koja želi. Roditelj zatvorenik s djetetom može komunicirati i pismenim putem. Nekim ljudima je taj način i bliži za izražavanje misli i osjećaja. Međutim, djeca često trebaju pomoć u komuniciranju s roditeljem pismima i tada treba podršku ostalih članova obitelji. Dijete treba podršku i za ono što radi, čime se bavi, kako živi. Roditelju u zatvor tada ne treba slati samo pisma, već i sitne darove u kućnoj izradi, fotografije, školske časopise, kopije diploma s kojima se dijete može pohvaliti i dr.

Roditelj zatvorenik koji piše djetetu može na taj način pružati podršku ako (Adalist-Estrin, 2003.):

- piše često i redovito
- olakšava djetetu čitanje pišući na način da ga dijete razumije (velika slova...), prilaže slike koje će djetetu biti ilustracija, crta djetetu
- izrađuje igre koje će dijete igrati ili npr. napravi nedovršen crtež koji će dijete dopuniti i vratiti mu
- postavlja pitanja djetetu o svakodnevicu, zanima se za sve aspekte djetetova života
- potakne dijete na čitanje knjige koju će i roditelj pročitati, a nakon toga pričati o njoj
- ohrabri dijete da mu šalje različite slike, pisma, razglednice
- neće pokazivati kritičnost prema djetetovim pismima i uracima
- piše čak i kada dijete ne odgovara kako bi znalo da na njega misli i želi kontakt.

Roditelju zatvoreniku nije uvijek lako pružati podršku djetetu. Kao što se dijete brine o ishodu susreta, brine se i roditelj. Najbolja podrška je ako roditelj sluša dijete. Roditelju u podržavanju djeteta može pomoći sljedeće (Adalist-Estrin, 2003.):

- Ne boji se postaviti pitanje djetetu o njegovu životu. Ako ne pita, dijete će vjerojatno pomisliti da ga nije briga za njega.
- Ima na umu da dijete želi i ima pravo na privatnost i da mnoge stvari neće reći ili će ih otkrivati polako.
- Potakne dijete da i razdvojeni neke stvari rade „u zajedništvu“ : čitaju istu vrstu knjiga, razvijaju slične interese (npr. za sportske rezultate, povijesne događaje, slične emisije i časopise i dr.).
- Pokazuje interes za svakodnevne „male događaje“ u djetetovu životu.
- Ako je moguće, igra s djetetom neku igru prilikom posjeta (npr. društvenu).
- Pokuša sudjelovati u djetetovu odgoju na način da ga zanima kako se dijete

osjeća vezano uz neka pravila u školi i obitelji. Međutim, djeca će izgubiti interes ako svaka posjeta sadržava „moraliziranje i propovijed“, osobito ako roditelj to povezuje sa svojim kaznenim djelom. Važno je da roditelj razdvoji svoje ponašanje od djetetova.

- Ne daje djetetu nerealna obećanja povezana s budućnošću. Dijete podršku treba u sadašnjosti.

Djeca u nekim okolnostima odbijaju posjet roditelju. Najčešće je to povezano s odnosom s roditeljem, ali treba provjeriti je li uzrok i u nekim drugim okolnostima (duljina putovanja, vrijeme kada dijete ima i druge aktivnosti, ne uspijeva ostvariti primjeren kontakt s roditeljem zbog puno posjetitelja i sl.). Tada valja o tome razgovarati jer ponekad male promjene mogu djetetu olakšati posjećivanje. U svakom slučaju nije dobro dijete prisiljavati na posjet ili razgovor. Međutim, neki roditelji prebrzo odustaju i prihvaćaju navedenu situaciju. Adalist-Estrin (2003.) smatra da, kada dijete odbija kontakt, roditelj zatvorenik mu može reći da očekuje da će jednom doći i razgovarati, a ako je djetetova reakcija izrazito odbijajuća, nakon povlačenja od nekoliko tjedana valja ponovno pokušati. Međutim, ne preporučuje se potpuno odustajanje odrasle osobe od kontakta. Iznimka je samo slučaj u kojem je dijete bilo traumatizirano roditeljevim ponašanjem prema njemu ili drugim članovima obitelji. Svako inzistiranje tada ometa dijete, koje je u takvim slučajevima najčešće uključeno i u neki stručni tretman, i usporava djetetov oporavak.

Neki zatvorenici su orijentirani samo na svoje osjećaje i ne mogu vidjeti kako se njihovo ponašanje i doživljavanje odražava na djecu. Neka djeca, pak, orijentirana su na svoj svakodnevni život i ne uviđaju potrebu za kontaktom s roditeljem zatvorenikom. Strpljenje, podrška obitelji i prijatelja te primjerenost o tome kako se i dijete i zatvorenik suočavaju može u tim situacijama biti od velike pomoći.

Podrška udomiteljske obitelji

Do promjene mjesta boravka djeteta u okviru mjera sustava socijalne skrbi najčešće dolazi zbog nekoliko razloga: zbog izloženosti zlostavljanju i zanemarivanju prije uhićenja roditelja, kao neposredna reakcija na roditeljsko uhićenje koje dovodi do poteškoća u daljnjoj skrbi za dijete, kao rezultat narušene situacije u obiteljskim odnosima za vrijeme roditeljskog izdržavanja kazne (Wright i Seymour, 2000.). Djeca čiji su roditelji u zatvoru pokazuju niz reakcija na novonastalu situaciju i traumatsko iskustvo, što uključuje razvojne teškoće i neučinkovite strategije suočavanja. Među tom djecom u najvećem su riziku ona djeca čije su majke u zatvoru, a podaci iz literature navode da su za mnogu djecu majke do tada bile i jedini skrbnici (Wright i Seymour, 2000.).

Uza svu navedenu podršku, djeca koja su nakon ovih događaja smještena u udomiteljskoj obitelji trebaju i dodatnu podršku. Valja imati na umu da je dijete doživjelo snažan gubitak i u procesu je tugovanja. Zato osobe koje skrbe za dijete moraju biti upoznate s fazama tugovanja, reakcijama na gubitak i reakcijama tugovanja, kao i specifičnim oblicima podrške. Osim toga, dijete ima snažnu potrebu da mu se olakša neizvjesnost i da dobije odgovore na sva pitanja koja mu se nameću i koja postavlja. Kroz razgovor i podršku dijete, osobito ako je malo, mora dobiti jasnu informaciju i osigurati se da ono nije krivo što je roditelj otišao. Od iznimne je važnosti za dijete da udomitelji poštuju, potiču i održavaju kontakt s roditeljem koji i dalje ima središnje mjesto u djetetovu životu i utječe na njegovo stanje i budući razvoj.

Podrška u školi/vrtiću

Vrtić i škola su mjesta gdje djeca nalaze važne izvore svoje podrške, oni su dio svakodnevnih rutine i sigurnosti djeteta. Ako je djetetov roditelj u zatvoru, to je tema koju većina učitelja vidi kao posebno tešku za razgovor s djetetom. To je potpuno razumljivo, osobito ako je dijete žrtva roditelja zatvorenika i u tom slučaju učitelji i odgajatelji trebaju stručnu pomoć u pružanju podrške djetetu tijekom oporavka (kako razgovarati, što reći). U situaciji kada je roditelj u zatvoru zbog nekog drugog kaznenog djela (dakle, ne zbog zlostavljanja i zanemarivanja), posebno je važno da je učitelj otvoren i da potiče komunikaciju s djetetom. Da bi nastavnik ili učitelj mogli biti podrškom djetetu koje je u krizi zbog traumatske separacije od roditelja, važno je znati kakve su uobičajene reakcije djece u ovakvim situacijama, tko je podrška djetetu u obitelji, a tko iz razreda/grupe te kakva su djetetova ranija iskustva, osobito u odnosu na roditelja u zatvoru.

Uspostavljanje kontakta djeteta i učitelja/odgajatelja je važno jer njih dijete opaža kao prirodne pomagače. Razgovor učitelja i djeteta je osoban i privatniji i na njega dijete ima pravo. Kod započinjanja razgovora o ovakvoj temi, važno je koristiti se učinkovitim načinima komunikacije s djetetom, što uključuje reflektiranje, parafraziranje, empatiju, imenovanje osjećaja. Učitelj i odgajatelj mogu ponuditi djetetu podršku i pokazati razumijevanje za težinu situacije, ali i za postojanje osjećaja koji je prate.

Prije pružanja podrške važno je da učitelj/odgajatelj da djetetu do znanja da mu je dostupan i da s njim može razgovarati. Tijekom razgovora dijete će dobiti mogućnost da izrazi osjećaje. U razredu je dobro planirati aktivnosti i situacije u kojima će djeca općenito moći izražavati osjećaje i svoje doživljaje povezane s različitim oblicima separacije. Od ovakvih aktivnosti dobiti mogu imati sva djeca, a djeca zatvorenika osobito. Naravno, nakon takvih aktivnosti dobro je da djeca imaju mogućnost i individualnog kontakta i raz-

govora. Mnogi učitelji imaju želju pomagati djeci, ali uznemireni su jer im ne mogu vratiti roditelje. Međutim, postoji niz drugih situacija u kojima im mogu pomoći, u praktičnim situacijama, ali i osiguravajući im osjećaj prihvaćenosti u razredu. Osobito valja obratiti pažnju na djecu kojima u obitelji nisu rekli istinu o mjestu boravka roditelja jer je kod njih rizik za neprimjereno izražavanje osjećaja i ponašanja puno veći. Učitelji se često pitaju koja je njihova odgovornost u takvim situacijama. Najvažnije je u tim situacijama ponuditi pomoć roditeljima. Pomoć može biti savjetovanje roditelja o posljedicama za dijete i za njegov odnos s roditeljima ako ga se ne informira o događajima u obitelji. Međutim, učitelj u takvim situacijama može biti poveznica između roditelja i stručnjaka (psihologa u školi ili izvan škole, socijalnog radnika i dr.) koji će ih savjetovati u komunikaciji s djetetom i primjerenoj podršci.

Učitelj ili razrednik najčešće je osoba koja povezuje školu (djecu i druge nastavnike) i djetetovu obitelj, tj. dijete. Prilikom pružanja podrške djetetu čiji je roditelj u zatvoru valja biti osjetljiv za sve promjene koje dijete ima u obitelji i svojoj okolini te pružati podršku ne samo djetetu nego cijeloj obitelji. Pri tome je osobito važno povezivanje škole sa sustavom socijalne skrbi i stručnjacima i udrugama koji pomažu djetetu.

Treba li dijete čiji je roditelj u zatvoru stručnu pomoć?

Prilikom procjene potrebe za stručnom pomoći djetetu važna je procjena cijele obitelji. Nekad se savjetovanjem roditelja u primjerenoj komunikaciji s djetetom i pred djetetom mogu prevenirati posljedice separacije od roditelja zbog njegova izdržavanja kazne u zatvoru. Međutim, zbog traumatske prirode događaja kojem je dijete izloženo, valja se usmjeriti na opažanja njegova ponašanja te javljanje znakova (posttraumatskih reakcija) koji bi upućivali na potrebu za stručnom podrškom. Pri tome je važno kada su znakovi/ponašanja započeli, kako često se opažaju, kojeg su intenziteta te u kojoj mjeri ometaju svakodnevne aktivnosti i prilagodbu djeteta.

Puno je načina na koji djeca i drugi članovi obitelji reagiraju na izdržavanje kazne jednog roditelja, ali svima njima su zajednički različiti osjećaji: zbunjenost, ljutnja, tuga, strah za dobrobit roditelja u zatvoru, ali i onoga s kojim dijete živi i posramljenost u razredu/grupi/zajednici. Svakako da stručna pomoć, savjetovanje i podrška u takvim okolnostima može biti učinkovita i olakšati oporavak i prilagodbu na novonastale okolnosti. Kao što je više puta u ovom članku spomenuto, otvorena i iskrena komunikacija s djetetom je ključna ako je roditelj u zatvoru, a to je ono što je odraslima (obitelji, skrbnicima, učiteljima) najteže. Upravo u tom dijelu pružanja podrške oni sami trebaju najviše podrške i savjetovanja uz razumijevanje i njihovih osjećaja.

Pri procjeni treba li djetetu stručna pomoć, valja obratiti pažnju na sljedeće:

- pokazuje li dijete izrazito neprimjeren način reagiranja na separaciju od roditelja koji je u zatvoru (prenaglašene reakcije ili pak potpuni izostanak uznemirenosti)
- osjeća li dijete jaki strah za roditelja u zatvoru i/ili za osobe s kojima živi
- je li dijete uz separaciju od roditelja bilo izloženo i drugim traumatskim događajima ili gubicima
- pokazuje li okolina strpljenje i razumijevanje za djetetove reakcije
- koje su djetetove karakteristike ličnosti ili osobitosti obitelji (npr. suzdržanost u izražavanju osjećaja)
- kako se dijete osjeća ako nema sigurnih dokaza da je roditelj u zatvoru kriv, pa obitelj (a time i dijete) doživljava dodatni pritisak i frustraciju zbog doživljaja nepravde
- može li dijete i nakon duljeg vremena prihvatiti razdvojenost
- ima li dijete nakon duljeg razdoblja simptome koji ukazuju na promjene u doživljavanju i ponašanju (npr. izrazito se izolira, ima mračne misli, postaje agresivno prema drugima ili sebi...).

Umjesto zaključka

Samo uz primjerenu podršku dijete će u kontaktu s roditeljem u zatvoru moći ispraviti zastrašujuće slike, suočiti se s roditeljem na način da se osjeća vrijednim i voljenim, naučiti da nije samo i pripremiti se za eventualni kasniji ponovni zajednički život. Nadalje, uz podršku dijete će moći zadržati odnos s roditeljem koji će otvoriti mogućnost za zadržavanje roditeljskog odnosa i oporaviti se od gubitka.

U planiranju i ostvarivanju takve podrške u obitelji i zajednici najbolji okvir su prava djeteta čiji je roditelj u zatvoru (Bernstein, 2003.) koja bi iz dječjih usta glasila:

- Imam pravo na sigurnost i informacije dok je moj roditelj u zatvoru.
- Imam pravo na svoje mišljenje kada se donose odluke o meni.
- Imam pravo da me se uvažava kad se donose odluke o mojem roditelju.
- Imam pravo na primjerenu brigu dok je moj roditelj u zatvoru.
- Imam pravo razgovarati, vidjeti i dotaknuti svojeg roditelja.
- Imam pravo na podršku u suočavanju s činjenicom da mi je roditelj u zatvoru.
- Imam pravo ne biti osuđivan, posramljen ili etiketiran zbog toga jer je moj roditelj u zatvoru.
- Imam pravo na cjeloživotni odnos s roditeljem.

Literatura:

- Adalist-Estrin, A. (2003.). *Children of Prisoners Library*. Family and Corrections Network.
- Bernstein, N. (2003.). *Bill of Rights for Children of Incarcerated Parents*. San Francisco Partnership for Incarcerated Parents (SFPIP). <http://www.fcnetwork.org/billofrights.pdf>
- Goodyear, I. (1992.). Stress in Childhood and Adolescence. In: S.Fisher i J.Reason (ed.) *Handbook of life stress cognition and health*. John Wiley & Sons Ltd., 23-40.
- Lacković Grgin, K. (2000.). *Stres u djece i adolescenata – Izvori, posrednici i učinci*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Seymour, C. B. i Hairston, C. F. (2001.). *Children with Parents in Prison: Child Welfare Policy, Program and Practice Issues*. Child Welfare League of America, Inc. Transaction Publishers.
- Van der Kolk, B. A. (2005.). Developmental Trauma Disorder – Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35;5, 401. – 408.
- Wright, L. E. i Seymour, C. B. (2000.). *Working with children and families separated by incarceration: A handbook for child welfare agencies*. Washington, DC: CWLA Press.

*Mila Jelavić, dipl. iur.**

OBITELJSKOPRAVNA I SOCIJALNA ZAŠTITA DJETETA ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU

Djeca imaju općeljudske potrebe i one razvojne koje ovise o njihovoj dobi, okolnostima života, navikama, zdravstvenom statusu i mnogim drugim okolnostima. Za zadovoljenje dječjih potreba i njihovo ostvarenje ponajprije su odgovorni roditelji. UN-ova Konvencija o pravima djeteta nametnula je nacionalnom zakonodavstvu zemalja potpisnica, pa tako i Republici Hrvatskoj, odgovorno roditeljstvo kao pravni standard, imperativ, koji mora biti na umu svakom roditelju u svim situacijama i izazovima vlastitog života. Imati djecu, osim zadovoljstva koje roditeljstvo nesumnjivo pruža, podrazumijeva i roditeljevu odgovornost za vlastite postupke, promišljanje o onome što čini i na koji način, ne samo zbog sebe samoga, već i zbog onih za koje smo odgovorni. Odgovoran roditelj, unatoč izazovima i složenim situacijama u kojima se može naći, neće zaboraviti da svaki njegov postupak uključuje i odgovornost za posljedice koje će se odraziti ne samo na njegov život, već i na živote njegovih bližnjih.

No, život i realnost, nažalost, pokazuju da pojedinci u različitim iskušenjima ne vode dovoljno računa o potrebama i interesima vlastite djece te zanemaruju činjenicu da će ona zbog njihovih postupaka možda ostati bez roditeljske skrbi. Počinjenjem kaznenog djela i odlaskom u zatvor roditelj krši mnoga djetetova prava, primjerice, pravo djeteta na život uz roditelje, pravo na odgoj od strane roditelja, pravo na uzdržavanje i druga prava. Neovisno o razlozima zbog kojih roditelj odlazi u zatvor i pri čemu sebe najčešće doživljava kao žrtvu, najveća žrtva takve situacije jest dijete. Odlazak roditelja u zatvor za dijete je uvijek izrazito stresan događaj koji ga uznemiruje. Nužno mu je stoga pružiti odgovarajuću skrb i zaštitu, pri čemu se visoki zahtjevi i odgovornosti postavljaju pred drugoga roditelja, ali i pred državu.

Nastavlja li dijete živjeti s drugim roditeljem koji odgovarajuće skrbi o njemu, uzima u obzir djetetove potrebe i štiti njegove interese, ono će lakše podnijeti period odvojenosti od zatvorenog roditelja. No, ako je situacija drukčija i skrb o djetetu upitna, a roditelj

* pravobraniteljica za djecu Republike Hrvatske

kao prioritet stavlja svoj interes ili manje mari za djetetov, posljedice odvajanja od roditelja koji odlazi na izdržavanje zatvorske kazne bit će za dijete još teže.

Nije rijetkost da se dijete tada povjerava drugoj osobi, udomiteljskoj obitelji ili instituciji. Ako je netko od rodbine spreman preuzeti skrb o djetetu i za to ispunjava uvjete, prednost se daje smještaju u srodničku obitelj, a tek nakon toga udomiteljskoj obitelji ili instituciji. Povjeravanje djeteta srodničkoj obitelji zahtijeva temeljitu provjeru svih okolnosti jer, u nekim situacijama, takav smještaj i osiguranje skrbi od strane članova srodničke obitelji nisu u interesu djeteta. Članovi obitelji, naime, koristeći svoju poziciju osoba važnih djetetu, to ponekad zloupotrebljavaju.

Zakonski okvir zaštite djeteta

U situaciji kada dijete ostaje bez roditeljske skrbi zato što jedan ili oba roditelja odlaze u zatvor, država mu je dužna osigurati zamjensku skrb. „Država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život“, odredba je Ustava Republike Hrvatske (čl. 62.) kojom se jamči zaštita svakog djeteta i ostvarenje svih njegovih prava. Okvir je to koji daje najviši akt države i jamči zaštitu djece bez obzira na okolnosti u kojima se nalaze. Okolnosti dječjeg života često variraju od poželjnih i poticajnih za dijete do iznimno složenih, opterećujućih i nepovoljnih, koje same po sebi nužno zahtijevaju intervenciju države i aktivnu ulogu njezinih tijela. Rijetki su slučajevi u kojima se dijete, čiji je roditelj u zatvoru, nalazi u poželjnim uvjetima, u kojima nije izloženo diskriminaciji, stresu, emocionalnim i socijalnim teškoćama. Stoga ta skupina djece zahtijeva posebnu pažnju i zaštitu.

Najširi okvir za cjelovitu zaštitu djece na globalnoj razini daje Konvencija o pravima djeteta, akt koji je i Republika Hrvatska potpisala i ugradila u svoj pravni poredak. Važnost koju joj je Ustav RH dao da je po pravnoj snazi iznad zakona (čl. 140. Ustava RH) te obveznost poštivanja njezinih odredbi nameće nacionalnom zakonodavstvu standarde u zaštiti djece s kojima mora biti usklađeno. U slučaju kada nacionalni propisi nisu u suglasju s odrednicama Konvencije, oni koji primjenjuju zakon i provode postupke imaju pravo, ali i dužnost, izravno primjenjivati Konvenciju i pozivati se na njezine odredbe. Zakoni Republike Hrvatske koji reguliraju pojedina područja dječjeg života u velikoj su mjeri usklađeni s odredbama Konvencije, „prepoznaju“ i „pokrivaju“ dječje potrebe, no problem često nastaje u njihovoj primjeni. Postojeći propisi često se ne primjenjuju, ne koriste se sve mogućnosti koje propisi osiguravaju ili nude te tako mnoga prava, ali i osiguranje zaštite, ostaje mrtvo slovo na papiru.

Načelo nediskriminacije jedno je od temeljnih načela Konvencije. Ono jamči pravo na zaštitu od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja na temelju statusa, djelatnosti, djetetovih roditelja... (članak 2.). Dakle, ako je dijete izloženo diskriminirajućem postupku zato što su mu roditelji u statusu zatvorenika, ono ima pravo na zaštitu. Drugo temeljno načelo je načelo najboljeg interesa djeteta (članak 3.) koje je kao pravni standard ugrađeno u mnoge propise, akte, strategije i planove. Njime se država obvezala davati prednost pravu djeteta u zaštiti njegova najboljeg interesa u svim akcijama koje se odnose na djecu, bilo da ih poduzimaju javne ili privatne ustanove, socijalna skrb, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela. Države stranke Konvencije obvezuju se primjenom načela zaštite najboljeg interesa da će odgovarajućim mjerama osigurati takvu zaštitu i skrb djeteta kakva mu je potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i dužnosti njegovih roditelja, skrbnika ili drugih osoba koje su za dijete odgovorne.

Često nije jednostavno odgovoriti na pitanje što je najbolji interes djeteta kad mu je roditelj u zatvoru. Dobrobit djeteta ovisi o pojedinačnoj procjeni, razlogu roditeljeva zatvaranja, ali i drugim okolnostima. Ako je razlog lišavanja slobode zanemarivanje, zlostavljanje ili nasilje nad djetetom, onda je interes djeteta da dobije pomoć i podršku u oporavku, kao i da roditelj odgovara za svoje postupke, da ga se za to primjereno kazni, ali i da mu se pomogne da uvidi da njegovo ponašanje prema djetetu šteti svima, da postoje drukčiji načini rješavanja problema itd.

Ako odlazak roditelja u zatvor nije povezan s djetetom niti njegovom zaštitom, niti bilo kojim vidom njihova odnosa, tada je djetetov najbolji interes susretati se i družiti s roditeljem kontinuirano. Kontinuitet njihova međusobnog odnosa važno je očuvati jer je teško uspostaviti ponovnu komunikaciju nakon dugih perioda odvojenosti, a posebice nakon izlaska roditelja iz zatvora. Nužno je da drugi roditelj ili druga osoba s kojom dijete živi potiče i omogućuje mu redovito posjećivanje i susrete sa zatvorenim roditeljem, kao i da je okružje u kojem dijete živi podržavajuće i prijateljsko.

Ako dijete odbija susrete s roditeljem i ne želi ga posjećivati, ne treba ga na to prisiljavati, ali je nužno, uz stručnu pomoć institucija ili pojedinaca, pomoći djetetu i roditelju, uvidjeti razloge odbijanja i pronaći način kako uspostaviti kontakt. Ponekad dijete od susreta odbija iznevjereno očekivanje od strane roditelja, pogrešan komentar nekog događaja, odbijanje razgovora o temi koja je djetetu važna. O svemu tome mora voditi računa stručnjak koji je uključen u pružanje pomoći i djetetu i roditelju te osobama koje nastavljaju skrbiti o djetetu.

Dijete čiji roditelj odlazi u zatvor protiv svoje volje je odvojeno od roditelja, iako odredba članka 9. Konvencije o pravima djeteta obvezuje državu da je dužna osigurati da se dijete ne odvaja od roditelja protiv njegove volje, osim u slučaju kad je odvajanje potrebno u najboljem interesu djeteta. Premda zatvor nije poželjno i prikladno mjesto za boravak djeteta, zbog biološke povezanosti s majkom i ovisnosti o njoj te važnosti da dijete od rođenja bude uz majku, Zakon o izvršavanju kazne zatvora sadržava odredbu o zaštiti majčinstva (članak 111.) koja to omogućuje. Ovim se Zakonom osigurava trudnici i majci s djetetom koje je rodila za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne cjelovita zdravstvena zaštita, porod u specijaliziranoj zdravstvenoj ustanovi. Ako u kaznionici u kojoj trudnica izdržava zatvorsku kaznu nema odjela za roditelje, uputit će je u drugu kaznionicu ili zatvor koji takav odjel ima. Na majčin zahtjev dijete može ostati uz nju, odlukom centra za socijalnu skrb⁸, do navršene treće godine života, nakon čega će centar poduzeti potrebne mjere za smještaj djeteta.

Opremu za dijete, kao i stručnu i zdravstvenu skrb, osigurava kaznionica, odnosno zatvor. Predstavnik centra za socijalnu skrb dužan je jednom u tri mjeseca, prema potrebi i češće, posjetiti majku u kaznionici radi nadzora majke te poduzeti odgovarajuće mjere ako je to potrebno. Majka i dijete, odnosno trudnica, imaju pravo na tjedne posjete članova obitelji, a poslove na kojima majka odnosno trudnica može raditi predlaže liječnik. Kaznionica, odnosno zatvor, dužan je osigurati boravak djeteta u predškolskoj ustanovi izvan kaznionice tijekom boravka uz majku zatvorenicu.

Ovdje se otvara i pitanje je li odredba članka 111. navedenog Zakona kruta i nefleksibilna u odnosu na najbolji interes djeteta. Naime, zatvor nije mjesto koje je poželjno za odgoj i razvoj djeteta, no, primjerice, ako je dijete od rođenja boravilo s majkom u zatvoru do navršene treće godine života i ako ubrzo nakon toga majci istječe zatvorska kazna, bilo bi dobro da se ni za to vrijeme koje majci još preostaje ono ne odvaja od nje. Problemi odvajanja djeteta od majke nalažu da se razmisli je li moguće fleksibilnije zakonsko rješenje u kojem će forma biti manje važna od interesa djeteta.

Prema članku 9. stavak 3. Konvencije o pravima djeteta, dijete koje ne živi sa svojim roditeljem ima pravo na redovite osobne odnose i neposredne kontakte s obama roditeljima, osim ako je to suprotno njegovu najboljem interesu. Konvencijom se nadalje jamči svakom djetetu, koje je sposobno oblikovati osobno mišljenje, pravo da svoje mišljenje slobodno izrazi o svim pitanjima koja se na njega odnose te da se njegovo mišljenje pri-

⁸ Prema Obiteljskom zakonu (Narodne novine, broj 116/03; 17/04; 136/04 i 107/07) odluku o tome s kim će dijete živjeti donosi sud te je odredbu članka 111. Zakona o izvršavanju kazne zatvora nužno uskladiti s odredbama Obiteljskog zakona.

tom uzima u obzir u skladu s njegovom dobi i zrelosti. To podrazumijeva i osobito obziran pristup djetetu te davanje obavijesti na način da ih dijete razumije.

Člankom 20. Konvencije jamči se svakom djetetu, koje je privremeno ili trajno lišeno obiteljske okoline, pravo na posebnu zaštitu i pomoć države. To znači da ima pravo na zamjensku skrb ako je lišeno obiteljskog okruženja te može ostvariti pravo na skrb izvan vlastite obitelji kroz udomiteljstvo ili smještaj u ustanovu. Također, moguće je njegov status riješiti i zbrinuti ga trajno kroz zasnivanje posvojenja kao najprimjerenijeg načina zbrinjavanja djeteta. Posvojenje se može zasnovati samo ako su na strani djeteta ispunjene sve zakonske pretpostavke, što znači da su roditelji dali suglasnost za djetetovo posvojenje ili su lišeni roditeljske skrbi sudskom odlukom pa nemaju pravo odlučivati o tome.

Ako jedan roditelj odlazi u zatvor, podrazumijeva se da će dijete nastaviti živjeti s drugim roditeljem ako taj odgovarajuće skrbi o djetetu. No, ako u zatvor odlazi jedini ili oba djetetova roditelja, nastupaju okolnosti u kojima država mora djetetu osigurati primjerenu skrb, bilo zbrinjavanjem u srodničku ili udomiteljsku obitelj, bilo smještajem u instituciju.

Dijete ima pravo i na životni standard koji odgovara njegovu razvoju (članak 27. Konvencije). To je prvenstveno obveza roditelja ili drugih osoba koje su odgovorne za dijete, no ako oni tu svoju obvezu ne mogu izvršavati iz bilo kojih razloga, tu je zaštitu dužna osigurati država.

Iz navedenih odredaba Konvencije jasno proizlazi da za sve situacije u kojima se dijete može naći država mora osigurati najbolju varijantu za dijete, mora zaštititi djetetov interes i učiniti sve da se dijete osjeća sigurno i zaštićeno.

Obiteljskoppravna zaštita djeteta

Obiteljski zakon je temeljni nacionalni propis kojim se uređuju odnosi između djece i roditelja i u čija je određenja ugrađeno najviše konvencijskih načela i odrednica. Obiteljski zakon daje okvir za sve situacije odvojenog života djeteta i roditelja. Međutim, s obzirom na probleme s kojima se Uredu pravobraniteljice za djecu javljaju roditelji, djeca i druge osobe koje skrbe o djeci, opravdano se postavlja pitanje koriste li se u praksi sve zakonske mogućnosti zaštite djeteta.

Mjerodavna tijela različito će postupati s obzirom na situacije u kojima se dijete može naći. Živi li dijete s obama roditeljima u vrijeme kada jedan od njih odlazi na izdržavanje zatvorske kazne, dijete nastavlja živjeti s drugim roditeljem. Tada nije potrebno

donositi odluku o tome s kim će dijete živjeti, a ni odluku o susretima djeteta sa zatvorenim roditeljem ako drugi roditelj, poštujući potrebe i interes djeteta, redovito s djetetom posjećuje zatvorenog roditelja. Situacija se mijenja ako se roditelj protivi ili odbija odvesti dijete u posjet. Tada zatvoreni roditelj ima pravo tražiti od suda, prema prebivalištu djeteta, donošenje odluke o susretima i druženju s djetetom. Ako se roditelj opire odvođenju djeteta na susret i druženje drugom roditelju, u praksi se javljaju mnoge teškoće koje otežavaju održavanje kontinuiranih kontakata djeteta sa zatvorenim roditeljem jer je teško osigurati da neka druga osoba, primjerice baka ili djed, umjesto roditelja, odvodi dijete u posjete u zatvor.

Ako roditelji ni prije odlaska na odsluženje zatvorske kazne nisu živjeli zajedno, ili su razvedeni, situacija je različita ovisno o tome koji od njih odlazi u zatvor. Ako je to onaj roditelj s kojim dijete ne živi, u formalnom smislu se ništa ne mora mijenjati, osim ako nije, zbog novih okolnosti, potrebno donijeti novu odluku o susretima i druženju. Odlazi li u zatvor onaj roditelj s kojim je dijete živjelo, djetetu se događaju najveće promjene u njegovu životu. Tada je nužno riješiti status djeteta i sudskom odlukom definirati pitanja. To podrazumijeva da treba odlučiti gdje će dijete živjeti i na koji način će kontaktirati s roditeljem koji se nalazi na izdržavanju zatvorske kazne. Odlazak roditelja s kojim je dijete živjelo na izdržavanje zatvorske kazne ne znači da će se automatski donijeti odluka u korist drugog roditelja, već da će se tražiti rješenje kojim će dijete biti zaštićeno na najbolji mogući način.

Svakako, najsloženija je situacija ako u zatvor odlazi jedini roditelj ili oba djetetova roditelja. Osim odlučivanja o tome kome će se dijete povjeriti na odgoj i čuvanje, tada se mora riješiti i pitanje skrbništva, odnosno djetetu imenovati skrbnik koji će štiti njegova prava i interese.

Kad se dijete stavlja pod skrbništvo?

Skrbništvo za djecu je oblik zaštite maloljetnih osoba bez roditeljske skrbi kojima se na taj način nadomješta roditeljska skrb (čl. 149. i 150. Obiteljskog zakona). Ono prestaje punoljetnošću ili prestankom okolnosti zbog kojih je dijete stavljeno pod skrbništvo. Dijete će se staviti pod skrbništvo ako su mu jedini roditelj ili oba roditelja u zatvoru, ako je drugi roditelj umro, nestao, nepoznat, nepoznatog boravišta najmanje mjesec dana, lišen poslovne sposobnosti ili roditeljske skrbi, odsutan ili spriječen i nije u mogućnosti brinuti se o svojem djetetu. Odluku o stavljanju djeteta pod skrbništvo i imenovanju skrbnika donosi centar za socijalnu skrb na temelju Obiteljskog zakona,

a istom odlukom dijete se može povjeriti skrbniku, drugoj osobi, udomiteljskoj obitelji, domu za djecu ili pravnoj osobi koja obavlja djelatnost socijalne skrbi⁹.

Nije nužno da dijete živi sa svojim skrbnikom, odluka može biti i drukčija, Obiteljski zakon u tom pogledu ništa ne definira niti nalaže, ostavljeno je praksi da slučajeve rješava sukladno pojedinačnim situacijama. U praksi postoje mnogobrojne situacije kada je dijete zbrinuto u udomiteljskoj obitelji, u domu socijalne skrbi ili na drugi način, a skrbnik mu je zaposlenik centra za socijalnu skrb, odvjetnik ili neka druga osoba za koju se procijeni da će dobro obavljati skrbničku dužnost. Takva rješenja imaju niz prednosti, moguće je steći bolji uvid u obavljanje skrbničke dužnosti, nema koncentracije utjecaja u jednoj osobi, a i lakše se kontrolira kvaliteta skrbi o djetetu.

Imenovani skrbnik dužan je, kao što bi trebao roditelj, savjesno se brinuti o djetetu, djetetovim pravima, a osobito o njegovu zdravlju, odgoju i obrazovanju. Maloljetni štitećenik ima pravo na odgovarajući i razumljiv način od centra za socijalnu skrb saznati sve što je važno za njegov slučaj i što ga se tiče, dobiti savjet te izraziti mišljenje. Ima i pravo biti obaviješten o mogućim posljedicama svojega mišljenja kada se odlučuje o nekom njegovu pravu. Mišljenje djeteta uzima se u obzir u skladu s njegovom dobi i zrelosti.

Uloga centra za socijalnu skrb, kada je u pitanju skrbništvo nad djetetom, mora biti vrlo aktivna, poticajna u smislu podrške djetetu, a kontrolirajuća u odnosu na skrbnika. Zadaća skrbnika jest i mora biti jedino interes djeteta, skrbnik nema pravo donositi odluke ili ponašati se na način da to šteti djetetu i njegovim interesima.

Mjere obiteljskopravne zaštite u slučaju kad roditelj ne štiti djetetove interese

Ako roditelj, koji živi s djetetom, odbija ili sprečava susrete djeteta sa zatvorenim roditeljem, centar za socijalnu skrb ima mogućnost primjene mjera obiteljskopravne zaštite. Ako su razlozi njegova otpora neopravdani i nerazumni, centar za socijalnu skrb može upozoriti (članak 109. Obiteljskog zakona) roditelja da to ne čini jer je to propust u roditeljskoj skrbi koji šteti normalnom psihofizičkom razvoju djeteta. Ako je taj otpor dugotrajniji, ako roditelj na razne načine izbjegava odvesti dijete na kontakt ili ne dopu-

⁹ Ovakvo zakonsko rješenje bilo je prihvatljivo u okolnostima dok je centar za socijalnu skrb donosio odluke o roditeljskoj skrbi, dakle prije 1. siječnja 2006. godine, a sada se to zakonsko rješenje pokazuje upitnim. Naime, u praksi se događa da skrbništvo prestaje ili se skrbnik mijenja, a da odluka o povjerenju djeteta ostaje na snazi. O prestanku skrbništva ili promjeni osobe koja vrši skrbničku dužnost i dalje će, u skladu s odredbama Obiteljskog zakona, odlučivati centar, a dio njegove odluke kojim je odlučeno o povjerenju djeteta skrbniku ostaje na snazi. Moglo bi se reći da odluka donesena na temelju članka 153. st. 2. kolidira s odlukama, koje, na temelju članaka 100., 101., 102., 104., 105. i 106. Obiteljskog zakona, donosi sud. Stoga bi, radi ujednačavanja u odlučivanju, odnosno određivanja istog tijela koje odlučuje o tim pitanjima, valjalo oduzeti ovlast centru da odlučuje i o povjerenju djeteta skrbniku na temelju čl. 153. st. 2. navedenog Zakona.

šta telefonski kontakt, centar za socijalnu skrb može mu izreći nadzor nad izvršavanjem roditeljske skrbi (članak 110. Obiteljskog zakona). Izricanjem nadzora centar će odrediti osobu koja će pratiti i provjeravati sve okolnosti slučaja, stručno pomagati roditelju da shvati što je djetetov interes te svojim savjetima pomoći u rješavanju sporne situacije. Nadzor se može izreći u trajanju od najmanje šest mjeseci, a ovisno o okolnostima slučaja i procjeni centra rok može biti i dulji te se protekom roka može ponovno izreći.

Odlaskom roditelja na izdržavanje zatvorske kazne najčešće je ugroženo i uzdržavanje djeteta. Centar za socijalnu skrb dužan je provjeriti je li uzdržavanje djeteta ugroženo, odnosno procijeniti što je za dijete najpovoljnije ako utvrdi da za njegovo uzdržavanje nema dovoljno sredstava. Neke situacije nameću obvezu provjere ima li osnove za privremeno uzdržavanje iz sredstava centra za socijalnu skrb (članak 352. Obiteljskog zakona) ili, ako to nije primjenjivo, ima li osnove za neki od stalnih oblika pomoći na temelju propisa o socijalnoj skrbi.

Mogućnosti socijalne zaštite djeteta kad mu je roditelj u zatvoru

Uvjeti za ostvarenje socijalne zaštite, vrste pomoći te korisnici socijalnih davanja propisani su Zakonom o socijalnoj skrbi. Tim je Zakonom određeno da je korisnik socijalne skrbi samac ili obitelj koji nemaju dovoljno sredstava za zadovoljenje osnovnih životnih potreba, a nisu u mogućnosti ostvariti ih svojim radom ili prihodom od imovine ili iz drugih izvora (članak 10.). Nadalje, Zakonom o socijalnoj skrbi definirana su i prava koja korisnik može ostvariti. To su: stalna pomoć, pomoć za podmirenje troškova stanovanja, doplatak za pomoć i njegu, pomoć i njega u kući, osobna invalidnina, naknada do zaposlenja, skrb izvan vlastite obitelji i status roditelja njegovatelja (članak 12.).

Osim navedenih prava, centar za socijalnu skrb može, ovisno o životnim okolnostima korisnika i njegovoj potrebi, odobriti i druge oblike pomoći. To može biti jednokratna pomoć i savjetovanje i pomaganje u prevladavanju posebnih teškoća (čl. 77.f). Jednokratna pomoć može biti novčana ili u naravi, kad centar procjenjuje da će se jednokratnom intervencijom pomoći u prevladavanju trenutačne potrebe korisnika (čl. 77.g). To su okolnosti u kojima korisnik zbog trenutačnih materijalnih teškoća nije u mogućnosti podmiriti neke specifične potrebe vezane uz rođenje djeteta, njegovo školovanje, bolest ili smrt člana obitelji, elementarne nepogode, nabave osnovnih predmeta u kućanstvu, kupnje nužne odjeće i obuće i sl. Taj oblik pomoći može ostvariti i dijete, odnosno roditelj s kojim živi, ako mu je drugi roditelj u zatvoru i ako su trenutačne okolnosti u obitelji takve da je potrebna pomoć države. Također, jednokratnu pomoć moguće je koristiti i za podmirenje troškova nastalih odlaskom u posjet zatvorenom roditelju.

U praksi se često javljaju teškoće vezane uz osiguravanje troškova putovanja i boravak u mjestu gdje roditelj izdržava zatvorsku kaznu. Ako roditelj ili druga osoba koja skrbi o djetetu nemaju dovoljno financijskih sredstava za putovanje, upućuje ih se u centar za socijalnu skrb radi dobivanja novčane pomoći. Iako se stanje polako mijenja, doznajemo da dosad takvi slučajevi nisu nailazili na dobar odaziv u centrima, gdje je prevladavalo mišljenje kako nije opravdano da država snosi i taj „trošak“ za djecu zatvorenika. Sa stajališta zaštite interesa djeteta, ovakav stav je neprihvatljiv.

Visina jednokratne pomoći može biti do iznosa koji podmiruje potrebu za koju je odobrena. Ako iznos potrebe prelazi peterostruki iznos osnovice za socijalna davanja, po ovom Zakonu centar za socijalnu skrb dužan je pribaviti prethodnu suglasnost ministarstva mjerodavnog za socijalnu skrb. Za korisnika jednokratne pomoći važno je da postupak kratko traje, da je centar dužan donijeti odluku u roku od osam dana od pokretanja postupka koji može biti pokrenut na prijedlog stranke ili po službenoj dužnosti.

Nadalje, jedan od oblika pomoći je i savjetovanje i pomaganje u prevladavanju posebnih teškoća. To je besplatna, sustavna stručna pomoć koju pružaju stručni radnici centra za socijalnu skrb, a svrha joj je uspješnije prevladavanje teškoća, stvaranje uvjeta za očuvanje i razvoj osobnih mogućnosti i odgovornog odnosa prema samom sebi, obitelji i društvu (članak 77.i). Savjetovanje i pomaganje pruža se radi prevladavanja teškoća u vezi s bolešću, starošću, smrću člana obitelji, problemima u odgoju djece, uključivanjem u svakodnevni život nakon duljeg boravka u instituciji, duljeg liječenja ili drugih nepovoljnih okolnosti ili kriznih stanja. Savjetovanje se odnosi na vođenje kućanstva, raspolaganje novcem, organizirano učenje djeteta, nabavu odjeće, uključivanje u javne kuhinje, klubove, pronalaženje posla, rješavanje problema stanovanja i druge okolnosti potrebne korisniku. To neizostavno podrazumijeva i pomoć u snalaženju onom roditelju koji živi s djetetom u novonastaloj situaciji, funkcioniranju obitelji, ulogama, očekivanjima itd. Pomaganje uključuje i pružanje pravne i druge pomoći kojom se pojedincu ili obitelji osigurava zadovoljenje životnih potreba.

Zaključak

Prateći slučajeve koje Uredu pravobraniteljice za djecu najčešće prijavljuju roditelji u zatvoru, možemo zaključiti da roditelj koji živi s djetetom često ne dopušta djetetu posjete zatvorenom roditelju čak i kad ono želi taj kontakt. Taj je problem prisutan i kod razvedenih i kod nerazvedenih roditelja. Kao izliku za takvo kršenje djetetovih prava roditelji navode da ne žele dijete dovoditi u zatvorske uvjete i na taj način ih dodatno traumatizirati. Tako često prođu i godine, a da dijete ne vidi roditelja koji je u zatvoru.

Zatvoreni roditelji, kao prepreku ostvarenju kontakta, često navode da je pravo posjeta vezano uz pogodnost zatvorenika, što zatvori i Uprava za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa opovrgavaju. U javnosti se često govori i o prekapacitiranosti zatvora te nepostojanje primjerenih uvjeta u kojima bi se dijete i roditelj mogli neometano družiti, što se također ističe kao razlog nedolaska djece u posjet roditelju.

Obilascima gotovo svih zatvora i kaznionica u Republici Hrvatskoj, koje su ostvarili pravobraniteljica i njezini suradnici, stječe se dojam da postoji motiviranost i želja zaposlenika zatvora i kaznionica za stvaranjem što primjerenijih uvjeta za susrete i boravak djeteta sa zatvorenim roditeljem. Vidljivi su i pomaci u ostvarenju fizičkih uvjeta te začeci u pružanju stručne pomoći zatvorenom roditelju za ostvarivanje kvalitetnog odnosa s djetetom. No, na tom planu još mnogo toga treba učiniti.

Literatura

Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine, 41/2001; 55/2001.

UN-ova Konvencija o pravima djeteta. Službeni list SFRJ, 15/1990; Narodne novine Međunarodni ugovori, br. 12/1993, 20/1997.

Zakon o izvršavanju kazne zatvora. Narodne novine, broj 190/2003, pročišćeni tekst.

Obiteljski zakon. Narodne novine, broj 116/2003; 17/2004; 136/2004 i 107/2007.

Zakon o socijalnoj skrbi. Narodne novine, broj 73/1997; 27/2001; 59/2001; 82/2001; 103/2003; 44/2006 i 79/2007.

*Ranko Marijan**

DJECA ČIJI SU RODITELJI U ZATVORU – KAZNENOPRAVNI ASPEKTI

Konvencija o pravima djeteta propisuje da je dijete svako ljudsko biće mlađe od osamnaest godina, osim ako se prema zakonu primjenjivom na dijete, punoljetnost ne stječe ranije. Prema članku 89. st. 9. Kaznenog zakona, dijete je osoba koja nije navršila četrnaest godina života. Prema članku 2. Zakon o sudovima za mladež, maloljetnik je osoba koja je u vrijeme počinjenja djela navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina života. Mlađi punoljetnik je osoba koja je u vrijeme počinjenja djela navršila osamnaest, a nije navršila dvadeset i jednu godinu života.

Konvencija o pravima djeteta određuje da u nacionalnim zakonodavstvima mora biti jasno propisano kako u svim akcijama koje se odnose na djecu, bilo da ih poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna, uprava ili zakonodavna tijela, interes djeteta mora imati prednost.

Prema članku 238. Zakona o kaznenom postupku, pri ispitivanju maloljetne osobe u svojstvu svjedoka, osobito ako je oštećena kaznenim djelom, postupit će se obzirno kako ispitivanje ne bi štetno utjecalo na psihičko stanje maloljetnika. Ako se kao svjedok ispituje dijete, oštećeno kaznenim djelom, ispitivanje se provodi uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe. Istražni sudac će naložiti da se ispitivanje djeteta, u svojstvu svjedoka, snimi video i zvučnom snimkom. Ispitivanje će se provesti bez nazočnosti suca i stranaka u prostoriji gdje se dijete nalazi, tako da mu stranke mogu postavljati pitanja putem istražnog suca te psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe. Maloljetnik koji, s obzirom na dob i duševnu razvijenost, nije sposoban shvatiti značenje prava da ne mora svjedočiti, ne može se ispitati kao svjedok, ali se saznanja dobivena od njega putem stručnih osoba, srodnika ili drugih osoba koje su s njim bile u kontaktu ipak mogu koristiti kao dokaz (čl. 234. st. 4. Zakona o kaznenom postupku).

Članak 117. Zakona o sudovima za mladež propisuje da sudovi za mladež sude i odraslim počiniteljima za sljedeća djela počinjena na štetu djece i maloljetnika, koja su

* sudac Vrhovnog suda Republike Hrvatske

propisana Kaznenim zakonom:

- teško ubojstvo (članak 91. KZ)
- čedomorstvo (članak 93. KZ)
- sudjelovanje u samoubojstvu (članak 96. KZ)
- protupravno oduzimanje slobode (članak 124. KZ)
- otmica (članak 125. KZ)
- zlostavljanje u obavljanju službe ili javne ovlasti (članak 127. KZ)
- nasilničko ponašanje u obitelji (članak 125.a KZ)
- silovanje (članak 188. KZ)
- spolni odnošaj s nemoćnom osobom (članak 189. KZ)
- prisila na spolni odnošaj (članak 190. KZ)
- spolni odnošaj zlouporabom položaja (članak 191. KZ)
- spolni odnošaj s djetetom (članak 192. KZ)
- bludne radnje (članak 193. KZ)
- zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnom osobom (članak 194. KZ)
- podvođenje (članak 195. KZ)
- iskorištavanje djece ili maloljetnih osoba za pornografiju (članak 196. KZ)
- upoznavanje djece s pornografijom (članak 197. KZ)
- rodoskvrnuće (članak 198. KZ)
- povreda dužnosti uzdržavanja (članak 209. KZ)
- oduzimanje djeteta ili maloljetne osobe (članak 210. KZ)
- promjena obiteljskog stanja (članak 211. KZ)
- napuštanje djeteta (članak 212. KZ)
- zapuštanje i zlostavljanje djeteta ili maloljetne osobe (članak 213. KZ)
- izvanbračni život s maloljetnom osobom (članak 214. KZ)
- sprječavanje i neizvršenje mjera za zaštitu djeteta i maloljetne osobe (članak 215. KZ)
- uspostava ropstva i prijevoz robova (članak 175. KZ) i
- međunarodna prostitucija (članak 178. KZ).

Kada se postupa u kaznenim predmetima protiv počinitelja kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika, odredba Zakona o sudovima za mladež u članku 119. propisuje da će se sudac za mladež i istražni sudac osobito obazrivo odnositi prema djetetu ili maloljetniku na čiju je štetu počinjeno kazneno djelo. Vodit će se računa o dobi djeteta ili

maloljetnika, značajkama njihove ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, a sve s ciljem izbjegavanja mogućih štetnih posljedica na njegov odgoj i razvoj.

Države potpisnice Konvencije o pravima djeteta obvezuju se u svojim nacionalnim zakonodavstvima osigurati da se dijete ne odvađa od svojih roditelja protiv njihove volje, osim u slučajevima kada nadležne vlasti pod sudbenim nadzorom odluče, u skladu s važećim zakonima i postupcima, da je takvo odvajanje prijeko potrebno u najboljem interesu djeteta. Poštovat će se pravo djeteta, koje je odvojeno od jednoga ili oba roditelja, da redovito održava osobne odnose i neposredne kontakte s oba roditelja, osim ako je to u suprotnosti s njegovim najboljim interesom. Dijete, koje je privremeno ili trajno lišeno obiteljske okoline ili kojemu se zbog njegova najboljeg interesa ne može dopustiti da u njoj ostane, ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć od strane države. Države potpisnice Konvencije o pravima djeteta poduzet će sve odgovarajuće mjere za promicanje tjelesnog i duševnog oporavka i povratka u zajednicu djeteta koje je bilo žrtva bilo kojeg oblika zanemarivanja, iskorištavanja, zlostavljanja, mučenja ili nekog drugog oblika okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka.

Suglasno Konvenciji, naš Obiteljski zakon propisuje pravo roditelja da žive sa svojim djetetom, osim ako je to suprotno dobrobiti djeteta. Ako roditelji ne žive u obiteljskoj zajednici, sud će odlučiti s kojim će roditeljem dijete živjeti te odrediti način i vrijeme susreta i druženja djeteta s drugim roditeljem. Radi zaštite dobrobiti djeteta, susreti i druženje djeteta s roditeljem koji ne živi s djetetom mogu se ograničiti ili zabraniti, a prema okolnostima slučaja sud može odrediti osobu u čijoj će se nazočnosti održavati susreti i druženje. Obiteljski zakon ovlašćuje sud na odluku da pojedine dužnosti obavlja roditelj s kojim dijete ne živi, primjerice brigu o zdravlju djeteta, školovanju, izvanškolskim aktivnostima, nekim poslovima zastupanja djeteta ili upravljanja njegovom imovinom i o drugome.

Imajući u vidu kaznenopravnu zaštitu djece i maloljetnika, čl. 117. Zakona o sudovima za mladež propisuje da vijeća za mladež i suci za mladež sude odraslim počiniteljima za mnogobrojna kaznena djela na štetu djece i maloljetnika.

Kada promatramo prava djece čiji su roditelji uhićeni, zadržani, pritvoreni ili se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne, jasno je vidljiv taj kontradiktoran odnos između Ustavom zajamčenih sloboda i prava čovjeka i kaznenog prava. Svakom je pravnom sustavu imanentno da određene povrede prava čovjeka propisuje kao kaznena djela.

Kazneno pravo štiti osnovna prava i slobode čovjeka, ali ih istodobno ograničava ili uskraćuje. Taj ambivalentan odnos pokazuje kako su temeljna prava čovjeka i kazneno

pravo u stalnoj interakciji. Kazneno pravo u svojoj primjeni osigurava pravima čovjeka nužnu zaštitu, ali isto tako kazneno pravo ograničava, nekada i drastično, slobode i prava čovjeka te grubo narušava privatnost i obiteljski život. Jedan od osnovnih problema tog odnosa je postizanje zakonitog i pravičnog balansa između ustavnih jamstava temeljnih prava i sloboda čovjeka te represivno-zaštitne funkcije kaznenoga prava. Kazneno pravo, kao sustav normi iza kojeg stoje najoštriji oblici državne prisile, treba opskrbiti normama koje sprečavaju neopravdano ograničenje ili uskratu osnovnih prava i sloboda čovjeka.

Svi pravni sustavi, izrijeком, jamče pravo na zaštitu integriteta osobe, pravo na poštovanje privatnosti, nepovredivost stana i korespondencije, zabranjeno je proizvoljno ili nezakonito miješanje u privatni život i obitelj te narušavanje nečijeg dostojanstva, časti ili ugleda. S druge strane, potrebno je osigurati da sprečavanje uskrate prava i sloboda čovjeka ne blokira ili onemogućuje učinkovitu primjenu kaznenoga prava, odnosno ne otupi tu oštricu tamo gdje se očekuje ispunjenje njegove zaštitne funkcije. Zato su propisana pravila ograničenja ustavnih prava (npr. pritvor ili zatvor), među kojima se posebno ističu pravila koja uređuju posebne izvide kaznenih djela privremenim ograničenjem ustavnih prava i sloboda (čl. 180. – čl. 183. ZKP).

Usprkos navedenim značajnim ograničenjima ljudskih sloboda i prava, svim građanima je osigurano da nitko ne može biti kažnjen, niti se prema njemu može primijeniti druga kaznenopravna sankcija, ako nije kriv za počinjeno kazneno djelo. Jamči im se pravo na obranu, pravo na poznavanje predmeta optužbe, pravo na branitelja, pravo na predlaganje dokaza i prisustvovanje dokaznim radnjama, pravo na šutnju i pravo na ulaganje pravnih lijekova. Postojeći standardi jamče građanima zaštitu njihovih prava u pogledu pokretanja i vođenja kaznenoga postupka, položaja i funkcije procesnih subjekata te tretmana tijekom izdržavanja kazne. Međutim, mnoga njihova prava su u svim stadijima kaznenog postupka, a posebno tijekom izdržavanja kazne, uskraćena ili grubo narušena. Ali to je neizbježna cijena uspostave pravde. Tu cijenu, na neizravan način, plaćaju i nevini. Osobe najbliže okrivljeniku. Njihova obitelj. Njihova djeca.

Prilikom svakodnevne primjene i realizacije brojnih normi koje propisuju kako zaštitu djece i maloljetnika, tako i skrb o interesima djece, maloljetnika te mlađih punoljetnika, uvijek, baš uvijek, treba imati na umu kako je mlada populacija najranjivija skupina koja zahtijeva permanentan, stručan i odgovoran rad. To posebno vrijedi u situaciji kada im je roditelj (ili čak oba roditelja) u zatvoru. Zato stručne osobe koje rade s ovom populacijom moraju maksimalno obazrivo postupati te učiniti sve da djeca ne bi slijedila nesretnu sudbinu svojih roditelja i završila u zatvoru. Istodobno, treba poštovati pravo djeteta na

roditelja i na roditeljsku ljubav i skrb te, u primjerenim uvjetima, omogućiti djeci redovite kontakte s roditeljima koji su lišeni slobode.

Mogu se propisati uvjeti u kojima će se ostvarivati kontakti roditelja i djece. Može se propisati posebna socijalna skrb i nadzor za tu rizičnu populaciju. Mogu se propisati i oblici zaštite mladih od medijske eksponiranosti njihovih roditelja koji su lišeni slobode, ali kompetentnost i senzibilitet stručnih osoba na tu specifičnu vrstu problema ne može se propisati. A te osobine stručnih osoba jednako su važne kao i kvalitetna pravna norma.

Ustavna i zakonska jamstva, ma koliko bila sadržajna i sveobuhvatna, tek su iluzija i mrtvo slovo na papiru ako sud, suci, upravna tijela te službe socijalne skrbi nisu u mogućnosti stručno, etično i mudro provoditi zakone, a posebno ako nisu u mogućnosti učinkovito zaštititi one čija su prava povrijeđena ili ugrožena. Pravda se uspostavlja sudskim odlukama, pa i nekim odlukama upravnih tijela, ali se temeljna načela pravičnosti mogu uspostavljati i svakodnevnim postupcima stručnih zatvorskih službi i ovlaštenih osoba u brojnim situacijama kada se dijete nađe pred nepremostivom preprekom jer su njegovi mama ili tata u zatvoru. Zato, zbog djece, ali i zbog nas samih, najvažnije je imati profesionalce spremne i sposobne pretočiti europske standarde, ustavna načela i zakonske norme u svakodnevni život. To je najvažnije, ali i najteže.

Literatura

Kazneni zakon. Narodne novine, broj 110/1997; 27/1998; 129/2000; 51/2001; 111/2003; 105/2004; 84/2005; 71/2006; 110/2007.

Obiteljski zakon. Narodne novine, broj 116/2003; 17/2004; 136/2004; 107/2007 152/2008

UN-ova Konvencija o pravima djeteta. Službeni list SFRJ, 15/1990; Narodne novine Međunarodni ugovori, br. 12/1993; 20/1997.

Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine, broj 41/2001; 55/2001.

Zakon o kaznenom postupku. Narodne novine, broj 110/1997; 27/1998; 58/1999; 112/1999; 58/2002; 143/2002; 115/2006.

Zakon o sudovima za mladež. Narodne novine broj 111/1997; 27/1998; 12/2002.

*prof. dr. sc. Dean Ajduković**

ŠTO JE NAJBOLJI INTERES DJETETA ČIJI JE RODITELJ U ZATVORU NAKON OBITELJSKOG NASILJA?

Obiteljsko nasilje ima dramatične negativne posljedice za dijete – bez obzira na to je li bilo neposredna žrtva ili je svjedočilo nasilju među roditeljima. Psihičke, razvojne i socijalne posljedice za djecu koja odrastaju u nasilnom okruženju dobro su dokumentirane. No, manje je pozornosti posvećeno situacijama kad je upravo zbog obiteljskog nasilja jedan od roditelja osuđen na kaznu zatvora i tako izdvojen iz obitelji. Odlazak roditelja u zatvor psihološki i emocionalno je uvijek teška situacija za dijete. To je posebno složeno kad zatvor jednom roditelju slijedi zbog nasilja prema drugom roditelju jer su oboje djetetu posebno važne osobe. Takve okolnosti dovode dijete i psihološki i emocionalno u situaciju unutarnjeg sukoba: bliski član obitelji, ili dijete samo, je žrtva nasilja i trpi, a zbog tog nasilja roditelj odlazi u zatvor. Koliko ima takve djece? Čini se da u Hrvatskoj nema preciznih podataka o broju djece čiji je roditelj u zatvoru. No, ako se koriste podaci iz drugih zemalja (npr. Hariston, 2007.), onda se može očekivati da oko 60 % zatvorenika ima djecu mlađu od 18 godina (najmanje jedno!), a među njima bi moglo biti oko 20 % djece mlađe od pet godina. Prema raspoloživim podacima od oko 4000 zatvorenika, to bi značilo da ima oko 800 djece mlađe od pet godina čiji je roditelj u zatvoru.

Nasilje u obitelji ugrožava psihološke potrebe djeteta

Raširenost fizičkog nasilja među partnerima vrlo je velika, što znači da velik broj djece odrasta u primarnoj obiteljskoj okolini obilježenoj nasiljem. Istraživanja u različitim zemljama dolaze do sličnih podataka. Tako u studiji u Velikoj Britaniji 23 % žena i 15 % muškaraca u dobi od 16 do 59 izjavljuje da ih je sadašnji ili bivši partner nekad tijekom života fizički napao (Mirrlees-Black, 1999.). U američkim istraživanjima nalazi se prevalencija od oko 45 % zlostavljanih žena u obiteljskim ili partnerskim vezama (Eliot i Johnson, 1995.; Hamburger i sur., 1992.). U hrvatskim istraživanjima nađeno je da između 25 i 30 % žena izjavljuje da je bilo izloženo nasilju u partnerskim vezama (Otročak, 2003.). Pokazuje se da je žena deset puta češće žrtva nasilja u obitelji nego muškarac. S time su sukladni i podaci Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske o odnosu muš-

* predstojnik Katedre za socijalnu psihologiju Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i predsjednik Društva za psihološku pomoć

karaca i žena prijavljenih za prekršaj nasilničkog ponašanja u obitelji u razdoblju od tri godine (Strmotić, 2004.).

U posljednjih dvadeset godina utvrđeno je jasno preklapanje između zlostavljanja partnerice i zlostavljanja djece (Browne i sur., 2002.). Američke studije navode da je u 60 % do 75 % obitelji u kojima je žena izložena fizičkom nasilju od partnera ili drugog člana obitelji i dijete izravno fizički zlostavljano (Osofsky, 1999.). Osim toga, velik broj djece prisustvuje fizičkom nasilju očeva nad njihovim majkama: to vrijedi za oko 2/3 djece žena koje su potražile sigurnost u skloništima (Pahl, 1985.).

Djetetova izloženost nasilju u obitelji snažno ugrožava niz psiholoških potreba, što nepovoljno utječe na njegov socioemocionalni razvoj. To se u prvom redu odnosi na ugrožavanje potrebe za fizičkom i emocionalnom sigurnosti koju djetetu treba osigurati obitelj. Budući da je dijete ovisno o odraslima za zadovoljavanje svojih primarnih potreba i treba njihovu zaštitu, nasilje kojem je izloženo u obitelji izravno ugrožava ove temeljne potrebe jer je obitelj za takvo dijete opasno, a ne sigurno okruženje.

Nadalje, nasilje među roditeljima ili prema samom djetetu ugrožava osjećaj privrženosti prema roditelju počinitelju nasilja. Razvoj privrženosti počiva na stvaranju emocionalnog odnosa između djeteta i odraslih osoba koje se brinu o njemu, a na temelju pozitivnih iskustava koje dijete ima s tim osobama, jer one zadovoljavaju njegove potrebe i donose mu emocionalnu ugodu. Već u dobi od dvije godine djeca pokazuju usmjerenu privrženost prema tim osobama, što se očituje tako što je smireno u njihovoj blizini, a uznemireno kad je s nepoznatim osobama. Taj snažni emocionalni odnos redovito se razvija prema roditeljima, osobito majci. Smatra se da je oblik privrženosti koji djeca razvijaju u ranoj dobi snažno povezan s oblicima interpersonalnih odnosa s drugim ljudima u mladenaštvu i odrasloj dobi.

U adolescenciji je odnos djeteta prema roditelju koji je nasilan prema drugom roditelju na velikoj kušnji i zbog lojalnosti vlastitoj obitelji. Najveći broj djece odrastanjem postaje bolno svjesno da nasilje kojem je izložen član obitelji nanosi bol i patnju, da ugrožava osobu koju dijete voli, da je u suprotnosti s društvenim i zakonskim normama. Poznato je da zbog mnogobrojnih razloga (kao što su sram, osjećaj krivnje i neuspješnosti u partnerskom odnosu, osjećaj bespomoćnosti, ekonomska ovisnost, strah, prihvaćanje tradicionalne rodne uloge itd.) sama žrtva nastoji prikriti činjenicu da je izložena obiteljskom nasilju. Nastojanje da zaštiti obitelj od vanjske intervencije dovodi dijete u situacije podijeljene lojalnosti jer takva intervencija može zaštititi jednog roditelja, ali sankcionirati drugog.

Nasilje u obitelji i posljedice na obiteljske odnose

Većina počinitelja nasilja u obitelji nisu psihičke bolesne osobe koje se neuračunljivo ponašaju. Tek manji udio u populaciji (25–30 %) počinitelja nasilja u obitelji su osobe s antisocijalnim poremećajem i psihopatskom ličnosti, koje karakterizira i zloraba alkohola i sukob sa zakonom. Oni su, osim u obitelji, općenito nasilni i izvan obitelji (Holtzworth-Munroe i Stuart 1994.; Huss i Langhinrichsen-Rohling, 2000.).

Daleko su najčešći tzv. *pasivno-zavisni* i *ciklički nasilnici* u obitelji koji su nasilni samo u obitelji. Te su osobe zapravo vrlo različite od stereotipne slika nasilnika kojeg je lako prepoznati (Ljubin, 2004.). Nasilnici iz tih grupa nemaju psihički poremećaj niti poremećaj ličnosti, alkohol zlorabe jednako često kao i oni koji nisu nasilni prema ženama, a nisu niti češće evidentirani zbog kaznenih djela. Oni redovito vode uobičajen društveni život i mogu biti poštovani članovi društva te nemaju psihičkih poremećaja više nego u općoj populaciji.

Pasivno-zavisni često potiskuju srdžbu i nakon dugog razdoblja potiskivanja eksplodiraju u povodu stresnog događaja ili događaja koji interpretiraju kao provokaciju ili posramljivanje.

Ciklički nasilne osobe u obitelji su nasilne kad ih preplavi unutarnja napetost koja raste neovisno o vanjskim okolnostima ili događajima u obitelji, a zbog strukture ličnosti imaju teškoća u formiranju sigurnih emocionalnih veza u zreloj dobi. Nasilje je usmjereno prema bliskim osobama, članovima obitelji, koje takav nasilnik okrivljuje za svoje nezadovoljstvo, nevolje ili osujećenosti. Kod ovih počinitelja nasilja češće postoji rano iskustvo roditeljskog zlostavljanja i odbacivanja, posramljivanja od strane oca i ambivalentan odnos majke (Dutton, 1998.). Zbog nesigurne privrženosti u partnerstvu strahuju da u vezi ne budu povrijeđeni, što je obično praćeno izrazitom ljubomorom i kontrolom partnerice ili partnera. Strah se prikrija srdžbom, pa otuda i njihova trajna napetost koja se kod muškaraca u cikličkim naletima preljeva u fizički napad. Nakon što se emocionalno isprazne nastupa razdoblje mira i kajanja zbog nasilja, sve dok unutarnja napetost opet ne naraste do razine gubitka kontrole u ponašanju i ponovno ne rezultira nasiljem. Drugi partner i djeca obično nauče prepoznavati rane znakove porasta uznemirenosti u nasilnika te nerijetko žive u strahu i iščekivanju nasilnog događaja.

Browne i suradnici (2002.) upozoravaju da djeca mogu odrastati uz različite obrasce nasilnih odnosa u obitelji. Obrazac nasilja može voditi do stvaranja različitih odnosa s jednim roditeljem ili obama roditeljima. Jedan obrazac nasilnog odnosa je *uzajamno par-*

tnersko nasilje, u kojem je najčešće muškarac nasilan, a partnerica mu uzvraća nasiljem. U obitelji s djecom postoji rizik da oba roditelja budu nasilna prema djeci. No, djeca pate i zbog samog postojanja nasilja između roditelja kada nasilje nije usmjereno prema njima. Kod *hijerarhijskog nasilja u obitelji* obično je otac nasilan prema majci, a majka je nasilna prema djeci, ali ne uzvraća nasilnom ocu. U nekim slučajevima i otac može biti izravno nasilan prema djeci. *Paternalističko nasilje u obitelji* karakterizira isti, podređeni status majke, kao i djece u odnosu na oca. Partner se prema njoj odnosi kao zavisnoj i slaboj, a djeca koja doživljavaju majku kao bespomoćnu mogu u nekim okolnostima također postati nasilna prema njoj kad malo odrastu.

U svim tim situacijama djeca trebaju podršku i tretman kao žrtve obiteljskog nasilja, neovisno o tome jesu li direktno ili indirektno viktimizirana. Djeca koja ne dobiju takvu podršku će vjerojatnije postati nasilna prema roditeljima, a veća je i vjerojatnost da će u odrasloj dobi biti nasilna prema svojoj djeci (Browne i Hamilton, 1998.).

No, valja istaknuti da roditelj može bit loš i nasilan partner, možda i zlostavljati dijete, ali zbog specifičnih obrazaca razvoja privrženosti djetetu može usprkos tome biti vrlo važna osoba. Važnost roditeljske uloge u odrastanju djeteta je tako velika da emocionalni odnos djeteta s nasilnim roditeljem ne prestaje niti kad intervencijom društva taj roditelj ode u zatvor i bude fizički odsutan iz obitelji. Ne treba zanemariti niti slučajeve u kojima nasilni roditelj, recimo otac koji zlostavlja i tuče majku, predstavlja vrlo snažan socijalizaciji model sinu, da on nastoji održati vezu s ocem stvarajući s njim svojevrsnu alijansu protiv majke (i možda sestre!), a time i produbljujući vezu s ocem.

Dijete i roditelji u okruženju obiteljskog nasilja

Emocionalni doživljaji i ponašanja koja pokazuje dijete koje odrasta okruženo obiteljskim nasiljem povezani su s oblikovanjem odnosa između djeteta i roditelja koji je zbog obiteljskog nasilja kažnjen zatvorom. Te su emocionalne reakcije vrlo složene, međusobno isprepletene i promjenjive tijekom vremena. Odlazak nasilnog roditelja s jedne strane predstavlja (privremeno) povećanje fizičke sigurnosti u preostaloj obitelji, ali može povećati ugroženost u nekim drugim aspektima obiteljskog života (npr. smanjena materijalna primanja i obiteljski standard, strah od povratka nasilnog roditelja nakon izdržane kazne, nezaštićenost od drugih opasnosti – npr. nasilnih vršnjaka). Kao što je ranije istaknuto, podijeljena lojalnost prema roditeljima u nasilnom odnosu, pa čak i prema roditelju koji je završio u zatvoru zbog nasilja prema djetetu, dodatno komplicira emocionalno stanje djeteta.

- Najčešće emocionalne reakcije koje se javljaju kod djeteta s nasilnim roditeljem su:
- Osjećaj odgovornosti za nasilje koje čine roditelji i optuživanje sebe kao uzročnika. Tipična misao: „Da sam bio bolji/bolja, tata se ne bi naljutio i istukao mamu.“.
- Tjeskoba i/ili strah zbog očekivanja sljedećeg nasilnog događaja u kojem će stradati netko od članova obitelji.
- Strah koji se prenosi s majke na dijete koje osjeća njezin strah od budućeg nasilja i patnju zbog traumatskog iskustva.
- Osjećaj krivnje jer dijete nije uspjelo spriječiti nasilje nad roditeljem.
- Tugovanje za gubitkom roditelja od kojeg je dijete odvojeno kada s drugim roditeljem napusti dom ili roditelj završi u zatvoru.
- Zbunjujući i sukobljeni osjećaji jer dijete može istodobno voljeti nasilnog roditelja i mrziti ga ili ga se bojati zbog nasilnog ponašanja.
- Strah da će ga napustiti i drugi (preostali) roditelj jer ima iskustvo da je nasilni roditelj udaljen iz obitelji.
- Nepovjerenje zbog kojeg dijete može imati teškoća u stvaranju odnosa, vjerujući da je nasilje neizbježni dio svakog odnosa s drugim ljudima.
- Agresivno ponašanje koje se očituje izvan roditeljskog doma, npr. u odnosima s vršnjacima u školi ili izvan nje.
- Dijete s iskustvom roditeljskog nasilja može se pretjerano prilagođavati zahtjevima drugih, osobito drugih odraslih, nastojeći smanjiti vjerojatnost da se ponovi nasilje.
- Depresija kao posljedica preplavljenosti nasilnim iskustvom i osjećaja bespomoćnosti te odsutnošću nade u budućnost, što može voditi i suicidalnosti.

Što kad je roditelj u zatvoru zbog obiteljskog nasilja?

Kad roditelj završi u zatvoru zbog obiteljskog nasilja, emocionalni odnos djeteta s odsutnim roditeljem ne prestaje, kao niti potreba djeteta za kontaktima s tim roditeljem. Situacija je za dijete posebno teška kad je prethodno razvilo snažnu privrženost prema nasilnom roditelju: dijete treba razumjeti da je taj roditelj počinio nešto neprihvatljivo u obitelji i da je zbog toga kažnjen, ali da to ne mora značiti da je kao osoba potpuno nevrijedan, da je loš otac ili majka.

Djetetu čiji je roditelj u zatvoru zbog obiteljskog nasilja treba pomoći da razumije zbog čega je roditelj kažnjen i kako boravak u zatvoru može pomoći da u obitelji nakon

toga bude bolje. Drugim riječima, djetetu treba pomoći da shvati da kažnjavanje roditelja ne znači da je roditelj odbačen od svih i od obitelji. U protivnom će dijete razviti uvjerenje da je roditelj nepravedno kažnjen i zamrzit će one koje smatra odgovornima za tu nepravdu (drugog roditelja ili članove obitelji, sustav i državu).

Istodobno je važno tijekom boravka u zatvoru pomoći počiniteljima nasilja u obitelji da uključivanjem u psihosocijalni tretman promijene svoj nasilni obrazac ponašanja prema članovima obitelji, pomoći im da nauče preuzeti odgovornost za svoje postupke, kontroliraju svoje ponašanje i promijene uvjerenja o „prirodnim rodnim podjelama i pravu dominacije muškog roda“. Na taj se način povećava vjerojatnost da ubuduće ne bude nasilja u obitelji, što je svakom djetetu važno. U takvom slučaju zatvorska kazna koju služi roditelj ima za dijete (druge članove obitelji, kao i za počinitelja) drukčiji smisao jer stvara nadu da će biti bolje, a to je u životu djeteta važno.

Situacija je posebno složena kad roditelj koji je bio žrtva (najčešće majka djeteta, obično žrtva dugogodišnjeg i eskalirajućeg nasilja) treba suodlučiti o kontaktima djeteta sa zatvorenim roditeljem. Teško i traumatizirajuće iskustvo žrtve, nepovjerenje u počinitelja nasilja i strah za budućnost djeteta opravdano vode nastojanju da dijete nema kontakte s osuđenim roditeljem ili da oni budu što rjeđi.

Ograničavanje kontakata djeteta s roditeljem koji je u zatvoru zbog obiteljskog nasilja nije samo po sebi niti dobro niti loše za dijete. Zato u svakom pojedinom slučaju treba pažljivo procijeniti i pratiti jesu li kontakti u najboljem interesu djeteta ili nisu. S jedne strane kontakti omogućuju zadovoljavanje emocionalnih potreba djeteta (i naravno roditelja) i održavanje pozitivne vezanosti. No, istodobno otvaraju mogućnost negativnog djelovanja roditelja na dijete u pogledu interpretacije uzroka počinjenog nasilja ili stvaranja loših odnosa djeteta s drugim roditeljem i članovima obitelji. Kad postoje različiti argumenti i interesi roditelja, odgovornost stručnjaka za procjenu u vezi s kontaktima i praćenjem njezinih posljedica je osobito velika. Pri tome će se stručnjak koristiti informacijama o ranijim odnosima djeteta i roditelja, opažat će njihovu interakciju za vrijeme posjeta, pratiti stavove osuđenog roditelja i roditelja na slobodi i slično. Procjena u pogledu čestine i oblika kontakata pretpostavlja stručni rad s jednim i drugim roditeljem, kao i samim djetetom.

Održavanje kontakata djeteta i roditelja važno je za njihov odnos. Koji put je tome prepreka udaljenost i s time povezano vrijeme i troškovi. Pravila o posjetima u zatvoru su jedan od najvažnijih razloga što djeca češće ne posjećuju zatvorene roditelje (Christian, 2005.). Sigurnosni postupci i okolina u kojoj se odvijaju susreti roditelja i djeteta su redo-

vito neprilagođeni djeci te smanjuju spremnost djeteta da ide u posjet. Istraživanja pokazuju da djeca puno spremnije posjećuju roditelja u zatvoru ako postoji poseban prostor za djecu (Boswell i Wedge, 2002.). Da bi se održao kontakt između djeteta i zatvorenog roditelja na daljinu, moguće je koristiti videokomunikaciju (Hariston, 2007.). U tom slučaju dijete i članovi obitelji odlaze u ustanovu (npr. sud) gdje je uređaj za videokomunikaciju postavljen posebno za tu svrhu. U slučaju potrebe ta se komunikacija može nadzirati kao i svaka druga.

Premda većina roditelja želi da ih djeca posjećuju dok izdržavaju kaznu, neki od njih to ipak izbjegavaju. Hariston (2007.) navodi da je to većinom slučaj kad je riječ o kratkim kaznama ili kad roditelji smatraju da bi to bilo previše emocionalno uznemirujuće za dijete ili za njih. Koji put zatvoreni roditelj ne želi susrete s djetetom jer smatra da je bolje da obitelj i djeca nastave život bez njega, srame se da ih djeca vide u zatvoru ili ne žele da djeca dolaze u doticaj s drugim zatvorenicima.

Djeca rijetko odbijaju posjećivati roditelja u zatvoru (Boswell i Wedge, 2002.). No, kad to čine, razlog je uglavnom što nemaju povjerenja u roditelja ili osjećaju da roditelju nije stalo do njih, da je roditelj nepouzdan ili ih zanemaruje.

Pri donošenju odluke o načinu održavanja kontakta između djeteta i zatvorenog roditelja nužno je voditi računa o odnosima koji postoje između djeteta, roditelja u zatvoru i roditelja na slobodi ili staratelja djeteta (Bouchet, 2008.). Tek u toj perspektivi i poznavanju dinamike odnosa između odraslih te ranijeg iskustva i odnosa djeteta i roditelja mogu se prepoznati potrebe svih uključenih i o njima voditi računa.

Prema tome, prilikom odlučivanja o količini i obliku kontakata između zatvorenog roditelja i djeteta, stručnim uslugama koje se mogu ponuditi roditeljima i djeci, treba se uvijek voditi svestranom ocjenom što je u najboljem interesu djeteta i na tome temeljiti stručne odluke u svakom pojedinačnom slučaju.

Literatura

- Boswell, G. i Wedge, P. (2002.). *Imprisoned fathers and their children*. Philadelphia: Kingsley Publishers.
- Bouchet, S. M. (2008.). *Exploring development in the field and opportunities for growth*. Chicago: Annie E. Casey Foundation.
- Browne, K. D. i Hamilton, C. (1998.). Physical violence between young adults and their parents: Associations with a history of child maltreatment. *Journal of Family Violence*, 13, 57–79.
- Browne, K. D., Hanks, H., Stratton, P., i Hamilton, C. E. (2002.). *Early prediction and prevention of child abuse: A handbook*. Chichester: Wiley.
- Christian, J. (2005.). Riding the bus. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21, 31–48.
- Dutton, D. G. (1998.). *The abusive personality*. New York: Guilford Press.
- Elliott, B. A. i Johnson, M. M. P. (1995.). Domestic violence in a primary care setting: Patterns and prevalence. *Archives of Family Medicine*, 4, 113–119.
- Hamburger, L. K., Saunders, D. G. i Hovey, M. (1992.). Prevalence of domestic violence in in community practice and rate of physical injury. *Family Medicine*, 24, 283–287.
- Hariston, C. F. (2007.). *Focus on children with incarcerated parents*. Chicago: Annie E. Casey Foundation.
- Holtzworth-Munroe, A. i Stuart, G. L. (1994.). Typologies of male batterers: three subtypes and the differences among them. *Psychological Bulletin*, 116, 476–497.
- Huss, M. T. i Langhinrichsen-Rohling, J. (2000.). Identification of the psychopathic batterer: The clinical, legal, and policy implications. *Aggression & Violent Behavior*, 5, 403–422.
- Ljubin, T. (2004.). Psihološki profil zlostavljača. U: M. Ajduković i G. Pavleković (ur.) *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 115–123.
- Mirrlees-Black, C. (1999.). *Domestic Violence: Findings from a new British Crime Survey self-completion questionnaire*. Research, Development and Statistics Directorate Report. Home Office Research Study 191. London: Home Office.
- Osofsky, J. D. (1999.). The impact of violence on children. *The Future of Children: Domestic Violence and Children* 9, 33–49.
- Otročak, D. (2003.). *Interpretacija rezultata istraživanja nasilja nad ženama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Autonomna ženska kuća (neobjavljeno).
- Pahl, J. (1985.). *Private violence and public policy*. London: Routledge.
- Strmotić, J. (2004.). Policija i zaštita od nasilja u obitelji. U: M. Ajduković i G. Pavleković (ur.) *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 185–198.

Ljiljana Vukota*

PROGRAM PROMICANJA RODITELJSKE KOMPETENCIJE I SMANJENJA NEGATIVNIH UČINAKA SEPARACIJE OČEVA I DJECE ZA VRIJEME IZDRŽAVANJA KAZNE ZATVORA – PROROK**

Na tradiciji pozitivne penološke prakse rada sa zatvorenicima pod rehabilitacijskim modelom izraslo je nekoliko posebnih programa tretmana uglavnom više ili manje kompatibilnih programima koji se provode u civilnim bolničkim i izvanbolničkim programima. Riječ je o programima za tretman ovisnika o alkoholu i drogama. Zatim su se počeli otvarati i drugi programi, npr. za tretman počinitelja prometnih delikata, nasilnika, počinitelja kaznenih djela protiv spolne slobode i ćudoređa. Stručnjaci s područja tretmana sve više se usmjeravaju na tretman i programe koji predstavljaju odgovor na potrebe zatvorenika, svjesni da, prema znanstvenim pokazateljima, tretman usmjeren na rizike i potrebe zatvorenika jedini ima zadovoljavajući rezultat u pogledu rehabilitacije i prevencije recidiva. Zahvaljujući angažmanu Uprave za zatvorski sustav, nekoliko je projekata ciljano na edukaciju službenika tretmana za rad u programima sa skupinama koje imaju specifične potrebe. Te edukacije pridonose promicanju tretmanskog rada s ciljanim skupinama, obuhvaćaju sve više zatvorenika i produbljuju intenzitet tretmana. Na tragu tih nastojanja i u želji da se sa što više raznovrsnih programa pokrije što više zatvorenika sa specifičnim potrebama, dizajniran je i program promicanja roditeljske kompetencije. U tijeku 2007. godine kroz Zatvorski sustav RH, odnosno zatvore i kaznionice, prošlo je više od 17.000 osoba u različitim statusima (zatvorenici, pritvorenici, prekršajno kažnjeni). Na dan 31. prosinca 2006. u zatvorskom se sustavu nalazilo 4290 osoba. Posljedice zatvaranja tih muškaraca i žena najteže pogađaju njihove obitelji, posebno maloljetnu djecu. To je glavni razlog zbog kojega je iz Središnjeg ureda potekla inicijativa za izradu programa koji bi obuhvatio odnose roditelja na izdržavanju kazne i njihove djece¹⁰.

* prof. psihologije, voditeljica Odsjeka za provedbu programa izvršavanja kazne zatvora u Kaznionici u Turopolju

** Program je dizajniran 2008. i do svibnja 2009. nije implementiran u kaznionice i zatvore jer je za provođenje nužna suradnja vanjskih organizacija koje su usmjerene na rad s obiteljima i mladima. Dogovaranje te suradnje je u tijeku za Kaznionicu u Turopolju i Zatvor u Varaždinu.

10 Program financira Uprava za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa, a predviđen je za provedbu u kaznenim tijelima. U kasnijoj fazi modificirani program može se ponuditi za sufinanciranje i suradnju određenim NGO-ima, Ministarstvu branitelja, obitelji i međugeneracijske solidarnosti i Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi – CZSS. Financijska potpora odnosila bi se i na pomoć obiteljima u realizaciji posjeta (naknada troškova putovanja i sl.)

Analiza temelja za uvođenje programa

Ciljana populacija kojoj je program namijenjen su zatvorenici i zatvorenice koji se nalaze na izdržavanju kazne prema pravomoćnim presudama. Osnovni temelj na kojemu program počiva su *zakonima zajamčena prava zatvorenika* i vrijednosti koje naše društvo promiče – prava djece na rast, razvoj i odrastanje u urednim i cjelovitim obiteljskim prilikama te pravo roditelja da ostvaruju svoju roditeljsku ulogu (Knezović i sur., 1989.). Osim u specifičnim situacijama i kod specifičnih djela kad se zatvorenicima ograničava mogućnost kontakata s djecom ili im se nadzire roditeljska skrb, velika većina zatvorenika zadržava sva svoja roditeljska prava i tijekom izdržavanja kazne, čak i kad su osuđeni za kaznena djela na štetu djece. Ovaj program treba pomoći u primjerenj realizaciji roditeljskih prava i uloga.

Poticaj za program izvire iz Zakona o izvršavanju kazne zatvora iz odredbe čl. 117. st. 3. prema kojoj će kaznionica u okviru svojih mogućnosti posebno opremiti prostore za posjet djece. To se prije svega odnosi na djecu predškolske dobi i nižih razreda osnovne škole. Stoga je program strukturiran prvenstveno za djecu do 14 godina, a ne za svu maloljetnu djecu. Dodatan je razlog što je u pravilu širi socijalizacijski krug, kao i mogućnost savjetovanja i pružanja pomoći, veća za stariju djecu kroz obrazovne institucije i pomoć koja im se može pružiti i na njihovu inicijativu u srednjoj školi. To nikako ne znači kako nema potrebe za intervencijama u komunikaciju i odnos otac – dijete u maloljetničkoj dobi, no za to bi trebalo modificirati ovaj ili dizajnirati novi program.

U 14 zatvora i 6 kaznionica i Zatvorskoj bolnici u RH izdržavaju kaznu muškarci i žene osuđeni pravomoćnim presudama na kaznu zatvora. Među njima je oko 30–40% roditelja djece u dobi do 14 godina. Zatvori i Bolnica su zatvorene ustanove, a od kaznionica jedna je otvorena, tri su poluotvorene i dvije zatvorene. Sustav izdržavanja kazne zatvora promiče rehabilitacijski koncept. Glavna svrha izvršavanja kazne zatvora jest, uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo osposobljavanje za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima. Svrha kazne ostvaruje se na zakonom i podzakonskim aktima definiranom modelu. Propisano je da su ustanove dužne omogućiti uvjete izdržavanja kazne što sličnije onima koji prevladavaju u društvu. Rehabilitacijski pristup zalaže se za upotrebu različitih metoda poticanja u svrhu promjene ponašanja i razvijanja odgovornosti za počinjena djela. Tome pridonose pogodnosti, a osobito pogodnosti češćih dodira s vanjskim svijetom kao što su telefonski kontakti, različite vrste izlazaka za posjet obitelji i korištenje godišnjeg odmora kod kuće te pravo na posjete obitelji i maloljetne djece u

zatvoru ili kaznionici. Ovaj program usredotočen je upravo na pravo djeteta da posjećuje oca i pravo zatvorenika da ga posjećuje dijete u pratnji majke, staratelja ili druge odrasle osobe ako je mlađe od 14 godina.

S obzirom na tradiciju rehabilitacijskog pristupa u izdržavanju kazne, sustav pogodnosti u hrvatskom Zakonu o izvršavanju kazne zatvora i Pravilniku o pogodnostima prilično je raznovrstan i razgranat. Zatvorenicima je, sukladno čl. 130. i 131., ostavljena mogućnost korištenja pogodnosti izlazaka s posjetom člana obitelji ili prema odobrenju upravitelja i sa drugom osobom, u mjesto sjedište kaznionice ili zatvora, izlazak u mjesto prebivališta ili boravišta radi posjeta obitelji, izvanredni izlazak i korištenje godišnjeg odmora kod kuće. Mogućnost izlaska u otvorenim i poluotvorenim kaznionicama (4 od 6 kaznionica) zatvorenicima se pruža već nakon mjesec dana boravka u ustanovi ako su ispunjeni zakonski uvjeti propisani čl. 131. ZIKZ te ostvarena procjena uspješnosti provođenja programa izvršavanja kazne najmanje na razini zadovoljava. U praksi se pokazuje da većina zatvorenika tu mogućnost i ostvari nakon mjesec-dva boravka u kaznionici. Količina i trajanje izlaska kao način korištenja definirano je zakonom i iznosi do 120 sati mjesečno u poluotvorenim i do 144 sata u otvorenoj kaznionici i na otvorenom odjelu u poluotvorenoj kaznionici. Količina izlazaka u prebivalište i broj izlazaka s posjetom ovisi o razini procjene pojedinačnog programa.

Iz zatvorene kaznionice i zatvora zatvorenik izlazi nakon izdržane trećine odnosno polovice kazne ako ispunjava Zakonom propisane uvjete iz čl. 131. i koristi izlazak u trajanju do 96 sati mjesečno i izlaske s posjetom. Količina izlazaka u prebivalište i broj izlazaka s posjetom ovisi o razini procjene pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora.

Tablica br. 1

Prikaz broja zatvorenika i broja izlazaka tijekom godine 2007. u poluotvorenim kaznionicama

kaznionica	broj zatvorenika	broj izlazaka	prosječno izlazaka po zatvoreniku
TUROPOLJE	262	2965	11
LIPOVICA	399	4084	10
POŽEGA	237	2185	9

Podaci u tablici odnose se na poluotvorene kaznionice. Vidljivo je da velik broj zatvorenika koristi izlaske vikendom i razmjerno broju izlazaka koriste u manjem broju pogodnost posjeta u kaznionici. Kad otac dolazi u obitelj dva ili više puta mjesečno, sma-

njuje se broj dolazaka djeteta u kaznionicu. Posjeti u kaznionici najčešće su u funkciji ostvarivanja izlaska s posjetom. Ipak, dok još nemaju mogućnost izlaska, zatvorenici u većem broju primaju posjete obitelji u kaznionici. To se odnosi na razdoblje prvog mjeseca boravka u kaznionici za većinu. Manji broj zatvorenika ne koristi pogodnosti izlazaka i njihovi kontakti s obitelji odvijaju se isključivo putem pisama, telefona i putem posjeta u kaznionici. Problem kontakata s djecom nije tako izražen u poluotvorenim uvjetima.

Tablica br. 2

Odnos između broja zatvorenika koji koriste pogodnosti i koji ne koriste pogodnosti u Kaznionici u Turopolju

broj zatvorenika tijekom godine	koristi pogodnosti izlazaka	ne koristi pogodnosti izlazaka
2006. = 232	178	58
2007. = 262	185	77

Među zatvorenicima koji ne koriste pogodnost izlazaka ima očeva maloljetne djece i to je skupina kojoj se treba posvetiti više pažnje sa stajališta redukcije negativnih efekata separacije. Ohrabrujuće je što takav status uglavnom ne potraje cijelu kaznu i velika većina onih koji nisu koristili izlaske u prvom djelu kazne koriste ih kasnije kad se steknu potrebni tretmanski i sigurnosni uvjeti.

Tablica br. 3.

Broj zatvorenika roditelja djece do 14 godina u odnosu na ukupan broj zatvorenika na dan 11. veljače 2008.

kaznionica	ukupan broj zatvorenika	broj roditelja djece do 14 g.	% od ukupnog broja	ukupno djece
TUROPOLJE	130	48	37 %	86
POŽEGA	125	32	26 %	46
LIPOVICA	193	46	24 %	79

Kaznionica u Turopolju ima, gledano u postocima, najviše zatvorenika roditelja djece u promatranoj dobi i sukladno tome najviše djece.

Tablica 4.

Zatvorenici roditelji djece u dobi do 14 godina – rezultati ankete službenika u Turopolju i Lipovici

PITANJE IZ ANKETE	TUROPOLJE 2007. N=262 11. 2. 2008. N=130	LIPOVICA 2007. N=399 11. 2. 2008. N=193
Broj roditelja djece u dobi do 14 godina 2007.	83 (34 %)	159 (40 %)
Broj zatvorenika s redovitim posjetima djece 2007.*	16 (19 %)	53 (33 %)
Broj roditelja djece u dobi do 14 godina 11. 2. 2008.	48 (37 %)	46 (29 %)
Broj roditelja s redovitim posjetima djece 11. 2. 2008.	5 (10 %)	16 (35 %)
Broj zatvorenika koji su zatražili pomoć stručnog osoblja radi poteškoća u odnosima s djecom 2007.	3 (1 %)	10 (3 %)
Broj zatvorenika koji traže pomoć stručnog osoblja radi poteškoća u odnosima s djecom 11. 2. 2008.	1 (2 %)	3 (7 %)

* Redovitima se smatraju posjeti barem jednom mjesečno.

Zatvorenici se u vrlo malom broju obraćaju stručnom osoblju za pomoć zbog poteškoća u odnosima s djecom, uglavnom zbog manjkavog uvida u svoje stvarne roditeljske vještine i kvalitete, kao i kvalitetu odnosa s djecom. Letimičan pogled na tablicu pokazuje da zatvorenici u Lipovici imaju više posjeta djece i nešto je veći broj zatvorenika koji se obraćaju za pomoć stručnom osoblju.

Tablica 5.

Posjeti djece – potrebe za intervencijom – rezultati ankete zatvorenika primijenjene 11. veljače 2008.

PITANJA IZ ANKETE	TUROPOLJE N=40*	LIPOVICA N=46
Imam djecu predškolske i školske dobi	25 (63 %)	25 (54 %)
Imam djecu školske dobi	15 (37 %)	21 (46 %)
Djeca me redovito posjećuju	13 (33 %)	10 (22 %)
Djeca me posjećuju vrlo rijetko	6 (15 %)	4 (9 %)
Djeca me ne posjećuju	21 (53 %)	32 (70 %)
Imam poteškoća u komunikaciji s djecom	3 (7 %)	0
Trebam pomoć stručne osobe radi poboljšanja odnosa s djecom	1 (3 %)	5 (11 %)
Želim da kaznionica organizira aktivnosti za roditelje i djecu	5 (13 %)	7 (15 %)

* N – broj zatvorenika koji su ispunili anketu.

Radi provjere koliko često djeca dolaze u posjet, kakva je percepcija komunikacije s djecom i koliko je izražena potreba zatvorenika za intervencijom, primijenjena je 11. veljače 2008. anketa među zatvorenicima koji su se toga dana nalazili u kaznionicama u Turopolju i Lipovici. Rezultati su pokazali da djeca u većem postotku ne dolaze u posjet očevima u kaznionicu, da je najčešći razlog tome činjenica da očevi odlaze na izlaske u obitelj, da najveći broj zatvorenika nema problema u komunikaciji s djecom i ne želi da kaznionica organizira zajedničke aktivnosti za roditelje i djecu. Treba naglasiti da ovi podaci ništa ne govore o stvarnoj roditeljskoj kompetenciji i kvaliteti komunikacije, već ukazuju na percepciju zatvorenika, odnosno njihovo eventualno prepoznavanje potreba za pomoći. Iako je vrlo mali, registrira se određen broj zatvorenika koji iskazuju želju za organiziranjem nekih aktivnosti za roditelje i djecu, odnosno prihvatili bi organizirane aktivnosti usmjerene na jačanje roditeljske uloge i odgojnih kompetencija.

Ciljana skupina – korisnici

Tijekom 2006. pravobraniteljici za djecu dostavljan je podatak o broju zatvorenika roditelja djece u dobi do 14 godina i ukupan broj ostvarenih posjeta djece u Kaznionici u Turopolju te je ponovno recentno analiziran taj broj (Tablica br. 3). Kao što je vidljivo iz tablice, broj zatvorenika s djecom te dobi nije zanemariv, no kad se stavi u kontekst broja posjeta, dolazimo do zaključka da je relativno mali broj zatvorenika kojima u posjet u kaznionicu dolaze djeca u dobi do 14 godina i da je uglavnom riječ o onima koji ne koriste pogodnost izlaska.

Tablica br. 4 sadržava podatke o broju zatvorenika i broju očeva – roditelja djece u dobi do 14 godina na dan 11. veljače 2008. u nekoliko kaznionica u RH. No, važnija od samog broja bit će kvalitativna analiza koja će se učiniti kod eventualnog pokretanja PROROK-a na temelju koje će se predložiti uključivanje u program očevima za koje se procjeni da pripadaju ciljanoj skupini.

Program se fokusira na:

1. zatvorenike koji ostvaruju oblik kontakata iz čl. 117. st. 2. ZIKZ – posjeti djece u kaznionici ili zatvoru barem jednom mjesečno
2. zatvorenike koji su pravomoćno osuđeni na kaznu zatvora u trajanju dužem od 6 mjeseci, kod primjene u kaznionicama, a kod primjene u zatvorima program je fokusiran na sve, pa i na kraće kazne
3. zatvorenike koji žele unaprijediti komunikaciju s djecom i zatvorenike čija je komunikacija s djecom oštećena, a roditeljska kompetencija manjkava.

Ciljevi

Kroz individualne i grupne oblike rada cilj je jačanje roditeljske kompetencije (Juul, 2002.), edukacija o razvojnoj dobi djeteta, učenje o teškoćama s kojima su suočena djeca čiji se roditelji nalaze u zatvoru, poboljšanje komunikacije (Ajduković i Hudina, 1996.), rad na odnosu, ublažavanje negativnih efekata separacije, isključenosti iz obitelji i redukcije uloge roditelja (Knezović i sur., 1989.). Jedan od ciljeva programa je razvijanje i jačanje roditeljskih vještina koje uključuju vještine komunikacije s djecom, iskazivanja emocija, prepoznavanja i preveniranja nepoželjnog ponašanja kod djece (Juul, 2006.).

Način uključivanja

Zatvorenici se nakon dobivene informacije o programu dragovoljno prijavljuju za sudjelovanje. Tamo gdje postoje podaci o narušenim odnosima ili je riječ o kaznenim djelima učinjenim prema djeci, potrebno je kroz inicijalni i motivacijski razgovor poticati na uključivanje u program i s više pozornosti pratiti razvoj programa. Kod najtežih slučajeva kontakte valja poticati samo ako se procijeni da je to u najboljem interesu djeteta.

Odgovorno ponašanje

Treća točka (zatvorenici koji su pravomoćno osuđeni na kaznu zatvora) fiksirana je na ovaj način zato što se za pravomoćno osuđene kod upućivanja uz presudu dostavlja i socijalna anketa iz koje se mogu iščitati osnovni podaci o obitelji. Osim toga, pravomoćni osuđenici s kaznama dužim od šest mjeseci upućuju se u Odjel za dijagnostiku i programiranje, gdje se izrađuju stručna mišljenja i nalazi te prijedlog pojedinačnog programa izvršavanja kazne, a za sve pravomoćne osuđenike (i one koji ne prolaze kroz ODP) u tijeku procedure prijama formira se, sukladno čl. 69. ZIKZ, pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora – PPIKZ, koji obuhvaća i stavke kao što su individualni i grupni rad, kontakti s vanjskim svijetom i priprema poslijepenalnog prihvata. Kroz te stavke može se, kad je to potrebno, predvidjeti razvijanje boljih obiteljskih odnosa, što je u pojedinim slučajevima središnja tema tretmana. Iznimno je važno da se upoznaju osobna svojstva zatvorenika, obiteljske i socijalne prilike i dinamika kako bi se mogla procijeniti potreba za uključivanjem u program. To je osobito važno kad je riječ o kaznenim djelima protiv braka, obitelji i mladeži (povreda dužnosti uzdržavanja, obiteljsko nasilje, zapuštanje i zlostavljanje djeteta ili maloljetne osobe) i kaznenim djelima protiv spolne slobode i

ćudoređa učinjenim prema djeci. U takvim slučajevima potrebno je uključiti CZSS u procjenu poželjnosti i opravdanosti kontakata. Sama vrsta djela ne znači da kontakti nisu poželjni. U odluci je presudan interes djeteta.

Zaštita djece

Sve aktivnosti koje se predviđaju i potiču programom primarno se usmjeravaju prema ocu, a one usmjerene prema djeci ograničavaju se na uobičajene socijalizacijske kontakte i organiziranje prostora za igru i aktivnosti s ocem. Nema profesionalnog rada u smislu intervencije s djecom u kaznionici. U slučaju procjene da kod djeteta postoji neka teškoća u psihofizičkom razvoju, poremećaj u ponašanju, emocionalni problem ili problem bilo koje vrste, stručni djelatnici će savjetovati roditeljima da se obrate stručnjacima specijaliziranim za rad s djecom. Djeca nisu klijenti kaznionice niti kaznionica ima ikakve zakonske zadaće i osnove za rad s djecom. Iznimka su kontakti koji se mogu svrstati u sferu čuvanja i promicanja dobrih odnosa i komunikacije među članovima obitelji. Djeca moraju biti *zaštićena od neprofesionalnih postupaka, moraju im se osigurati primjereni higijenski standardi, aktivnosti koje se provode moraju biti za njih potpuno sigurne i bez opasnosti od ozljede, a prostor u kojem se izvode treba biti djetetu ugodan i ne prijeteći*. Kao standardi poslužiti će aktivnosti, igre i inventar koji se koristi u vrtićima kad je riječ o djeci predškolske dobi.

Izvoditelji programa

Voditelj pojedinačnog programa zatvorenika je savjetnik za tretman, dakle osoba visoke stručne spreme, socijalno-pedagoške, pedagoške struke, psiholog, socijalni radnik ili druge odgovarajuće društveno-humanističke struke s položenim državnim ispitom. Riječ je o strukama koje u svojem studiju stječu znanja potrebna za rad s čovjekom u svakoj njegovoj životnoj dobi. Dodatna znanja, koja određuju nečiju visoku specijaliziranost da se bavi određenom populacijom ili problemom, stječu se dodatnim edukacijama. Kako stručni djelatnici tretmana nemaju specijalistička znanja za intervencije na djeci, postavlja se pitanje što uopće stručni djelatnici tretmana MOGU RADITI s obzirom na zakonske zadaće kaznionice i zatvora i na to da je klijent kojime se bave otac, a ne dijete ili obitelj?

Zanimanje stručnih djelatnika za obitelji zatvorenika ulazi u široku sferu koju zakon promiče, a to je poticanje i održavanje kontakata, rad na poboljšanju odnosa, ali kroz specifično savjetovanje zatvorenika. Intervencije u obitelji u pravilu su posredne – preko

CZSS-a, a neposredni kontakti ostvaruju se u skladu s pojedinačnim programom izvršavanja kazne zatvora (PPIKZ) putem telefonskih razgovora, razgovora tijekom posjeta, a kad se procijeni nužnim, može se učiniti izvid na teren u obitelj. Profesionalno ponašanje nalaže službeniku da kod uočavanja ozbiljnijeg poremećaja u obiteljskoj sferi izvršiti stručno tijelo kaznionice koje preispituje PPIKZ te preporuči neposrednu intervenciju CZSS-a ili savjetuje članovima obitelji da se jave u odgovarajuću instituciju radi savjetovanja.

U kaznionicama rade stručni djelatnici dovoljno kompetentni da pružaju pomoć u ostvarivanju bolje komunikacije i neposredno savjetuju zatvorenike, a posredno i obitelji u smjeru poboljšanja odnosa. Neposredno savjetovanje članova obitelji provodi se kroz telefonske razgovore s članovima i razgovore za vrijeme posjeta. Savjetovanje zatvorenika odvija se u smjeru preuzimanja roditeljske odgovornosti i rada na usvajanju efikasnijih roditeljskih vještina.

Strukturiranost programa

Program uključuje do osam polaznika, provodi se jedanput mjesečno tijekom šest mjeseci. Provodi se kombinirano, grupno i individualno, odnosno u okviru obitelji tijekom posjeta. Za kazne kraće od 6 mjeseci program se modificira na način da se intenzivira i skрати trajanje.

Prije uključivanja u program obavlja se *uvodni intervju* u kojem se ispuni inventar za procjenu kvalitete komunikacije i učinkovitog roditeljstva te procijeni potreba za uključivanje u program i kapacitet zatvorenika za promjene i suradnju. Zatim se održi zajednički grupni sastanak s prijavljenima u grupi *do osam polaznika* na kojem se pojašnjavaju ciljevi programa, očekivanja, realni okviri programa i zajedničke teme.

Voditelj programa *analizira skupinu*, utvrđuje dob djece koja će dolaziti u posjet, procjenjuje kvalitetu komunikacije i odnosa i prilagođava izbor aktivnosti sljedećim faktorima: a) dob djece, b) broj sudionika i c) godišnje doba.

U ovoj fazi u program se uključuje *vanjska stručna osoba*, psiholog ili pedagog, ekspert za djecu predškolske ili školske dobi, ovisno o skupini, s uvodnim predavanjem o razvojnoj dobi djeteta, vještinama roditelja i roditeljskoj kompetenciji. Za provođenje tog dijela programa potrebno je sklopiti dogovor ili sporazum s odgojno-obrazovnom ustanovom ili savjetovalištem s područja lokalne zajednice kako bi se u savjetovanje uključili stručnjaci za rad s djecom.

Komunikacijske radionice očeva i djece organiziraju se u terminu posjeta prema kućnom redu ustanove u obiteljskim jedinicama u prostoru za djecu. Zatvoreniku se sugerira općenita struktura susreta, a voditelj ne sudjeluje neposredno u komunikaciji.

Svakome se ponudi *individualni razgovor*, *analiza* i *savjetovanje* ako su poteškoće u komunikaciji značajnije.

Evaluacija uključenih u program provodi se nakon grupnog sastanka i susreta s djecom s pomoću kratkih evaluacijskih upitnika, a evaluacija od strane savjetnika u tijeku i nakon završetka programa.

Metode i postupci

Uvodni intervju – detaljno se ispita obiteljska dinamika, odnosi i kvaliteta komunikacije, tijek vlastitog odrastanja, postupci roditelja, procijeni se roditeljski stil, ponudi edukacijski materijal.

Sastanci grupe i radionice – sa stručnjakom iz vanjske ustanove ili savjetovališta – edukacija roditelja, senzibiliziranje za probleme djece određene dobi, vođenje razgovora o teškim temama.

Individualni razgovor – ako ima poteškoća, razgovor se vodi na inicijativu zatvorenika ili voditelja, produbi se spoznaja o problemu, problem se analizira, procijeni se etiologija, odnosno što generira problem, procijeni se kapacitet za promjenu, savjetuje i pruža potpora.

Radionice s djecom – mogu se provoditi unutar jedne obitelji ili zajedno. Ovisno o vremenu, mogu se organizirati u prostoriji ili na otvorenome, u parku. U prilogu programa nalazi se izbor aktivnosti za djecu predškolske dobi i razrađenih tema za komunikaciju sa školskom djecom.

Zaključno razmatranje

PROROK je stvoren na tragu nastojanja da se u tretmanu zatvorenika ponudi što više posebnih programa prilagođenih rizicima i potrebama zatvorenika. Također, jedan od važnih razloga bio je pokazati da se u okviru pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora u hrvatskim zatvorima i kaznionicama velika pažnja posvećuje obitelji, odnosima u obitelji i, u sklopu toga, odnosima prema djeci. Radi praktičnosti i vrijednosti strukturiranog grupnog rada preporučena je grupna primjena, no može se provoditi i individualno. S obzirom na to da je stvaran najviše na temelju analize zatvoreničke po-

pulacije u poluotvorenim uvjetima, gdje nisu prepoznati problemi u komunikaciji s djecom u većoj mjeri, namijenjen je dragovoljnim sudionicima koji žele unaprijediti svoju komunikaciju s djecom, ojačati svoju roditeljsku ulogu i kompetencije. Uz određene modifikacije i stavljanje naglasaka na promjenu odgojnih obrazaca, metoda i postupaka, učenje o posljedicama zanemarivanja i zlostavljanja svih vrsta, PROROK bi mogao biti dobar temelj za izradu posebnog programa namijenjenog zatvorenicima i zatvorenicama, ali i osuđenicima i osuđenicama u alternativnim sankcijama koji su osuđeni zbog počinjenog kaznenog djela protiv braka obitelji i mladeži – povreda dužnosti uzdržavanja, obiteljsko nasilje, zapuštanje i zlostavljanje djeteta ili maloljetne osobe. To bi svakako bilo u duhu općih društvenih smjernica da se kroz zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, ustanove socijalne skrbi, nevladine udruge i instituciju pravobranitelja za djecu promiče odgoj koji djeci omogućuje pravilan psihofizički rast i razvoj u sigurnom okruženju, a sankcioniraju postupci učinjeni na štetu djece koji mogu imati dugoročne, pa i ireverzibilne posljedice na odrastanje i formiranje ličnosti. To bi mogao biti primjenjiv način da se pokuša prekinuti transgeneracijski prijenos negativnih obrazaca ponašanja i stvaranje potencijalnih novih zlostavljača, barem onih čija patologija ima korijene u obiteljskom odgoju i okruženju.

Literatura

- Ajduković, M. i Hudina, B. (1996.). Značaj učinkovite komunikacije u radu pomagača. U: Pregrad, J. (ur): *Stres, trauma, oporavak – udžbenik programa Osnove psihosocijalne traume i oporavka*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Flander-Buljan, G., Karlović, A. (2004.). *Odgajam li dobro svoje dijete? Savjeti za roditelje*. Zagreb: Marko M. sluge d.o.o.
- Juul, J. (2002.). *Razgovori s obiteljima: perspektive i procesi*. Zagreb: Alinea.
- Juul, J. (2006.). *Vaše kompetentno dijete – Prema novim temeljnim vrijednostima obitelji*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Knezović, Z., Kulenović, A., Šakić, V., Zarevski, P., Žužul, M. (1989.). *Psihološke karakteristike osuđenih osoba*. Zagreb: Budućnost – Glina.
- Laurence, J. C. (2001.). *Razigrano roditeljstvo (Playful Parenting)*. Ballantine Books, prema Gordana Benat, članci na web stranici new.skole.hr/
- Pregrad, J. (2006.). Odgovornost i odnos u organizaciji, U: Poljak, N. i Šehić-Relić, L. (ur): *Sukob@org – upravljanje sukobom u organizaciji*. Osijek: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava.
- Zakon o izvršavanju kazne zatvora*. www.nn.hr/
- Pravilnik o pogodnostima*. www.nn.hr/
- Kućni red Kaznionice u Turopolju*. Interni pravni akt.
- Konvencija o pravima djeteta*. www.dijete.hr/

mr. sc. Igor Kanižaj*

MEDIJSKO STIGMATIZIRANJE DJECE

„Znam da bi neka druga djeca mrzila oca koji mu je ubio majku, ali ja tebe, tata, volim!“ Večernji list, 18. 7. 2007.

Izvjestavanje o nesrećama i kriminalu predstavlja važan dio novinarskog rada, a masovni mediji za većinu su ljudi primarni izvor informacija i analiza, zločina i kaznenih djela. (Cavendar, 2004.). Ujedno je riječ o birokratiziranom procesu izvještavanja u kojem se novinari oslanjaju na izvore koji umjesto njih prikupljanju informacije (npr. policija ili zdravstvo), a u tržišno orijentiranim medijskim proizvodima urednici i novinari na sve dostupne načine nastoje privući pozornost konzumenata (Fishman, 1980.). To se najlakše može postići apeliranjem na emocije, a navedeni naslov s početka članka najbolje ilustrira jednu ljudsku tragediju upakiranu u medijski proizvod, namijenjen širokim masama.

Zločini u kojima se spominju djeca ili zatvaranje njihovih roditelja privlače pažnju medija, pogotovo kada je riječ o tabloidiziranim novinarskim formama, kao što je slučaj i u Hrvatskoj. Zbog toga „mediji se često usredotoče na neuobičajene prekršaje, pogotovo nasilne prekršaje, kao način da predstave problem kriminala i stvore strah.“ (Dawn, 2007.). Sve što se odnosi na djecu, a pogotovo nesreće i nesretne sudbine, sigurno će dovesti do još veće usredotočenosti na loše vijesti i crnu kroniku. Iz perspektive tržišnog modela (Croteau i Hoynes, 2006.) to je razumljiv pristup kojemu bi jedino ograničenje trebala biti novinarska etika, samoregulacija i etički kodeksi. Nema, naime, ništa sporno u tome ako želite ostvariti profit u kratkom periodu, uzbuditi mase i prodavati krv i zločin dok postoje ljudi koji će to kupovati, ali nedopustivo je da tema takvog izvještavanja budu djeca, bilo kao subjekt ili objekt izvještavanja. Problem tržišnog modela nije u tome da on omogućava silnu slobodu i mogućnosti za izdavače i nakladnike. Na kraju svi problemi izviri iz toga što država ne provodi u potpunosti medijske zakone koje je sama donijela. U takvoj situaciji gotovo je nemoguće zaštititi prava djeteta i poštovati sve međunarodne konvencije i pravne propise koje smo posljednjih nekoliko godina u Hrvatskoj potpisivali. Tržište jednostavno postane toliko snažno da samo diktira nove trendove, a ako zako-

* znanstveni novak na Studiju novinarstva Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

nodavci koji donose zakone ne nadziru i njihovo provođenje, mediji su zapravo u takvim situacijama bez kontrole.

Neovisno o tome trudi li se zakonodavac nadzirati provođenje zakona, svaki novinar koji izvještava o djeci mora se pridržavati profesionalnih kriterija struke i kodeksa na koje se dobrovoljno obvezao. Važan je osim toga i pristup novinara određenoj temi te predrasude i osobna iskustva koja određuju kvalitetu izvještavanja. Ali treba jasno reći da svaku dobru namjeru dobro upućenog i informiranog novinara urednik može dovesti u pitanje svojim odlukama o opremi teksta. Ako u našim medijima dominiraju teme poput nesreća, kriminala i politike (Kanižaj, 2007.), teško je očekivati od urednika da će ostatak novina biti edukativnog sadržaja. Lakše je (i manje košta) prakticirati površan, informativan ili poluinformativan pristup koji na malo prostora daje malo činjenica da bismo mogli dobiti pravi dojam i sliku jedne priče. Mnogo je lakše, dakle, opremiti tekst opremom (naslov, nadnaslov, podnaslov, potpis pod sliku) koja šokira i privlači pažnju građana. A činjenica je da upravo takve naslovne stranice donose zaradu.

Čitate li današnje novine, u nekoliko minuta možete saznati sve o tragedijama drugih ljudi, upoznati se s karakteristikama zločina, žrtvama, napadačima, a sve češće moguće je i pronaći novinarski sud o teškom kaznenom djelu. Tisak se trudi na sve moguće načine donijeti krv na novinski papir, koji ponekad može mnogo toga podnijeti jer je to jedini način da se razlikujete od ostalih novina. No, novinari, ili bolje reći urednici, pritom se samo u iznimnim situacijama konzultiraju sa psiholozima o posljedicama objavljivanja takvih podataka u medijima. Kao da se prakticira neka vrsta postmodernističkog uvjerenja novinara, koje bi trebalo amnestirati sve medijske djelatnike od neznanja i posljedica objavljivanja informacija. Je li urednicima prije objave teksta o djeci danas postao važniji savjet odvjetnika o mogućoj sudskoj tužbi nego psihologa o dugoročnim posljedicama medijskog sadržaja na odgoj djece u ovom slučaju?

Možda se upravo zbog toga sve češće događa da novinari i urednici djecu tretiraju kao normalne izvore informacija i vrlo često prenose njihove izjave, nerijetko čak sa službenim odobrenjem roditelja. Djeca postaju glavni subjekti priče, a odrasli se uživljaju u tu istu priču poput djece, ali s ozbiljnim posljedicama. Teško je zamisliti išta gore od toga da roditelj dopušta medijima da od djeteta rade zvijezdu ili žrtvu, a da pritom misli kako radi dobro djelo. Zapravo, gora je od toga jedino situacija kada takav tekst napiše mladi novinar koji misli da čini dobro jer ne samo da nije pročitao sve zakonske propise i konvencije koje se odnose na djecu, već jednostavno nema potrebno iskustvo. Takvi slučajevi traže energičnu reakciju centara za socijalnu skrb i potporu društva u sankcioniranju i edukaciji roditelja koji očito ne znaju da izlaganje medijima može imati i štetne

posljedice. Djeca zaslužuju da prije postupka promislimo hoće li se ikada na bilo koji način naš čin negativno odraziti na određeno dijete. U protivnom ne ispunjavamo svoju osnovnu roditeljsku zadaću.

U situaciji kada je jedan od roditelja u zatvoru, odgoj djeteta predstavlja podvig. Podvig je tada ne samo da se djeca na vrijeme zaštite, već i da se uspostavi najbolja moguća komunikacija u narušenim međuljudskim odnosima u obitelji. No, kada je riječ o djeci bez roditelja (ili upravo izgubljenim roditeljima, kao u navedenom primjeru s početka teksta), ponekad kao da novinari sami žele poslati poruku da svojim izvještavanjem oni zapravo doprinose zbrinjavanju, često možda čak i samo s ciljem da upozore mjerodavne institucije da na vrijeme reagiraju i provjere čine li sve u zaštiti onih koji još nisu sposobni sami obraniti svoja Ustavom zajamčena prava. Odgovornost je dakle najprije na novinarima koji bi trebali roditelje upozoriti na sve moguće pozitivne i negativne ishode te priče. Roditelji u kriznim situacijama zbog šoka jednostavno nisu u stanju donositi odluke u interesu djeteta. Očekujemo da će barem javna televizija sankcionirati novinare i urednike koji postupaju suprotno od interesa djeteta. Neznanje ne smije postati opravdanje, čak ni kod javnih, a kamoli kod komercijalnih – privatnih medija.

Djecu čiji su roditelji u zatvoru moramo promatrati u kontekstu. Dakle, treba imati na umu tri moguća odnosa – razine na kojima se susreću subjekti ili svojim djelovanjem utječu na konačan ishod odgoja, edukacije i socijalizacije djeteta.

Odnos roditelji – djeca

Ova razina obuhvaća zapravo, s pozicije djeteta, životno važnu socijalnu dimenziju. Zatvor i zatvorski sustav svojim djelovanjem i ustrojstvom mogu utjecati na komunikaciju između te dvije strane istog života te mogu olakšati život djetetu koje će zapravo jedno vrijeme biti bez jednog roditelja. Postojeća literatura sugerira da se djeca čiji su roditelji u zatvoru suočavaju s raznim negativnim posljedicama, posebno kada se govori o njihovom emocionalnom zdravlju, kontaktu s roditeljima, fizičkoj brizi i skrbništvu (Johnston, 1995a., 1995c., prema Lee, 2001.).

Mjera do koje će dijete biti izloženo javnosti zbog zatvaranja roditelja ovisi o velikom broju varijabli, uključujući dob u kojoj se događa odvajanje između roditelja i djeteta, dužinu razdvojenosti, zdravlje obitelji, razdor koji donosi zatvor, upućenost djeteta u situaciju, novog skrbnika, snagu odnosa roditelj – dijete, broj i ishod prijašnjih odvajanja, prirodu zločina koje je roditelj počinio, dužinu služenja kazne, mogućnost potpore obitelji i zajednice i stupanj stigme koje društvo povezuje sa zatvaranjem (Gaudin & Sutphen, 1993.; The Osborne Association 1993., prema Lee, 2001.).

Krhka veza koju roditelji nastoje održati sa svojom djecom za vrijeme izdržavanja kazne vrlo se lako može slomiti. Uz silne napore zajednice i stručnjaka ponekad je potrebno zaista mnogo napora da se sačuva obitelj. Medijsko stigmatiziranje tada može biti kobno.

Odnos roditelji – djeca – mediji

Kada postanemo svjesni da medije ne možemo isključiti iz života i rada zatvorskog sustava te da mediji svojim pisanjem mogu otežati ili olakšati ionako povremenu komunikaciju u kojoj jedan roditelj izdržava neku kaznu, lakše je kritički promatrati postojeće odnose. U tim se trenucima zapravo presudnim pokazuje kvaliteta odgoja. Dok neka djeca uopće ne smatraju važnim medijski sadržaj, pa čak u nekim situacijama ne shvaćaju opasnosti medijskog stigmatiziranja, druga djeca intenzivno konzumiraju medije upravo u tom razdoblju odvojenosti. Bilo bi pogrešno govoriti da je u takvim situacijama jednom djetetu lakše, a drugom teže, no zanimljivo bi bilo istražiti tezu da, kada je riječ o poznatima osobama, djeca možda najviše vremena provode čitajući što drugi pišu o njihovim roditeljima. Kao da se od djece traži da nose breme koje su im nametnuli njihovi roditelji. I oni zaista postaju medijske individue, gotovo kao odrasli ljudi.

Mogu li mediji pomoći roditeljima da lakše ostvare kontakt s djetetom, možemo li uopće u ovom trenutku spomenuti edukativnu ulogu medija koja je presudna za uspostavljanje povjerenja? Jesu li svjesni posljedica izvještavanja o djeci čiji su roditelji u zatvoru ili o samim roditeljima?

Završi li roditelj u zatvoru, velike su šanse da dijete u jednoj zajednici bude stigmatizirano. Stoga, razotkrivanje identiteta roditelja i djece treba spriječiti pod svaku cijenu. Mediji će se voditi svojom uređivačkom politikom i selekcijom te kriterijima određene redakcije, a dijete će ostati nezaštićeno jer je ostalo bez jednog roditelja. Mediji će naravno odmah izvijestiti o tome, možda ne otkrivajući identitet, ali dovoljno je da se zna o kojim je roditeljima riječ, vijest će se proširiti, novinari će dolaziti iz dana u dan po nove informacije, a dijete će bez jednog roditelja nastojati oduprijeti se ili će odgovoriti i udovoljiti svim zahtjevima. Ni jedno dijete ne smije se naći u takvoj situaciji da mora donositi odluke o tim stvarima.

Odnos mediji – zatvorski sustav – građani – opća javnost

Zatvori i kaznonice su zatvorene institucije koje se u mislima javnosti i medija pojavljuju tek kada se dogodi neki zločin (Surette, 2007. prema Dawn, 2007.) No, zatvor-

ske teme predstavljaju područje interesa za medije jer je riječ o neuobičajenim životnim situacijama i sudbinama, a to može prodati naslovne stranice, pogotovo ako je riječ o tabloidima. Budući da se o ovom području vrlo rijetko piše, iznimno je važan svaki članak koji se objavi, a samim tim negativni članci mogu dobiti veliku pažnju i medijski prostor. U očima medija smatra se da novinarsku vrijednost imaju samo pobune, prebjeci i ostale rijetke pojave (Chemark, 1998.; Lipschultz & Hilt, 2002., prema Dawn, 2007.).

Opasnost u percepciji zatvorskog sustava, pa samim tim i zaštiti djece roditelja koji su na izdržavanju kazne, predstavlja i povećana medijska pažnja koju dobivaju tzv. poznati zatvorenici koje se prati u stopu, ali kroz koje vrlo vjerojatno građani percipiraju opće stanje sustava. Kada ste posljednji put u novinama pročitali tekst o sudbini djeteta čiji su roditelji u zatvoru? Ne pamtimo ni tekstove o problemima odgoja te djece, ali zato sve češće možete čitati o posebnim statusima i uvjetima poznatih hrvatskih kriminalaca.

Roditelji koji se nalaze unutar zatvorskog sustava nisu u mogućnosti komunicirati s većinom građana u Hrvatskoj. Građani, pak, u isto vrijeme svoj stav o zatvorenicima (a uglavnom i o njihovim obiteljima) stvaraju na temelju slike koja se o zatvorenicima stvara u medijima. Da ne govorimo o važnosti integracije obitelji, odnosno rehabilitacije zatvorenika. To je ključni izazov s kojim se mora suočiti svaki roditelj i privremeni skrbnici djeteta. Oni bi ujedno trebali učiniti sve što je u njihovoj moći da doprinesu ponovnoj uspostavi povjerenja, ali, mnogo više, da zaštite njihov identitet.

Partnerstvo za zaštitu djece čiji su roditelji u zatvoru

„Unuci gledali kako im djed bode roditelje“ Jutarnji list, 10. 8. 2007.

Što je potrebno učiniti kako bi odgovorni nakladnici, izdavači, urednici, novinari i publika shvatili da ova djeca ne zaslužuju da se njihove sudbine razvlače po novinskom papiru? Odgovornost koja u ovom trenutku nedostaje moraju donijeti centri za socijalnu skrb, strukovne udruge i obrazovne institucije, ali i sudovi dosljednom primjenom zakona. Iskustva pokazuju kako za promjenu nije potrebno mnogo. Novinari koji prate rad zatvorskog sustava i ove teme moraju si postaviti par pitanja i potražiti odgovore prije nego što objave bilo kakve informacije o toj djeci. Nedopustivo je da djeca u kriznim situacijama u očima medija postaju odrasle osobe, ali uvijek samo u kontekstu pojavnosti, jer će vrlo rijetko imati priliku i sama reći svoju verziju priče. Vjerojatnije je da će se njihovo svjedočanstvo koristiti za apel na emocije, što najbolje ilustrira naslov s početka odlomka.

Mogu li mediji uopće u takvim trenucima učiniti nešto dobro? Skeptici će reći da bi medijima bilo bolje da o takvim temama ne izvještavaju te da bi tako napravili više koristi obiteljima koje prolaze kroz traumu. Takav pristup ima svoje negativne strane i mnogo je bolje kada se piše o svemu što je od javnog interesa, ali uvijek pristupajući problemu, a ne čovjeku – pojedincu. Neizmijerna je pomoć koju mediji mogu dati u osjetljivom pristupu, promišljenim odlukama i selekcijom vijesti. Od njih se ne očekuje da budu psihoterapeuti ili suci, to su dužnosti drugih institucija. Više nego ikada danas je potrebno da novinari istraže problem i nepristrano izvijeste o njemu, poštujući dignitet osoba o kojima pišu. Djeca najmanje zaslužuju da njihove sudbine dižu nakladu novinama koje nisu u stanju na drugi način osvojiti čitatelje, osim jakim emocijama i tragičnim ljudskim sudbinama.

Literatura

- Dawn C. (2007.). Looking Beyond Caged Heat, Media images of Woman in Prison. *Feminist Criminology*, 2, 304.
- Chermak, S. M. (1998.). Police, courts, and corrections in the media. In F. Bailey & D. Hale (Eds.), *Popular culture, crime & justice* (pp. 87–99). Belmont, CA:West/Wadsworth.
- Cavner, G. (2004.). Media and crime policy: A reconsideration of David Garland's The Culture of Control. *Punishment & Society*, 6(3), 335–348.
- Fishman M. (1980.). *Manufacturing the News*. Austin, Tex., London, University of Texas Press.
- Croteau D., Hoynes W. (2006.). *The business of media: corporate media and the public interest*. Pine Forge Press.
- Kanižaj, I. (2007.). Hrvatska: opća ispolitiziranost dnevnih listova, Vjerodostojnost novina, ur. Malović S., ICEJ & Sveučilišna knjižara, 95–117.
- Lee, Arlene F. (2001.). *Children left behind, Resource and Discussion Guide*.
- Lipschultz, J. H. i Hilt, M. L. (2002.). *Crime and local television news: Dramatic, breaking and live from the scene*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Johnston, D. (1995a.). The care and placement of prisoners' children. In K. Gabel & D. Johnston (Eds.), *Children of Incarcerated Parents* (pp. 103–123). New York: Lexington Books.
- Johnston, D. (1995c.). Effects of parental incarceration. In K. Gabel & D. Johnston (Eds.), *Children of Incarcerated Parents* (pp. 59–88). New York: Lexington Books.
- The Osborne Association (1993.). How can I help? Working with children of incarcerated parents. In *Serving Special Children* (vol. 1). New York: The Osborne Association.
- Surette, R. (2007.). *Media, crime, and criminal justice: Images, realities, and policies* (3rd ed.). Belmont, CA: Thomson Wadsworth.

Zaključci rasprave „Prava djece čiji su roditelji u zatvoru“ (veljača, 2008.)

- U sustavu pravosuđa, sudstva, policije, socijalne skrbi te odgoja i obrazovanja nužno je prepoznavati potrebe i posebnosti djece čiji su roditelji u zatvoru.
- Kontakt djeteta s roditeljem koji je u zatvoru pravo je djeteta i ne može biti vezano uz pogodnost odrasloga.
- U svim zatvorima treba osigurati primjerene uvjete za nesmetano odvijanje susreta tako da dijete i roditelj mogu biti u neposrednom kontaktu bez stakla ili drugih prepreka.
- Potrebno je predvidjeti financijska sredstva koja mogu unaprijediti kontakte djece i roditelja u zatvoru (prostor za djecu, pomoć u troškovima putovanja, odrasla osoba u pratnji...).
- Treba kreirati i financirati projekte edukacije djelatnika u svim resorima koji se bave djecom, osobito za prepoznavanje potreba djece i obitelji čiji su članovi u zatvoru.
- Potrebno je razvijati programe promicanja roditeljske kompetencije čiji je cilj smanjiti negativne učinke separacije roditelja i djece za vrijeme izdržavanja kazne.
- U zatvorima i u Upravi za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa nužno je voditi evidenciju o zatvorenicima koji imaju djecu, s podacima o dobi djece, njihovu broju u obitelji, prebivalištu i eventualnim ograničenjima roditeljske skrbi, kao i o posjetima.
- U slučaju nemogućnosti dogovora roditelja o učestalosti i načinu kontakta, po službenoj dužnosti treba inicirati postupak za donošenje odluke o kontaktima djeteta s roditeljem u zatvoru, zbog promijenjenih okolnosti.
- Sudske postupke o određivanju susreta djeteta s roditeljem u zatvoru treba provoditi osobito žurno, a najdulje do isteka roka od dva mjeseca.
- Djetetu treba pomoći da razumije zbog čega je roditelj kažnjen i zašto mora biti u zatvoru.
- Djeca čiji su roditelji u zatvoru ne smiju ni na koji način biti prepuštena medijskom ugrožavanju privatnosti. Nedopustiv je pristup kojim se otkriva identitet djeteta, djecu poistovjećuje s nedjelima roditelja i proziva zbog njih.
- U svakom pojedinačnom slučaju stručnjaci trebaju procijeniti najbolji interes djeteta, vezano uz kontakt s roditeljem koji je u zatvoru.

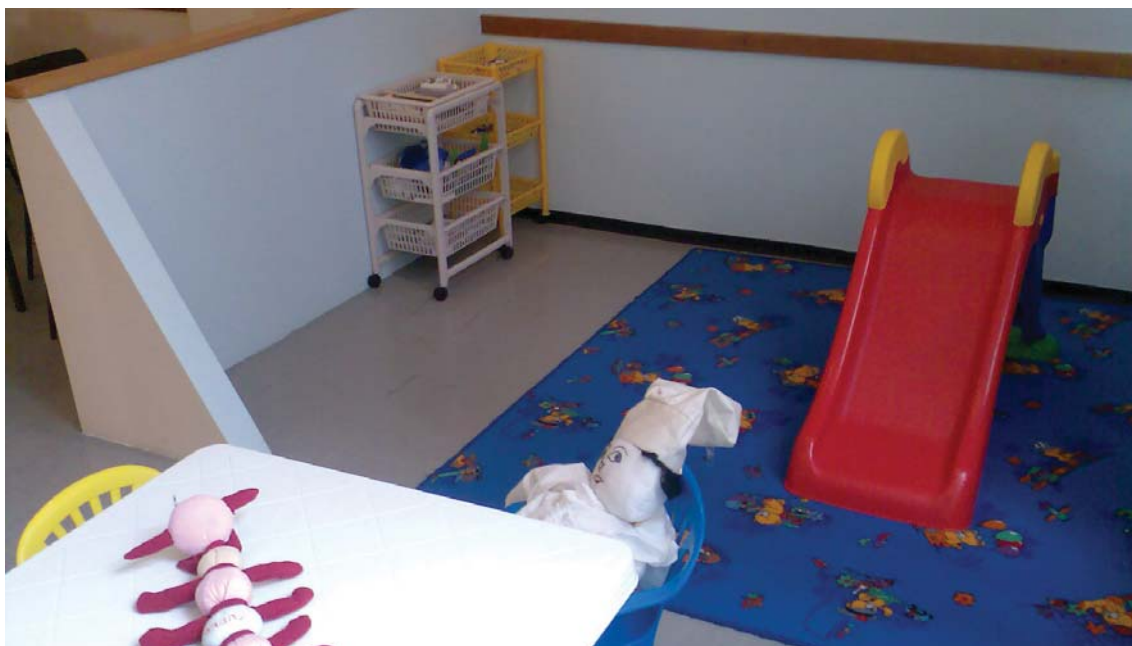
FOTOGRAFIJE

Kaznionica u Požegi - prostorija za posjete prije prilagodbe djeci

Kaznionica u Požegi - prostorija za posjete nakon prilagodbe djeci

Kaznionica u Požegi - prostorija za posjete nakon prilagodbe djeci

Kaznionica u Požegi - prostorija za posjetenakon prilagodbe djeci

Kaznionica u Požegi - čekaonica prije prilagodbe djeci

*Kaznionica u Požegi
- čekaonica nakon
prilagodbe djeci*

*Kaznionica u Požegi
- čekaonica nakon
prilagodbe djeci*

Zatvor u Zadru

Zatvor u Zadru

Zatvor u Šibeniku

Zatvor u Šibeniku

Zatvor u Šibeniku

Zatvor u Rijeci

Zatvor u Gospiću

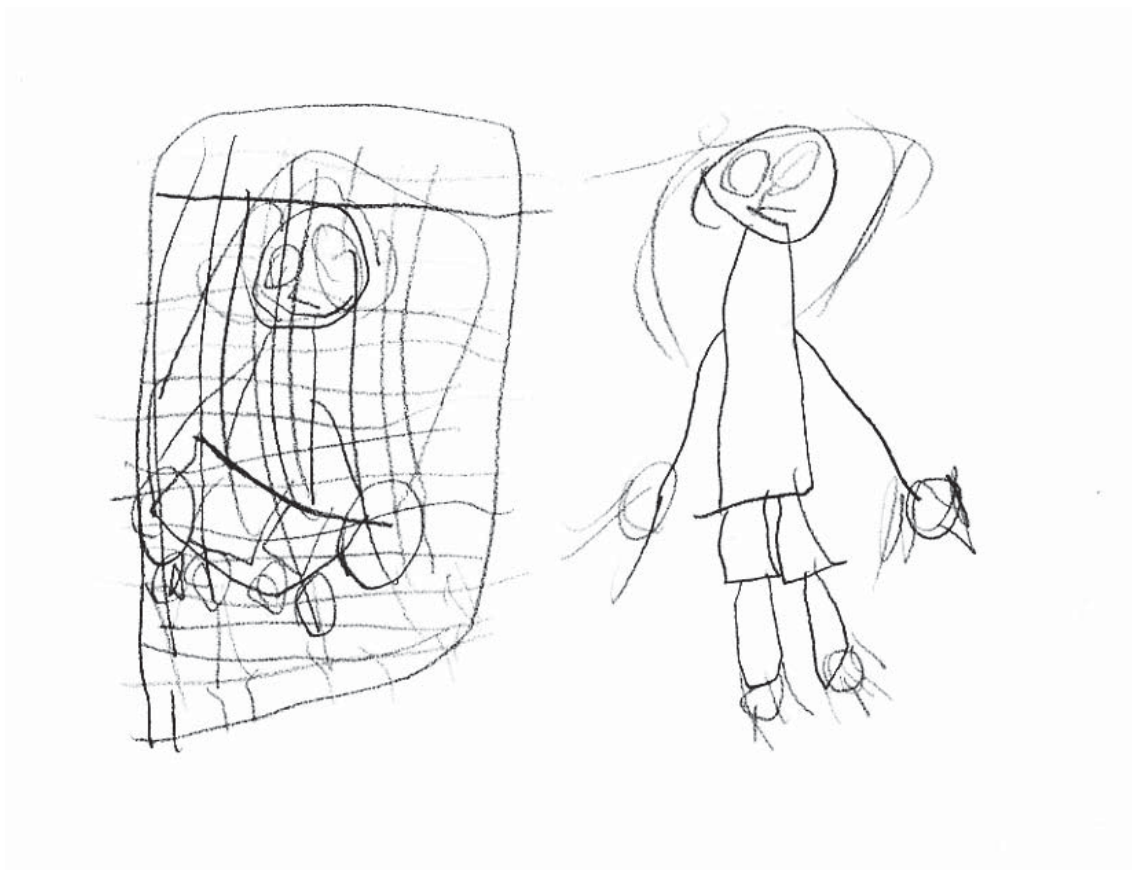
Zatvor u Gospiću

Zatvor u Osijeku

Kaznionica u Glini

Djevojčica (6 godina), crtež: Ako idem tatu posjetiti u zatvor...
(Uz informirani pristanak skrbnika)

PRAVA DJECE ČIJI SU RODITELJI U ZATVORU
zbornik priopćenja sa stručne rasprave

Zagreb
2009.